

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
Кафедра права, професійної та соціально-гуманітарної освіти

Валерій Нестеренко
Олександр Каденюк

**ЗАКЛАДИ ВИЩОЇ СІЛЬСЬОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ
В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1919-1935 рр.): ПЕРСОНАЛІЇ**

Науково-популярне видання

Кам'янець-Подільський

2026

УДК:327(477):316.42(075.8)

*Рекомендовано до друку вченою радою Закладу вищої освіти
«Подільський державний університет»
протокол № 6 від 30 квітня 2026 року*

Рецензенти:

Скрипник А.Ю. - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Корженівська Н.Л. - доктор економічних наук, професор, навчально-науковий інститут бізнесу і фінансів, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»;

Хоптяр А.Ю.- кандидат історичних наук, вчений секретар Кам'янець-Подільського державного історичного музею заповідника.

Заклади вищої сільськогосподарської освіти в Кам'янці-Подільському (1919-1935 рр.): персоналії. Науково-популярне видання / автори укладачі: Валерій Нестеренко, Олександр Каденюк.

м. Кам'янець-Подільський: ЗВО «ПДУ», 2026. 129 с.

У книзі на основі введення в науковий обіг нових архівних матеріалів та публікацій популяризується життєвий шлях та навчально-наукові здобутки знаних вчених та організаторів сільськогосподарської вищої освіти на Поділлі у період з 1919 р. по 1935 р., що буде корисним викладачам та студентам, музейним працівникам, усім тим, хто цікавиться історією Поділля та розвитку сільськогосподарської вищої освіти в Україні.

© Валерій НЕСТЕРЕНКО, 2026

© Олександр КАДЕНЮК, 2026

© ЗВО «ПДУ», 2026

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Науково-популярне, довідникове видання, пропонуване широкому загалові, висвітлює життєвий та науковий шлях викладачів та наукових співробітників закладів вищої сільськогосподарської освіти на Поділлі: сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському державному університеті, Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (СГІ), Всеукраїнського науково-дослідного інституту птахівництва (пізніше зоотехнічного інституту), Інституту технічних культур.

На основі архівних матеріалів, фотодокументів, спогадів, свідчень сучасників автори проаналізували діяльність як засновників сільськогосподарської вищої освіти в краї: С.Бачинського, М.Баєра, Н.Гаморака, М.Герашенка, так і науковців, які порівняно недовго працювали у Кам'янці-Подільському: С.Величківського, С.Городецького та інших. Велика увага приділялась не тільки висвітленню їхніх наукових та педагогічних здобутків, а й їхній суспільно-політичній діяльності. Порізному склалась їх доля. Частина викладачів емігрували за кордон після утвердження на Поділлі радянської влади у листопаді 1920 р., інші залишились і стали жертвами сталінських репресій у 1930-ті роки, а дехто після багатьох поневірянь виїхав за межі України уже після Другої світової війни.

Ми не могли обійти той факт, що для студентів СГІ проводили заняття та читали лекції відомі професори та приват-доценти з інших факультетів Кам'янець-Подільському державного університету, а пізніше Інституту народної освіти, зокрема П.Бучинський, В.Геринович, А. Малиновський, М. Бернацький та інші. У довіднику не розглядається їхнє життя та діяльність, оскільки вони працювали у СГІ по сумісництву. Увага приділена передовсім

тих особам, для яких основним місцем роботи був саме Кам'янець-Подільський СГІ, незалежно від того часу, скільки вони там пропрацювали.

Довідник популяризує життєвий шлях та навчально-наукові здобутки знаних вчених та організаторів сільськогосподарської вищої освіти на Поділлі, сприяє національно-патріотичному вихованню учнівської та студентської молоді, утверджує незаперечну цінність вищої освіти в сучасному світі. Він буде корисним для викладачів та студентів, музейним працівникам, усім тим, хто цікавиться історією Поділля та розвитку сільськогосподарської вищої освіти в Україні.

Заклади вищої сільськогосподарської освіти у Кам'янці-Подільському у 1919-1935 рр.: сторінки історії

Історія вищої сільськогосподарської освіти на Поділлі бере свій початок від створення сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Велику роль у його створенні відіграв ректор університету Іван Огієнко. З січня по травень 1919 р., обіймаючи посаду міністра освіти та віросповідань в уряді УНР, він став ініціатором закону про відкриття сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Закон про відкриття сільськогосподарського факультету в складі Кам'янець-Подільського університету було підготовлено 1 квітня 1919 р. 9 квітня 1919 р. цей закон затвердив Уряд Української Народної Республіки.

На факультеті передбачалося створити чотири відділи: агрономічний, рослинництва, садівництва і городництва, скотарства. Після завершення навчання випускники отримували диплом агронома.

Влітку 1919 р. під керівництвом ректора Івана Огієнка та приват-доцента Сергія Бачинського розпочалася робота зі створення сільськогосподарського факультету. Не зважаючи на те, що цей рік був надзвичайно важким для України, адже відбувалася жорстока боротьба за владу, сільськогосподарський факультет відкрили. Про це повідомив ректор на першому засіданні Ради факультету, яке провели 16 липня 1919 р. 6 серпня 1919 р. деканом факультету та головою Ради факультету одноголосно обрали справжнього патріота України приват-доцента Сергія Бачинського.

У липні 1920 р., за кілька днів перед приходом більшовиків, на посаду декана обрали професора Миколу Геращенка. Новий декан мав медичну освіту. Він закінчив Харківський університет, був високоерудованою людиною, володів німецькою та французькою мовами.

Сільськогосподарський факультет Микола Геращенко очолював до кінця його функціонування при університеті й реорганізації навчального закладу в 1921 р. Лише з 14 вересня по 14 листопада 1920 р. через хворобу декана його обов'язки тимчасово виконував Василь Храневич.

Активну роль у становленні факультету відіграли професор Петро Бучинський, приват-доценти Іван Архипенко, Сергій Бачинський, Олекса Полонський, Нестор Гаморак, Іван Олійник та інші.

Приміщенням факультету став будинок колишнього двокласного парафіяльного жіночого училища, розташований на вул. Лагерній, 23 (нині — один з корпусів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, розміщений на вул. С.Бандери). Надалі планувалося будівництво спеціального приміщення. Незважаючи на фінансові труднощі, матеріальна база факультету стараннями Правління університету розширялася. У лютому 1920 р. воно придбало у власність садибу покійного царського генерала Петра Осавулова, де розмістився помологічний відділ сільськогосподарського факультету.

Згідно з Постановою Ради професорів університету, відкриття сільськогосподарського факультету відбулося у день святкування річниці університету — 22 жовтня 1919 р. На урочистому засіданні Ради професорів університету виступив прем'єр-міністр уряду УНР Ісаак Мазепа, був присутній головний отаман УНР Симон Петлюра.

Відкриття факультету мало вагоме значення, адже розпочата в Україні велика земельна реформа, яку проводила Директорія, потребувала більшої кількості фахівців з сільськогосподарською освітою.

Сільськогосподарський факультет дуже швидко завоював популярність серед молоді. 21 вересня 1919 р. газета «Трудова громада» (м. Кам'янець-Подільський) повідомляла, що станом на 18 вересня 1919 р. до університету було подано 578 прохань, зокрема на с-г факультет — 171, що складало 30% від загальної кількості заяв.

Усі навчальні програми дисциплін розробляли викладачі, їх затверджували на факультетській раді. Навчальний процес на факультеті забезпечували п'ять спеціальних кафедр і п'ять кафедр фізико-математичного циклу.

На сільськогосподарському факультеті проводилася науково-дослідна робота. Досліди закладалися на зразковому городі, що знаходився в с. Панівцях.

За редакцією ректора університету Івана Огієнка вийшло в світ п'ять томів «Записок Кам'янець-Подільського державного українського університету» (1919–1920 рр.), в яких опублікували праці викладачів сільськогосподарського факультету. У грудні 1919 р. на факультеті почав функціонувати студентський науковий гурток. Наукові спостереження за кліматичними явищами Поділля проводилися на метеорологічній станції, яка діяла на факультеті з березня 1920 р. Завідував станцією приват-доцент Сергій Бачинський.

На факультеті функціонувала механічна майстерня, яка обслуговувала кабінет сільськогосподарської механіки, здійснювала необхідний ремонт сільськогосподарських машин, інвентарю городу й кабінетів факультету. Закладено парник городніх рослин і квітів.

Мав факультет і власне земельне господарство, яким завідував спочатку Георгій Сікора, а згодом — Юрій Підкуймуха. Продукти із земельного господарства використовували для потреб університетського колективу і постачали до студентської їдальні.

Викладачі факультету брали участь у популяризації сільськогосподарських знань серед населення. У січні 1920 р. агрономічний відділ Подільської губернської народної управи організував цикл лекцій із сільського господарства для мешканців Кам'янця-Подільського. У другій половині 1920 р. планувалося викладання землемірних курсів.

Після 16 листопада 1920 р., коли в місті остаточно утвердилася радянська влада, університет продовжував функціонувати. Проте багато

провідних вчених с.г. факультету залишили університет (зокрема, декан Сергій Бачинський, приват-доценти Борис Іваницький, Борис Кржижановський та інші).

Для посилення більшовицького впливу на роботу вищих навчальних закладів почали створювати партійні осередки, нові студентські організації, з'явився Інститут політичних комісарів. Комісари мали більше повноважень, ніж ректор.

Поразка українського національно-визвольного руху фактично визначила долю університетського закладу. Поставивши за мету збудувати новий соціально-економічний устрій, уряд радянської України створював нові типи шкіл і підходи у викладанні, що прискорили б розрив із «буржуазним минулим». 9 січня 1921 р. науково-шкільна рада Кам'янець-Подільського університету, згідно з Розпорядженням відділу ВНЗ Наркомпросу УСРР, ухвалила рішення: створити новий заклад — Академією теоретичних наук у складі трьох інститутів — фізико-математичних, гуманітарних і сільськогосподарських наук. 2 лютого 1921 р. було затверджено нову назву — Кам'янець-Подільський інститут теоретичних наук (ІТН).

Проте, 26 лютого 1921 р. згідно колегія Укрголовпрофосвіти вирішила реорганізувати ІТН у два самостійні навчальні заклади — інститут народної освіти (ІНО) та сільськогосподарський інститут (СГІ). Цей процес мав завершитися до 1 червня 1921 р. 19 березня 1921 р. Рада сільськогосподарського факультету, розглянувши зазначене питання, ухвалила: вважати сільськогосподарський інститут юридичною особою зі всіма правами вищої школи.

Спочатку інститут розташовувався у приміщенні колишнього сільськогосподарського факультету університету. Але вже в лютому-березні 1921 р. міська влада передала в розпорядження закладу ще п'ять будинків. Під дослідне поле виділили колишній архієрейський хутір біля с. Мукша площею 78 дес. Восени 1921 р. СГІ передали будівлі колишньої Подільської

духовної семінарії, яка була ліквідована більшовиками наприкінці 1920 р. Із 1921–1922 рр. саме тут почали проводитися заняття для студентів. Проте ці будинки постраждали від революційних подій, тому потребували негайного ремонту.

З того часу цілий комплекс будівель, які склали (й складають досі) окремий квартал т. зв. «Нового плану» Кам'янця-Подільського, входить до складу сучасного університету та становить 1-й, 2-й, 3-й і 4-й корпуси університету.

В інституті функціонував зоологічний та мінералогічний музеї. Поновлювалася інститутська бібліотека, яка формувалася переважно з націоналізованих радянською владою книг, у тому числі з колишньої духовної семінарії. Велика роль у формуванні книжкових фондів належала голові бібліотечної комісії, професору Миколі Геращенку.

На зміцнення та розширення матеріальної бази інституту позитивно впливало те, що Кам'янець-Подільський був прикордонним містом. З огляду на це, сільськогосподарський інститут вважався «форпостом соціалістичної аграрної культури» на західному кордоні. Тому безпосередньо допомогу вишу надавали відомі партійні та радянські діячі республіки.

У 1922 р., на честь п'ятої річниці Жовтневої революції, ЗВО було присвоєно ім'я Карла Маркса. Зважаючи на близькість кордону, він вважався мілітаризованим. З 16 квітня по 12 травня 1921 р. Раду інституту очолював професор Микола Геращенко. Потім було запроваджено посаду ректора. З травня по жовтень 1921 р. інститут очолював професор Олександр Полонський, який став його першим ректором. Надалі інститутом керували: професори Микола Баєр (1921–1926), Федір Донський (1926–1928), Віктор Чугай (1929–1930). Проректорами інституту за роки його існування працювали: професори Сергій Городецький, Василь Храневич; доценти Сергій Назаревич, Володимир Васильєв. Окрім них великий внесок у становлення та зміцнення вишу зробили: професори Нестор Гаморак, Олександр Мельник, Іван Олійник, Сергій Плюйко та ін.

Спочатку інститут мав агрономічний факультет, а в 1928 р. відкрито зоотехнічний.

Агрономічний факультет готував агрономів-організаторів. Його очолювали: професори Іван Олійник, Сергій Плюйко та Василь Живан. Навчальний план агрономічного факультету було складено за типом економічних відділів сільськогосподарських інститутів: окрім спеціальних дисциплін, викладалися загальноосвітні та гуманітарні.

З 1923 по 1926 рр. навчальний план інституту тричі змінювався. Поступово в Україні встановилася планова і централізована система підготовки кадрів, яка була єдиною системою РСФРР. Величезна увага приділялася таким навчальним дисциплінам: «Історія класової боротьби», «Історія революційних рухів», «Пролетарська революція», «Історичний матеріалізм», які формували марксистсько-ленінський світогляд, що було важливим завданням в культурній революції.

Навчання в інституті здебільшого проводилося українською мовою. За даними Народного комісаріату освіти, СГІ у середині 20-х рр. входив до шістки повністю українізованих вишів УСРР. Відвідування лекцій для студентів було обов'язковим.

Наприкінці 20-х рр. у навчальному процесі інституту запроваджувався бригадно-лабораторний метод. Студентські групи формувалися у бригади. Бригадно-лабораторна організація занять включала: 1) загальну роботу групи; 2) колективну роботу бригади; 3) індивідуальну роботу кожного студента. На першому плані була робота викладача з колективом. Велика увага приділялася фізичній праці. Широко практикувалися екскурсії, спостереження, практичні роботи в полі, городі, саду.

Виробничій практиці за навчальним планом відводилося 19% годин. Студенти складали заліки, захищали реферати. Важливою формою контролю знань були колоквіуми. Перевірка засвоєння кожним студентом окремих дисциплін проводилася викладачем у призначений ним день протягом року за записом. Окремих екзаменаційних сесій не запроваджувалося.

Після закінчення інституту студент рік працював на сільськогосподарському виробництві, захищав дипломну роботу та отримував диплом агронома-організатора.

Навчальний процес в інституті у роки політики українізації забезпечувала плеяда блискучих викладачів, які свого часу здобули вищу освіту в кращих навчальних закладах царської Росії та Західної Європи: Микола Баєр, Нестор Гаморак, Микола Геращенко, Сергій Городецький, Борис Дудолькевич, Олександр Красівський, Олександр Мельник, Іван Олійник, Олександр Полонський, Василь Храневич та ін. Вони мали велику повагу й беззаперечний авторитет студентів.

З огляду на настанову Володимира Леніна про необхідність «...вербувати своїх управителів з рядів свого класу», восени 1921 р. було введено положення, згідно з яким до вищих навчальних закладів вступали лише за направленнями радянських, партійних, комсомольських, профспілкових, військових організацій та комітетів незаможних селян. Вихідці з родин поміщиків, священників, буржуазії, колишніх військовослужбовців царської та української армій взагалі не допускались до вишів.

1 вересня 1922 р. відкрився однорічний робітфак Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, якому на честь п'ятої річниці Жовтневої революції було присвоєно ім'я Комуністичного інтернаціоналу. Через три роки тут запроваджено трирічний термін навчання.

Зважаючи на те, що Кам'янець був прикордонним містом, для зміцнення радянських позицій в інституті до першого набору слухачів робітфаку відрядили юнаків з Донбасу та Півдня України. Більшість з них раніше працювали в органах надзвичайної комісії або були колишніми червоноармійцями. Робітфак воєнізували: слухачів розбили на роти та приєднали до загонів особливого призначення. Цей захід був продиктований тим, що в 1921–1922 рр. в багатьох повітах Подільської губернії не затихав повстанський рух селян проти радянської влади. З 1922 до 1929 р. робітфак

закінчили 240 осіб, 60% з яких вступили на агрономічний факультет Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, а решта стали студентами інших вишів.

Згідно з Постановою РНК України від 25 грудня 1921 р. «Про утворення науково-дослідних кафедр і забезпечення працівників науково-дослідних кафедр», у Радянській Україні було створено науково-дослідні кафедри. Вони організовувались «...з метою розвитку в Україні науково-дослідної діяльності найбільш видатних у кожній галузі вчених, а також підготовки під їхнім керівництвом молодих вчених до наукової праці та педагогічної діяльності».

Кам'янець-Подільська НДК історії та економіки Поділля була створена при місцевому Інституті народної освіти (ІНО) в 1922 р. з ініціативи відомого історика Євгена Сташевського. Проте, у січні 1927 р. Президія Укрнауки затвердила реорганізацію науково-дослідної кафедри в Кам'янці-Подільському. Вона отримала нову назву: НДК природи, сільського господарства, культури Поділля. Кафедра перейшла у підпорядкування від ІНО до Кам'янець-Подільського СГІ. Змінились її завдання та мета діяльності. Якщо на першому етапі діяльності кафедри головне місце приділялось гуманітарним наукам, то тепер — природничим і прикладним.

У 1929 р. накладом 1000 примірників вийшов друком перший і останній том «Записок Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри». В зв'язку з початком репресій проти української науково-освітньої інтелігенції, НДК природи, сільського господарства, культури Поділля при Кам'янець-Подільському СГІ припинила свої наукові дослідження. Весною 1930 р. відбулася чергова реорганізація науково-дослідних і вищих навчальних закладів УСРР, згідно з якою припинено функціонування всіх науково-дослідних кафедр республіки.

Починаючи з 1923 р., низка «класових чисток» відбулася в Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті. Насамперед з інституту виключали дітей священнослужителів та заможних селян. Випускник 1926 р.

Вадим Лехнович у спогадах, пише, що один із таких виключених осіб, котрий належав до родини священників, отруївся миш'яком. Офіційними мотивами виключення були академічна неуспішність і громадянська пасивність. У результаті «класових» чисток значна кількість студентів опинилася за межами закладу. За даними студента того часу Василя Гарби, з їхньої групи виключили 14 осіб.

Професорсько-викладацький колектив ВНЗ проводив велику науково-дослідницьку роботу. В липні 1922 р., з нагоди 50-річчя педагогічної та наукової діяльності професора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти Петра Бучинського, було опубліковано перший науковий збірник. Із 1924 по 1928 р. регулярно видають «Наукові записки». Світ побачив п'ять томів «записок», відповідальним редактором перших чотирьох став професор Микола Геращенко, п'ятого — професор Василь Храневич.

Активну участь в науковій роботі брали студенти. Так, роботою з вивчення ґрунтів Поділля займався Іван Лепікаш. Після закінчення с.г. інституту він став науковцем, упродовж 1930–1937 рр. працював завідувачем відділу, заступником директора та в. о. директора - Українського науково-дослідного інституту геології Всеукраїнської академії наук. Щоправда, у 1937 р. його було репресовано.

Починаючи з 1927 р., працівники сільськогосподарського інституту в селах Кам'яниччини організовували зимові селянські школи агрокультурних знань. Головне завдання таких шкіл — ліквідація сільськогосподарської і кооперативної неписьменності.

З ініціативи викладачів інституту в Кам'янці-Подільському було відкрито сільськогосподарський музей, який знайомив відвідувачів з економікою та технологією вирощування сільськогосподарських культур Поділля, Західної -України та Бессарабії.

Поліпшувалася якість навчання. Замість бригадно-лабораторного методу навчання впроваджено індивідуальні оцінки знань студентів, складання іспитів, обов'язкова виробнича практика, введено стабільний

режим роботи вишів. Основними методами навчання визначено лекції, семінари та виробничу практику.

Улітку 1930 р. Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут розділили на Інститут технічних культур (далі — ІТК), який випускав агрономів, та Всеукраїнський науково-дослідний інститут птахівництва (далі — ВНДІП). Останній у 1933 р. було реорганізовано в Зоотехнічний інститут, який готував зоотехніків.

Створення окремого ІТК керівники НКО та СГІ мотивували тим, що в умовах колгоспного будівництва, коли тютюн, лікарські та етероолійні рослини переходять з селянських грядок на лани колгоспів і радгоспів, соя уперше в -Україні почала масово вирощуватись і виникла потреба у нових фахівцях.

Під час створення Всеукраїнського науково-дослідного інституту птахівництва у Кам'янці-Подільському брались до уваги наступні обставини: 1) на Поділлі у 1920-ті рр. птахівництво було дуже розвинене, звідси здійснювався експорт яєць і тваринницької продукції не лише до інших регіонів -України, а й за кордон; 2) тут активно діяли осередки селянського кооперативного об'єднання «Кооптах», яке мало розвинену мережу на всій території Радянської України; 3) у Кам'янці-Подільському в царині зоотехнічних наук активно творили відомі українські науковці: Василь Храчевич, Олександр Мельник, Сергій Плюйко та ін.

Певну роль відіграла й та обставина, що весною 1930 р., у зв'язку з реорганізацією вищих навчальних і наукових установ у Радянській -Україні, була ліквідована науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства й культури Поділля. Наукові співробітники кафедри, які мали наукові розробки, отримали змогу продовжити свої дослідження у ВНДІП. У місцевих офіційних документах та побуті цю установу часто називали просто — «птахінститут» або «інститут птахівництва».

Першим директором інституту призначено Віктора -Чугая, який до того майже два роки очолював Кам'янець-Подільський СГІ.

Чисельність штату інституту постійно змінювалась. У 1933 р. в ньому працювали 49 осіб: 21 наукових фахівців і викладачів, 7 аспірантів, 2 лаборанти, інші — обслуговуючий персонал.

Водночас, ВНДП не був закритою, виключно науково-дослідницькою установою. Йому ще й надано статус вищого навчального закладу. В інституті продовжували навчатися студенти, які до реорганізації вступили на зоотехнічний факультет СГІ. Станом на 1 листопада 1930 р. їх налічувалося 194 осіб, а на робітничому факультеті — 205 осіб. Ця обставина створювала дещо невизначену ситуацію, оскільки функції науково-дослідницької установи суттєво відрізняються від навчального закладу. Невипадково інститутські плани і навчальні програми постійно змінювали та переглядали.

Керівникам птахінституту в Кам'янці-Подільському з самого початку довелось зіштовхнутися з чималими труднощами: слабкою була його матеріальна база, суцільна насильницька колективізація сільського господарства завдала потужного удару по місцевому птахівництву, фактично був розгромлений сільськогосподарський кооперативний рух, у тому числі й місцеві організації «Кооптаху». Особливо негативно позначилися на діяльності інституту ті негативні суспільно-політичні процеси, які на початку 30-х рр. відбувалися в УСРР. Це призвело врешті-решт до того, що ВНДП був реорганізований у зоотехнічний інститут.

В зоотехнічному інституті викладали відомі вчені: Микола Величківський, Фелікс Беренштейн, Микола Геращенко, Василь Живан, Олекса Мельник, Василь Храневич.

Влітку 1930 р. було створено спеціальну комісію, яка повинна була розробити навчальний план ІТК. До неї увійшли працівники колишнього Кам'янець-Подільського СГІ: професори Віктор Чугай (голова комісії), Василь Живан, Нестор Гаморак і представники НКО. У навчальному плані Кам'янець-Подільського ІТК зазначалося, що головним завданням інституту є підготовка висококваліфікованих фахівців-організаторів з глибокими знаннями техніки спеціалізованих господарств технічних культур. ІТК

складався з одного факультету із трьома окремими відділами: 1) культури тютюнів; 2) культури етероолійних та лікарських рослин; 3) культури сої.

В 1933 р. чимало визначних науковців, діячів культури та освіти Радянської України було репресовано. 30 січня 1933 р. в Києві заарештували Нестора Гаморака. А потім розпочались арешти серед його аспірантів та наукових співробітників. 13 березня 1933 р. просто на вокзалі було затримано Федора Панасюка, коли той збирався виїхати до Харкова у наукове відрядження. Репресований був і науковий співробітник Федір Наливайко. Цих осіб пізніше оголосили активними учасниками Кам'янецької філії так званої «-Української військової організації», звинуватили у тому, що вони займались антирадянською націоналістичною роботою тощо. 19 листопада 1933 р. Федора Панасюка та Федора Наливайка каральні органи засудили до п'яти років концтаборів. Нестор Гаморак 1 вересня 1937 р. загинув у сталінських застінках. Багато викладачів колишнього СГІ були репресовані. Серед них: Микола Баєр, Микола Геращенко, Олександр Красівський, Олександр Мельник, Іван Олійник, Сергій Плюйко, Олександр Полонський, Василь Храневич, Василь Живан та багато інших. За висловом студента того часу Василя Гарби: «Вони були першими апостолами української науки, і за це більшість з них мусила заплатити своїм життям».

У 1933 р. інститут технічних культур перевели до Житомира. Вузькофаховий інститут птахівництва не спромігся утримувати стабільний штат, кваліфікованих професійно-лекторських кадрів. За кілька років було змінено шість директорів, вісім завідувачів навчальної частини. Врешті-решт, у 1933 р. його неофіційно було реорганізовано в зоотехнічний.

У 1934 р. багато студентів за політичними мотивами були виключені з інституту. Їхні списки часто друкувалися в періодичній пресі. А 17 грудня 1934 р., згідно з секретною Постановою РНК УСРР та ЦК КП(б)У, передбачалася ліквідація або реорганізація усіх вищих та спеціальних навчальних закладів у м. Кам'янці-Подільському. Зокрема, 2/3 студентського і викладацького складу зоотехнічного інституту планувалось перевести до

Дергачовського СГІ (Росія), а 1/3 — до Херсонського СГІ. На підставі Постанови від 31 січня 1935 р., Наркомат земельних справ УСРР видав Наказ № 36 про переведення зоотехнічного інституту в м. Херсон. До зазначеного переведення групу викладачів та студентів інституту було репресовано.

4 лютого 1935 р. часопис «Червоний кордон», що видавався у Кам'янці-Подільському, містив Постанову Вінницького обкому КП(б)У «Про контрреволюційні троцькістські та націоналістичні вилазки в окремих навчальних закладах Кам'янця». У цьому документі йшлося про те, що, мовляв, у силікатному та зоотехнічному інститутах розповсюджена «націоналістична й ворожа ідеологія». Постанова закликала «очистити студентські лави зоотехнічного інституту від класово-ворожих елементів», а водночас — завершити політичну перевірку викладачів, особливо з соціально-економічних дисциплін, усіх інститутів і технікумів міста. Колишній директор зоотехнічного інституту Микола Іршенко до того часу вже був звільнений зі своєї посади, а Вінницький обком КП(б)У ухвалив усі компрометуючі матеріали на нього передати в ЦК КП(б)У.

Нарешті, 5 березня 1935 р. в «Червоному кордоні» було розміщено коротке оголошення: «Згідно з Наказом заступника Наркома освіти, зоотехнічний інститут переводиться до іншого міста». Наявні факти яскраво свідчать про те, що після розгрому політики українізації радянська влада взяла курс на цілковите знищення української сільськогосподарської науки. У 1935 р. всі заклади аграрної освіти на Поділлі були ліквідовані. Підготовку фахівців для сільського господарства в Радянській Україні на тривалий час припинено.

Проте, основи розвитку вищої с.г. освіти за 15 років було закладено. Про це, зокрема, свідчать такі дані. Загалом, із часу першого випуску 1924 р. і до 1934 р. Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут підготував понад 800 спеціалістів. 19 випускників інституту стали докторами наук, професорами. 22 випускники отримали науковий ступінь кандидата наук, 3 — почесне звання «Заслужений агроном України».

АРХИПЕНКО ЄВГЕН ПОРФИРОВИЧ ¹

Серед фундаторів сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському Державному Українському університеті у 1919 р. були не тільки визначні науковці, але й відомі політичні діячі, котрі брали активну участь в українських національно-визвольних змаганнях. Серед них варто назвати Євгена Порфировича (за іншими даними – Трофимовича) Архипенка – українського політичного діяча, міністра землеробства та міністра народного господарства УНР, одного із лідерів Української Народно-Республіканської партії.

Він народився 2 березня 1884 р. у містечку Кагарлик Київської губернії. З раннього дитинства захопився бджолярством. Закінчив у 1908 р. Санкт-Петербурзький електротехнічний інститут, а у 1910 р. – Московський сільськогосподарський інститут (колишню Петровську сільськогосподарську академію). Паралельно із навчанням у столиці Російської імперії видавав часопис «Українське бджільництво». Вихід першого журналу українською мовою про розведення бджіл з ініціативи Є.Архипенка 1906 р. стало помітною подією у вітчизняній культурі. У 1910 р. переїжджає до Києва, де починає редагувати часопис «Рілля». Обидва ці часописи були українською мовою.

Включається в український визвольний рух і у 1912 р. в Києві утворює напівлегальну Українську Селянську партію (УСП), яка, щоправда, великої ролі не відігравала. Під час революції Євген Архипенко починає працювати приват-доцентом Київського Українського державного університету, що був заснований у серпні 1917 р. Був автором наукових праць з аграрних питань. Не випадково 5 квітня 1918 р. Рада народних міністрів УНР висунула його кандидатуру на посаду товариша (заступника) міністра земельних справ

¹ Завадська І. М. Євген Порфирович Архипенко – приват-доцент кафедри сільськогосподарської економіки та статистики/І.М. Завадська// Історія Закладу вищої освіти «Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць. Матеріали II Регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2024 року м. Кам'янець-Подільський), 2024, Кам'янець-Подільський - С. 79-82.

УНР. Проте, реально він не приступив до виконання своїх обов'язків через гетьманський переворот 29 квітня 1918 р.

Є. Архипенко був причетний до створення національного об'єднання пасічників, розробляв статут «Пасічницького товариства», на I Всеукраїнському з'їзді у 1918 р. виступив із двома головними доповідями: «Генеральне секретарство справ земельних та пасічництво», «Земельна справа на Україні та пасічництво». Дотримувався правоцентристських поглядів, не підтримував радикальної соціалістичної політики УСДРП, УПСР.

Наприкінці 1918 р. вже за часів Директорії УНР Євген Архипенко став одним із засновників Української народно-республіканської партії, яка трималась правого курсу, виступала проти соціалістів, а у зовнішній політиці орієнтувалась на Антанту. З лютого до квітня 1919 р. Є. Архипенко – міністр земельних справ в уряді Сергія Остапенка. Проте, саме на цей період приходиться пік анархії та хаосу на території України, тому його діяльність на цій посаді була формальною. Жодної практичної влади він не мав. Під час гострої міжпартійної боротьби Є. Архипенко та очолювана ним партія разом з Українською партією соціалістів-самостійників здійснили спробу державного перевороту Володимира Оскілка в Рівному. Цей переворот закінчився невдало і Є. Архипенко відійшов на деякий час від активної політичної діяльності.

Влітку 1919 р. він приймає запрошення керівництва Кам'янець-Подільського державного українського університету посісти посаду приват-доцента по кафедрі сільськогосподарської економіки та статистики сільськогосподарського факультету. Викладав у 1919-1920 навчальному році дисципліни «Сільськогосподарська кооперація» та «Пасічництво». У березні 1920 р. прочитав кілька лекцій з бджолярства для мешканців міста. Проте, час від часу Є. Архипенко змушений був залишати Кам'янець-Подільський, оскільки займав високі державні посади в УНР. В уряді Бориса Мартоса

(травень –серпень 1919 р.) працював міністром земельних справ, а у 1920 р в уряді Вячеслава Прокоповича - міністром народного господарства.

Після встановлення радянської влади Є.Архипенко емігрує до Львова, де з 1922 по 1928 рр. видає журнал під назвою “Українське пасічництво”. Одночасно видавав часопис «Сільський світ». У 1929 р. Є. Архипенко переїжджає до Луцька і продовжує видавати «Українське пасічництво» та «Сільський світ», активно дописує до журналу «Пасічник», що виходив у Прилуках і Харкові з 1925 по 1933 рр.

Автор наукових праць та підручників з пасічництва. З багатьох книг, написаних Є. Архипенком, найбільше відомі такі: «Будова вулика Дадана» (К., 1908), «Щоденник пасічника» три видання: (К., 1909; 1917; Лодзь, 1924), «Пасічницький словник» (К., 1910), «Український рамковий вулик» (Львів, 1925). Однією з найкращих була книга Є. Архипенка «Поступове пасічництво», яку почали друкувати в Здолбунові на Волині (1924р.) і закінчили друкування у Жовкві на Львівщині (1927 р.).

З 1944 р. проживав у Німеччині, де продовжував займатись дослідницькою діяльністю. За кілька років до смерті заходився видавати часопис "Селянин України". Помер 14 липня 1959 р. у місті Дорнштадт.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХМО). Ф. 582 оп.2, спр. 40.
2. Наш шлях. - 1920 - 5 лютого.
3. Лященко О.А., Пивовар І.І. Науково-популярні видання із бджільництва Є. Архипенка [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://www.rusnauka.com/12_EN_2008/Istoria/31256.doc.htm

БАЄР МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ²

Микола Миколайович Баєр – громадський та політичний діяч, поет, перекладач, пропагандист ідей охорони природи.

Народився 4 грудня 1886 р. в німецькій родині інженера-землеміра в с. Бобрик тодішньої Харківської губернії (зараз це територія Сумської області) [26]. В автобіографіях зазначав себе як українця за національністю. Втім, родина в дійсності мала не українське походження. У різних джерелах фігурує ціла низка різних варіантів написання його прізвища: Баєр, Бейєр, Байєр і навіть Байнер. Вірогідно, таке різноманіття написання викликане пошуками правильної транскрипції німецького прізвища Baier (Beier) у період формування єдиної української граматики у 1917–1920-х рр. Уривчасті знання членів родини відомості дають досить обмежені відомості про походження роду Баєрів та обставини появи їх в Україні. Так, син М.М. Баєра Сергій повідомляв, що зі спогадів батька М.М. Баєра – Миколи Карловича Баєра, що його батько (прадід М.М. Баєра) після дуелі із князем однієї з тодішніх «земель» Німеччини, орієнтовно у Баварії, мусив тікати до Російської імперії [3]. Доньки М.М. Баєра Леся та Ніна повідомляли, що прадід М.М. Баєра тікав з Німеччини (Баварії) оскільки був засуджений до смертної кари через участь у селянських повстаннях [4]. Мати М.М. Баєра Єлизавета Тимофіївна була наполовину українка, наполовину туркєня. Тож українська родина Баєрів мала не більше як чверть української крові.

Микола Миколайович мав двох братів (Костянтина і Григорія, котрий зник під час Першої світової війни) та трьох сестер (Єлизавету, Євгенію та Аполлінарію) [4]. Батько Миколи, Микола Карлович у останні роки життя важко хворів (втратив, зір, слух тощо) [3], однак намагався дати своїм дітям добру освіту. Тим часом уся практична діяльність по утриманню сім'ї лягла на плечі його дружини. Саме вона допомогла Миколі вступити до

² Василюк О.В., Нестеренко В.А. Микола Миколайович Баєр – перший ректор Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту: життя та діяльність/ О.В.Василюк. В.А. Нестеренко// Політичні репресії в Радянській Україні у 1930-ті рр. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 80-ої річниці «Великого терору 1937–1938 рр.» та «Дню пам'яті жертв голодоморів», 21–22 листопада 2018 року, м. Кам'янець-Подільський. - С.100-119.

Катеринославської реальної школи, яку у 1904 р. він успішно закінчив [26]. Микола прийняв рішення піти батьковим шляхом та за матеріальної підтримки матері вступив до Московського межевого (геодезичного) інституту за фахом «Економіка й техніка землевпорядкування» [40]. На той час це був найпрестижніший з існуючих у Російській імперії навчальних закладів, де можна було би студіювати земельні відносини. Під час навчання в університеті він познайомився із Єлизаветою Миколаївною Зайкевич, яка стала його першою дружиною. Вона походила з дворянського роду. З деяких джерел також відомо, що під час навчання М. Баєр був учасником підпільного руху, одного з «земляцтв», які утворили в Москві українські студенти. З невідомих обставин на кінець навчання перебував у розшуку поліції [30].

1910 року М. Баєр закінчив навчання в інституті з направленням на роботу до Полтавської губернії [38], де почав працювати межевим інженером у губернському земстві. Тут у нього народилися син Сергій (1910), донька Олеся (1914) і згодом – другий син Микола (1910-1937). Микола Миколайович був загалом дуже освіченою людиною. Вільно володів не лише українською, російською і німецькою мовами, а й більш рідкісними на то й час англійською та навіть есперанто [3]. Від 1906 р. публікував поезії, пізніше виступав як талановитий перекладач творів Е. Сетона-Томпсона («Лобо, король вовків на Корумпо», «Наші приятелі. Оповідання про собак») та В. Гауфа, надруковані 1918 року в Полтаві [27], у Полтавському видавництві [31]. Микола Баєр упродовж кількох років також друкувався у журналах і газетах «Рідний край», «Селянське слово», «Українська хата» [27].

Він значився серед членів організованого 1913 року В.І. Вернадським та В.Ф. Ніколаєвим Полтавського товариства любителів природи [38]. У науковому архіві Полтавського краєзнавчого музею зберігаються документи про діяльність товариства. У списку членів його записано під №3 «Бейнер Николай Николаевич» без зазначення адреси [38]. Роль М.М. Баєра для

охорони природи в Україні та й усієї тодішньої Російської імперії до 2018 року була не відома.

Товариство було першою працюючою природоохоронною громадською організацією на території України. Вперше позиція представників Товариства у питаннях охорони природи прозвучала з вуст завідувача Природно-історичним музеєм М.Ф. Ніколаєва та лісівника В.М. Борткевича на Другому з'їзді лісовласників і лісівників (1913 р). Вони назвали уявлення сучасників про «первісний стан природи на нашій батьківщині» – примарним, наголосили, що існує загроза перетворення природи на «вічну згадку» для наступних поколінь [14]. В діяльності Товариства можна простежити досить суттєвий вплив М.М. Бейєра, хоча буквальних згадок про його участь у роботі організації збереглося небагато.

Так, у серпні 1913 року, після появи в його складі М.М. Бейєра, саме Земство звернулося до Постійної природоохоронної комісії Російського географічного товариства (на той час розробляло ідеї створення заповідників і національних парків, мало центри в Петрограді та Москві) з проханням надати роз'яснення щодо низки питань: Якими правами, якими статтями закону нормується створення заповідників? Як забезпечується на майбутнє непорушність заповідників? Як губернському земству отримати право на розпорядження заповідником? Який формальний порядок установи заповідних ділянок? [53].

Більшість членів Комісії мешкали у Москві і тому, можна припустити, знайомство з ними надихнуло М. Бейєра на пропаганду ідей виділення цінних земель в природоохоронні території. У роки навчання Миколи Миколайовича в Московському межовому інституті, багато його професорів (здебільшого географів, геологів) були членами Російського географічного товариства . У той час один з ідеологів охорони природи, професор Московського університету і член Товариства Г.А. Кожевников читав відкриті лекції на різні теми, що збирали студентів з різних інститутів [18]. Саме він вигадав сучасне використання терміну «заповідник». Або, як він

писав тоді – «заповідна ділянка». Найвірогідніше, саме середовище членів Російського географічного товариства надихнуло М.Бейера на природоохоронну діяльність.

Починаючи з 1913 року активна робота Полтавського товариства провадилась нерозривно з діяльністю Полтавського земства. За браком будь-яких природоохоронних державних органів, спільна діяльність у справі охорони природи, яку організували М.М. Бейер з боку Земства, і М.Ф. Ніколаєв з боку Полтавського Природничого Музею можна вважати першою в історії України спробою вирішити природоохоронні питання силами держави.

16 грудня 1913 року голова Товариства М.Ф. Ніколаєв виступив у Полтаві з доповіддю про охорону природних пам'яток на зборах Земства. Він озвучив перші пропозиції до переліку природних територій і об'єктів, які треба охороняти. Пропонував, наслідуючи термінологію, розроблену Постійною природоохоронною комісією, створювати у губернії «заповідні ділянки» як на державних так і на приватних землях [48]. Земство виділило 400 карб. для проведення конкурсу на кращий нарис на тему "Охорона пам'яток природи". Губернській управі було доручено обговорити з «частиною власників і зі скарбницею питання про можливість виділення в заповідний стан ділянок степу, лісу і боліт» [11, 29].

Зацікавленість губернського земства в організації заповідників поділяло Сільськогосподарське товариство, позицію якого демонстрував друкований орган – журнал «Хуторянин». На його сторінках публікувалася детальна інформація про XII Всеросійському з'їзді лісовласників і лісівників з акцентом на питаннях охорони природи [48]; передруковувались статті про необхідність створення заповідників, що поширювались Російським географічним товариством [44]; пропагувалася діяльність відомого вже на той час акліматизаційного зоопарку Асканія-Нова [5, 16].

1914 року Полтавська земська управа вела переговори з великим землевласником (імовірно з Мекленбург-Стрілецьким) про створення та

огодження заповідної ділянки степу в районі села Ланна під Карлівкою [39]. У травні 1914 року поміщиця Зіньківського повіту Токарська, підтримала ініціативу Земства і передала під охорону Полтавського товариства любителів природи віковий дуб. У матеріалах земського зібрання, яке проходило 7-8 травня 1914, зазначено: «Таких дубів, залишків стародавніх лісів, в Полтавській губернії збереглося мало, так що він представляє інтерес як пам'ятник природи і заслуговує охорони» [28].

Приблизно в цей же час і граф Кочубей передав під охорону 160 десятин свого Карлівського бору біля Диканьки, що під Полтавою. Такими, напівофіційними заповідниками на Полтавщині були також урочище «Зруб» біля Диканьки і цілина в Стрюковській економії Костянтиноградського повіту [28]. В майбутньому ці неофіційно оголошені заповідники частково отримали охоронний статус (наприклад, Карлівський бір в наш час став регіональним ландшафтним парком «Диканський»). Боротьба за збереження степових цілин тривала з 1913 і до 1927 року, коли вони отримали охоронний статус.

В доповіді В. Ніколаєва «Охорона пам'яток природи на Полтавщині» на «Попередній нараді природників України» 6–8 серпня 1918 року було запропоновано «Признать необходимымъ отчудить, как національный паркъ, дѣвственную степь въ Константиноградскомъ уѣздѣ Струковской экономіи и взять подъ особую охрану участки степи в Карловской экноміи того же уѣзда» [46]. Відомо також, що у березні 1927 року, напередодні весняно-польових робіт, для припинення розорювання цілинних степів, Комісія охорони природи СГНКУ підготувала проекти розпоряджень НКЗС Окружним земельним відділам із переліком місцевих степових ділянок, в яких зазначалося: «Ці цілини з цього часу пропонуються Вам залишити неораними до часу, коли їх буде обслідувано та вирішено справу про те, чи слід їх залишити неораними назавжди, оголосивши заповідними» [50, арк. 78; 81]. Так були збережені цілинні Карлівський та Струківський степи [50, Арк. 177]. 1929 року відомий ботанік, на той час харківський краєвий інспектор охорони пам'яток природи, Є.М. Лавренко писав про ці цілини у

Червоногралському районі, як про ті, яким загрожує знищення: «Це Розумовський степ (біля Карлівської економії). Струківський степ (біля ст. Сахновщина) та де-які інші. Ми маємо відомості, що й ці цілини незабаром буде розорано» [35]. Того ж року обидві їх оголосили пам'ятками природи. У 1932 році Є.М. Лавренко планував включити Струківський степ до Другого Степового держзаповідника у II п'ятиріччі [51].

Природоохоронна активність Полтавського земства відома лише в ті роки, коли в ній працював М.М. Баєр. 1919 року у Полтаві побачила світ пропагандистська книжка Миколи Миколайовича з охорони природи «Шануймо і бережімо рідний край»[8], з якої було розпочато природоохоронну серію видань Полтавського природничого музею. У книжку були вкладені 2 «метелики» – листівки великого формату «Охороняйте степ» та «Охороняйте ліс». На жаль, невідомо, чи був сам М. Баєр автором тексту зазначених листівок. Не відомо, чим ще займався він у Товаристві, окрім підготовки зазначеного видання. Разом з тим, відомо, що про стан охорони природи у світі він був добре обізнаний. Зокрема, ці знання він використав, перекладаючи для Педагогічного Бюро Полтавської Губеріальної Народної Управи книжку американського письменника Е. Томпсона-Сетона «Лобо». Книжка, розрахована на середній та старший шкільний вік, розказує драматичну історію волелюбного вовка, сюжет якої відбувається на півдні США. Згадуючи антилопу вилоріга у своєму перекладі, М. Баєр зробив авторську зноску про те, що цей вид є майже винищеним в США і що залишився він під надійною охороною лише на території Йєлоустоунського національного парку [47].

На той час Товариство активно цікавилось станом охорони природи в світі, зокрема, після видання самого М. Баєра «Шануймо і бережімо свій рідний край», наступною книжкою у природоохоронній серії Полтавського природничого музею стала праця Г.А. Бризгаліна «Охорона пам'яток природи на Україні» [10]. Музей замовляв підготовку ще трьох книжок: «Охорона пам'яток природи на Полтавщині», «Загальні відомости про

охорону пам'яток природи» і «Що таке національні парки» [52]. Готувалася, але не встигла вийти друком книжка Г.А. Бризгаліна «Що зроблено на Україні та за кордоном у справі охорони природи». Про долю цих видань нічого не відомо.

В період першої світової війни Микола Миколайович разом з родиною виїхав до Києва. З вибухом Української національно-демократичної революції, він вступив до лав Української партії соціалістів-федералістів. Деякий час він працював керівником департаменту землеробства в уряді УНР [3]. У цей час М. Баєр видав низку видань з земельного питання: «Земельна реформа і основи земельної політики на Україні» (1917), «Соціалізація чи земельна власність?» (1918) (рецензія на цю книжку з'явилась у газеті «Відродження» [13]), «Про земельну справу» (1918). Книжки М. Баєра знаходились у продажу, для просвітницьких організацій продавались зі знижкою [12]. У період Гетьманату Павла Скоропадського 1 червня 1918 року був призначений на посаду межевого інженера та старшого землеміру Київської губернської земельної управи. Також був прикомандирований до межевого відділу Міністерства земельних справ [19, 26].

Однак, здоров'я його дружини, яка була важко хвора на туберкульоз, у цей час значно погіршилось. Вся її родина в минулому загинула від туберкульозу, ще коли Єлизавета Миколаївна була дитиною, та з часом хвороба розвинулась і в ній [3]. Наприкінці 1918 р. Микола Баєр виїхав до м. Яремче разом зі своєю родиною, намагаючись порятувати життя дружини. Проте, ці намагання виявились марними. Весною 1919 р. Єлизавета Миколаївна померла, лишивши Миколу Миколайовича з трьома дітьми, в т.ч. наймолодшим – трирічним сином Сергієм. Подобиці про історію роду Баєрів ми знаємо саме завдяки йому, адже саме Сергій Миколайович Баєр вмів читати ще з 5 років і встиг у такому юному віці перечитати щоденники свого діда, Баєра Миколи Карловича, в яких містилась інформація про їхній рід [3]. Ми наводили ці відомості на початку статті.

Після цього родинного нещастя Микола Баєр з головою поринув у політичну діяльність. Він став одним із засновників Української народної партії (хліборобів-власників). Ця партія була створена 15 травня 1919 р. у Станіславові (нині – Івано-Франківськ) політичними діячами Української Народної Республіки. Основоположниками цієї партії під гаслом «Свобода і праця» стали колишній український соціал-демократ М. Чудинів-Богун та колишній соціаліст-федераліст М. Баєр, який став її секретарем [33]. Улітку 1919 р. після поразки західноукраїнської революції, М. Баєр опинився у Кам'янці-Подільському, який у той час був тимчасовим політичним і адміністративним центром УНР [26]. Він продовжив займатись політичною діяльністю, був активним діячем Української народної партії, яка дотримувалась правих поглядів. Під час гострої міжпартійної боротьби Українська народна партія блокувалась з УПСФ та народними республіканцями проти українських есерів та українських соціал-демократів, але великої ролі в політичному житті вона не відіграла. 30 жовтня 1919 р. Микола Баєр виступав від імені своєї партії на Державній нараді УНР, на якій були присутні Головний отаман УНР Симон Петлюра, члени українського уряду та керівники політичних партій [43]. Державні наради УНР за часів Директорії УНР виконували функції представницької влади. Збиралися неперіодично для розгляду важливих політичних справ [9]. 29 травня 1919 р. М.М. Баєр був обраний викладачем геодезії Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ). Тут він став одним із фундаторів сільськогосподарського факультету, на якому у жовтні 1919 р. розпочав читати лекції .

Починаючи з грудня 1919 року в Кам'янці-Подільському була створена Українська національна рада на чолі з соціалістом-федералістом М. Корчинським, що встала в опозицію до уряду й Директорії, висловлюючи значно більш «праві» ідеї. Заступником голови був Ст. Баран (націонал-демократ), членами президії Рад – І. Липа (самостійник-соціаліст), В.

Голубович (соціаліст-революціонер) та представник Української народної партії – Микола Баєр.

Метою створення Української Національної Ради було «перехоплення» ініціативи в керівництві Українською народною республікою [37, С. 191]. Того ж грудня 1919 року відбулось засідання Укр. Нац. Ради у Відні [37, С. 142], після чого там-таки, у Відні вийшла брошура М.М. Баєра «Причини аграрної революції на Україні і шляхи до розв'язання земельної справи» [43].

М.М. Баєр відзначався невичерпним оптимізмом і вмінням підтримати своїх товаришів у важку годину. Так, напередодні нового 1920 р. в Українському клубі Кам'янця-Подільського відбулось зібрання представників українських політичних партій, викладачів і студентів університету, громадських організацій та преси. Настрій у всіх був гнітючий, оскільки Добровольча армія А. Денікіна зайняла майже всю територію України, а місто над Смотричем було зайняте польськими військами. Проте яскрава промова М. Баєра надихнула присутніх. Він закликав усіх українських політиків та представників преси забути про свої попередні міжпартійні суперечки, триматися єдності між «наддніпрянським та наддністрянським» напрямками, висловив сподівання на швидку перемогу, рішуче засудив песимістичні настрої. Побажав студентам, щоб Кам'янець-Подільський університет став справжнім центром української освіти і науки і нічим би не поступався західноєвропейським вищим навчальним закладам [42].

Упродовж 1919–1920 рр. Микола Баєр викладав лекції із землеустрою та геодезії в Українському Народному університеті. Тут могли навчатись люди без належної середньої освіти. Платня викладачам там не виплачувалась. М. Баєр заснував на базі університету геодезичну станцію [27]. 29 жовтня 1919 року Рада професорів затвердила його завідувачем геологічного кабінету [23, 24, 25]. Викладав геодезію, аграрні дисципліни та сільськогосподарське законодавство [27].

Наприкінці листопада 1920 р. напередодні утвердження на Поділлі радянської влади М. Баєр разом з групою викладачів Українського університету, включаючи і ректора Івана Огієнка, залишив Кам'янець-Подільський.

Деякий час, будучи секретарем Української народної партії, він продовжував політичну боротьбу. На початку 1921 р. проживав у Тарнові (Польща), де знаходився Уряд УНР. За сприяння відомого українського політика А. Жука Микола Баєр надрукував у часописі «Український прапор» статтю «Причини аграрної революції», пізніше видав окремою брошурою матеріали про саму партію. Проте, ця політична організація так і не змогла стати авторитетною серед українських емігрантських патріотичних сил і врешті решт фактично розпалась [36].

Повіривши обіцянкам більшовиків, восени 1921 р. Микола Баєр повністю відійшов від політичної діяльності і повернувся до Кам'янця-Подільського. У жовтні 1921 р. його призначили на посаду ректора утвореного після реорганізації Кам'янець-Подільського державного українського університету – сільськогосподарського інституту. Між іншим М. Баєр став першим ректором в історії новоствореного інституту. На перший погляд, викликає подив таке рішення Наркомату освіти – призначити ректором інституту колишнього активного діяча українських національно-визвольних змагань. Проте, кандидати-комуністи не мали відповідної кваліфікації, щоб керувати закладом вищої освіти, а Микола Баєр вважався невтомним організатором і вченим, який користувався великим авторитетом серед своїх колег. На посаді ректора інституту він перебував до 22 листопада 1926 р. Одночасно викладав курси геодезії, землевпорядкування, аграрної політики, а також інших точних наук – математики, геометрії.

Проте, його попередня проукраїнська позиція не залишилась поза увагою місцевих чекістів. В список осіб, що потребують «дій» чекістів Баєр потрапив ще 3 серпня 1922 року. Загалом з Поділля в списку були п'ять викладачів вищих навчальних закладів, релігійний діяч та правозахисник.

Щодо М. Баєра в списку значилось: «Керівник кафедри геодезії. Одночасно є ректором с.-г. інституту в Кам'янці. Брав активну участь у Петлюрівському русі і раніше за Петлюру працював у департаменті Землеробства. Тип шкідливий» [2]. Миколу Баєра навіть планували депортувати за межі УСРР. Тим не менш йому вдалось пережити це і не тільки залишитись у місті, а й навіть зберегти посаду. За ректора СГІ особисто заступилася місцева влада [20]. 11 вересня 1922 р. Малий пленум повітового виконавчого комітету, розглянув питання щодо наміру М. Баєра і далі працювати в Кам'янці, прийняв рішення підтримати його і віддати чекістам: «Приймаючи на увагу попередню діяльність гр. Баєра як ректора Сільськогосподарського інституту, ініціатора відкриття робфаку, організатора боротьби зі шкідниками, активного учасника нашої радянської преси по питаннях сільського господарства, його участь в громадській роботі, лояльність у ставленні до Радянської влади в минулому і користь його як громадянського діяча і робітника науки, а також що його було занесено повітовим з'їздом на червону дошку за корисну роботу, вважати корисним і можливим залишити його в м. Кам'янці для подальшої праці, про що підняти клопотання перед центром» [22, 41].

У 1925 р. відбулись зміни у особистому житті вченого. Він одружився з Марією Дем'янівною Циглер. Наступного року у Кам'янці-Подільському у них народилась донька Ніна [3].

У наступні кілька років М. Баєр плідно працював в СГІ, був одним із керівників науково-дослідної кафедри (далі НДК) історії, природи та сільського господарства Поділля. На базі СГІ добився відкриття землемірних курсів, виступав редактором ювілейних літературно-наукових збірок, присвячених річниці жовтневої революції, стояв біля витоків створення робітничого факультету тощо. У 1920-ті рр. він написав кілька наукових праць: «До питання методики викладання геодезії у вищих спеціальних школах», «До питання організації помірів при радянському земле влаштуванню», «Спроба обґрунтувати необхідну й достатню точність

означення поля». Вони були надруковані у наукових записках СГІ. Крім того, він став автором перших робіт з історії СГІ: «Підсумки будівництва Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту та перспективи його розвитку» та «Наукова дослідна кафедра «Природи, сільського господарства й культури при Кам'янецькому СГІ».

Автор коротко зупинився на роботі сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, на базі якого на початку 1921 р. виник інститут, а також висвітлив перші кроки новоствореного вишу. Основну увагу тут приділено господарським аспектам, матеріальному становищу викладачів і студентів, процесу пролетаризації студентства, його соціальному, партійному і національному складу розподілу молоді за статтю; подано персональний склад викладачів і адміністративно-технічних працівників [7]. Інша стаття М. Баєра вміщена в цьому ж номері «Записок», присвячена роботі науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства й культури Поділля, яка діяла в структурі СГІ [6].

Микола Миколайович користувався великим авторитетом серед студентів сільськогосподарського інституту. Ось що про нього пише студент 20-х рр. Василь Гарба: «Треба сказати, з його можливого німецького підгрунття залишилося лише одне прізвище. У всьому іншому — в мові, переконаннях, в активній службі нації, це був свідомий українець, людина високого ідейного калібру, до того ще рідких серед нас якостей: талановитий організатор, динамічний, настирливий з хистом амбітний керівник. Вища математика, геодезія та землеустрій, які він викладав у нас, видавалися ніби лише додатками до його кипучої вдачі організатора» [15]. М.Баєр вступався за тих студентів, яких несправедливо спеціальні комісії виключали з інституту під час «соціальних чисток». Проте, місцева влада дотримувалась іншої думки. У таємних документах місцевого ГПУ за 1925-1926 рр. діяльність вчених Кам'янця-Подільського, колишніх викладачів «петлюрівського» університету оцінювалась негативно, оскільки каральні органи вважали інтелігенцію міста «петлюрівською» та

«контрреволюційною», адже саме тут розміщувався керівний центр УНР [21].

Мабуть через це, наприкінці 1926 р. ректором СГІ було призначено члена КП(б)У Федора Івановича Донського. Він зовсім не мав досвіду наукової чи викладацької роботи. Працював раніше робітником, а потім був одним із командирів Червоної армії. Втім, М.Баєр допоміг йому опанувати нову роботу [3]. Через рік, 1927 року, Микола Миколайович із дружиною переїхав до Харкова, де влаштувався на роботу до Харківського геодезичного інституту [3]. Вже у перші місяці після переїзду, за М. Баєра «взялись» органи прокуратури. В ніч з 5 на 6 березня 1928 року була проведена операція по так званому «українському контрреволюційному активу». У Харкові було арештовано 36 чоловік, в оселях 12 з них проведені обшуки, що тісно співпрацювали з Харківською хліборобською організацією. Серед них і М. Баєр (Байєр). Микола Миколайович був одним з двох, серед усіх арештованих, хто не побоявся зізнатись у своїй участі в Харківській хліборобській організації, хоча цінних відомостей слідству не надав [17].

У 1930 р. до тодішньої столиці УСРР з Кам'янця-Подільського переїхала також уся його сім'я. Спочатку М.Баєр працював професором геодезії, а потім разом з льотчиком Белабрамом почав займатись аерофотозйомкою [3], що на той час, як і тепер, було питанням людей із грифом секретності «для спеціального користування». Після ліквідації геодезичного інституту Микола Миколайович з 1935 р. викладав в Харківському будівельному інституті [3]. Проживав з родиною у флігелі інституту [4]. Проте, в період «великого терору» йому пригадали те, що він був активним у роки самостійності незалежної України. Висували і зовсім безглузді звинувачення. Наприклад, його звинувачували у тому, що він вів свої конспекти чорним, синім і червоним олівцями, звідси робився зовсім абсурдний висновок, що він начебто фашист. Інкримінували вченому і співробітництво з японською розвідкою через те, що він працював з картами Далекого Сходу [3] та арештували 1937 року. Сина М. Баєра, – Сергія,

змушували в місцевому комітеті комсомолу визнати, що його батько – «ворог народу». Коли він категорично відмовився це робити, його виключили з лав комсомолу, хоча залишили навчатись в інституті.

Микола Миколайович змушений був через можливі наступні репресії залишити Харків і виїхати до Сочі. Тут він почав працювати у школах, а його дружина – в бюро погоди [3]. Трагічною була доля старшого сина М. Баєра від першого шлюбу Миколи. Це була дуже здібна людина. У свої 27 років він працював одним із редакторів «Сельхозгиза» в Києві. Це було видавництво, яке випускало серію науково-популярних книг та брошур для шкіл робітничої та сільської молоді [3].

Коли почали поширюватись чутки, що його батько начебто «ворог народу», Миколу звільнили з цієї роботи і почали переслідування. Як і батько, Микола Миколайович (молодший) мав сміливу власну позицію і порівнював радянську владу із «німецькими окупантами» 1918 року. Миколу Миколайовича (старшого) на той час (1937) вже заарештували і син у розмовах із однокурсниками говорив, що окупанти «замордували батька в концтраку» [34]. Він всього цього пережити не зміг і того ж 1937 року покінчив життя самогубством.

Наступні кілька років М.М. Баєр з дружиною жив у Сочі, а діти, Ніна і Андрій, – в м. Умань у сестри від першого шлюбу Олесі та брата Миколи, які на той час мешкали там [4]. Микола Миколайович викладав у школі і під час німецької окупації. У післявоєнний період його не депортували до Сибіру (як багатьох етнічних німців), оскільки він працював перекладачем з німецької мови і був необхідний для влади [3]. Натомість до Сибіру депортували родину Баєрів [3].

Микола Миколайович ненадовго переїхав на роботу до Білоруської академії сільського господарства. Проте у 1946 році Радянська армія розшукала у післявоєнній Польщі «нові» документи, що свідчили про спільну роботу М. Баєра з С. Петлюрою. Це антибільшовицьке минуле разом з його німецькою етнічністю та тим фактом, що в той час, коли він складав

карти Східного Сибіру, дало підстави для звинувачення його у передачі японцям державних таємниць і відправлення його в північний табір поблизу Воркути [3].

Микола Миколайович був знову заарештований у 1948 році [4] і на 10 років направлений в сталінські табори системи ГУЛАГ [3]. За свідченнями родичів покарання відбував на Колимі [3]. Працював бібліотекарем у колонії для ув'язнених. Рятуючись від цинги, пив хвойний відвар, внаслідок чого зіпсував собі нирки. Це стало причиною важкої хвороби. Відбув політичне покарання не повністю, був звільнений 1953 року [3], після смерті Сталіна.

У 1960 р. Микола Баєр за рекомендацією лікаря поїхав лікувати цингу з Сочі до Харкова, де того ж року помер у лікарні. Похований у Харкові. Реабілітований зусиллями доньки Олесі вже у 1990-х. Відомості про дату смерті М.М. Баєра, подробиці реабілітації та низка інших принципових деталей біографії не встановлена ні нами ні членами родини Баєрів.

До 2018 року переважна більшість відомостей, зібраних у цій статті не була відома суспільству та навіть нащадкам Миколи Миколайовича. За свідченням онуків, їхні батьки приховували від дітей інформацію про біографію діда. Декого з онуків (навіть не дітей!) опитували при вступі в університет та прийомі на роботу, щоб встановити, чи знають вони про свого славетного пращура. Вперше стислі біографічні відомості про М.М. Баєра були опубліковані онуком Миколи Миколайовича – Андре Костянтинівичем Геймом, у його автобіографії та озвучені під час урочистого банкету з нагоди вручення А.К. Гейму нобелівської премії з фізики [1].

Список використаних джерел та літератури:

1. Andre Geim – Banquet speech. NobelPrize.org. Nobel Media AB 2018. Wed. 28 Nov 2018. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/2010/geim/speech/>

2. Адамський В.Р. Українська наукова еліта як об'єкт політичних репресій на початку 1920-х років // Педагогічний дискурс: Збірник наукових праць. – Хмельницький: ХГПА, 2007. – Вип. 2. – С. 10–20.
3. Архів А.К. Гейма, лист Сергія Миколайовича Байєра.
4. Архів Г.А. Новіцької, лист Ніни Миколаївни Байєр.
5. Аскания-Нова – знаменитый акклиматизационный зоопарк // Хуторянин. – 1916. – № 20. – С. 406–407.
6. Баєр М.М. Науково-дослідна катедра «Природи, Сільського господарства й Культури Поділля при Кам'янецькому СГІ»: відбитки з кн. 4-ої «Записок С.-Г. 246 Інституту в Кам'янці на Поділля». – Кам'янець на Поділля: друкарня імені Леніна, 1927. – 19 с.
7. Баєр М.М. Підсумки будівництва Кам'янецького Сільсько-Господарського Інституту та перспективи його розвитку: відбитки з кн. 4-ої «Записок С.-Г. Інституту в Кам'янці на Поділля». – Кам'янець на Поділля: друкарня імені Леніна, 1927. – 21 с.
8. Бейер М.М. Шануймо і бережімо свій рідний край / М.М. Бейєр. – Полтава: Полтавський природничий музей, 1919. – 23 см. – (Серія видань по охороні природи), Кн. 1. – 16 с., [2] арк. вкл.
9. Бойко О.Д. Державні наради Української Народної Республіки 1919–1920 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2 : Г – Д. – 518 с.
10. Бризгалін Г.А. Охорона пам'яток природи на Україні / Г.А. Бризгалін. – переклад з російської мови В.Ф. Ніколаєва. – Полтава: Полтавський природничий музей, 1919. – 31 с. (Серія видань по охороні природи), Кн. 2. – 38 с.
11. Бюллетени ХОЛП, 1914. – №2. – Стр. 56–57.
12. Відродження, 1918, 20 липня. – №91. – С. 4. – Шп. 4.
13. Відродження, 1918, 21 грудня. – №216. – С.4. – Шп. 4.

14. Второй съезд лесовладельцев и лесоводов при Полтавском обществе сельского хозяйства, 18–21 декабря 1913 года. – Полтава: Электрич. тип. Г.И. Маркевича, 1914. – С.117.
15. Гарба В. На распутьях (до історії одного покоління). Серія мемуаристики. Українська вільна академія наук у США. Товариство подолян при УВАН. – Нью-Йорк, 1976. – С. 314–315.
16. Гармаш Т.П. Становление и развитие заповедного дела на Полтавщине в первой трети XX столетия // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. – Сер. 3, Экон. Экол, 2012. – №2 (21). – С. 221–228.
17. ГДА СБУ. – Ф, 13. – Спр. 370. – Т.5. – Арк. 234-255.
18. Григорий Александрович Кожевников // Человек, 2005. – №2. – С. 100–112.
19. Д.Вісник, 1918, 19 вересня. – №49. – С.3. – Шп. 4.
20. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф Р. 195–Оп.п.2. спр. 23. Арк. 71 зв.
21. ДАХМО. – Ф Р.3. – Оп.1. – Спр. 156. – Арк.33.
22. ДАХМО. – Ф Р.336. – Оп. 1. – Спр. 10. Арк. 99, 99 зв.
23. ДАХМО. – Ф Р.582. – Оп.1. – Спр. 124. – Арк.12 зв.
24. ДАХМО. – Ф Р.582. – Оп.1. – Спр. 421.
25. ДАХМО. – Ф Р.582. – Оп.1. – Спр.22. – Арк.47, 126.
26. ДАХМО. – Ф Р.6. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 133-134.
27. Енциклопедія сучасної України. – Т.2. – Київ, 2003. – С.71-72.
28. Журнал Полтавского чрезвычайного губернского земского собрания 7–8 мая 1914 года. – Полтава, 1914. – С.91.
29. Журналы Полтавского губернского земского собрания XXXXIX очередного созыва 1913 года. – Полтава : Электрич. типо-лит. И. Л. Фришберга, 1914. – с.90

30. Заболотна І.М. Спогади Івана Крип'якевича(1904-1911) //Український археографічний щорічник. – 2010. – Вип. 15. – С.486.
31. Здражко А.Є. Видання української дитячої перекладної літератури на початку ХХ століття (1917 – поч. 1930-х рр.) / А.Є. Здражко // Мова і культура. – 2012. – Вип. 15, т. 1. – С. 341–346.
32. Книга. Неперіодичний бібліографічний орган об'єднання українських видавців. Під. ред. проф. Дмитра Антоновича. №1. – Відень-Київ, 1921. – С. 31.
33. Коллард Ю.. Спогади юнацьких днів: 1897–1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП)] // Срібна сурма. – Торонто, 1972. – С. 131
34. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Книга перша. – Канадський інститут українських студій. Альбертський університет. – Едмонтон, 1987. – С. 73.
35. Лавренко Г. Цілинні степи України і потреба їхньої охорони // Вісти ВУ ВЦВК, 1927,№8 (1898), 11 січня. – С. 5. 118
36. Магурчак А.М. Андрій Жук і Українська народна партія: штрихи до політичної біографії // Сумська старовина, 2013. – №XLI-XLII. – С. 76.
37. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. [Т. 2]: Кам'янецька доба –Зимовий похід / І. Мазепа. – Прага: Пробоем, 1942.
38. НА ПКМ імені Василя Кричевського. – Спр. О1 – 9.
39. Насимович А.А. Дореволюционный период в развитии заповедного дела // Опыт работы и задачи заповедников СССР, М.: Наука, 1979. – С. 7–20.
40. Наука и научные работники СССР : справочник / Акад. наук СССР; сост. Комис. "Наука и науч. работники СССР" под наблюдением и непосредств. рук. С.Ф. Ольденбурга,Е.Ф. Карского. – Л., 1925–1934. – Ч. 6: Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. – 1928. – VIII. – С. 20–21.
41. Науково-освітня інтелігенція Поділля у добу комунізму: перша хвиля репресій/Історія (збірка наукових праць), Київ, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.info-library.com.ua/books-text-11185.html>

42. Наш шлях. Позапартійна газета. Камянець-Подільський, 1920. – 3 січня.
43. Наш шлях. Позапартійна газета. Камянець-Подільський, 1919. – 1 листопада.
44. От постоянной Природоохранительной Комиссии при Императорском Русском географическом обществе // Хуторянин. – 1914. – №29. – С. 840–841.
45. Продаються книжки // Відродження, 1918, 20 липня, №91. с. 4, Шп. 4.
46. Протоколи Наради Природників України від 3-6 серпня 1918 року // Вісті природничої секції Українського Наукового товариства, т. 1. число 1, 1918–1919. – С. 14.
47. Томпсон-Сетон, Ернест. Лобо, король вовків на Курумпо [Текст] / Томпсон-Сетон ; переклав М. Бейер ; Пед. Бюро Полтав. Губерніял. Нар. Управи. – Полтава: [б. в.], 1918. – С. 2.
48. Хроника // Бюллетени Харьковского общества любителей природы. №2, 1914.
49. Хроника XII Всероссийский съезд лесовладельцев и лесохозяев // Хуторянин. – 1911. – № 5. – С. 124–126.
50. ЦДАВО. – Ф. 1230. – Оп.1. – Спр. 7 (1927 р.).
51. ЦДАВО. – Ф.2. – Оп. 7. – Спр. 72. – Арк. 115+зв.
52. Шарлемань М. Нова організація по охороні природи // Вісті природничої секції Українського наукового товариства, 1918. – Т. 1, число 3–4. – С. 18.
53. Штильмарк Ф.Р., 1996. Историография российских заповедников (1895–1995). – М.: ТОО Логата, 340 с.

БАЧИНСЬКИЙ ЛЕОНІД ВАСИЛЬОВИЧ³

Народився 28 лютого 1890 р. в Катеринославі. Брат Сергія Васильовича Бачинського. Закінчив природничий факультет Київського університеті Св. Володимира. У 1917 р. пішов старшиною до армії УНР. Пізніше став помічником міністра військових справ УНР, брав участь у боях за Київ. У 1919 р. переїжджає до Кам'янця-Подільського, до почав працювати молодшим асистентом на кафедрі ентомології сільськогосподарського факультету Українського Державного університету. Улітку 1920 р. залишає Кам'янець-Подільський, емігрує до Тарнова, де - перебував у таборі для інтернованих осіб. Кілька років вчителював, а у 1924 р. заснував в Ужгороді пластове видавництво «Ватра», яким керував протягом п'яти років. Л.Бачинський був членом Української військової організації (УВО), а потім був одним із керівників Пласту. У 1929 р. змушений був виїхати до Галичини, заснував курінь ім. О. і С. Тисовських, активно працював із молоддю. У 1939 р. Переїхав до Ярослава , заснував музей, був директором торговельної школи. У роки Другої світової війни був директором української гімназії. У 1950 році емігрував до США, де продовжив свою наукову діяльність. Був дійсним членом Наукового товариства ім. Т.Шевченка (НТШ). Автор близько 700 наукових та науково-популярних праць з природознавства, пластового виховання. У 1952 році у Клівленді заснував перший пластовий музей, започаткував серію пластових видань. Автор книг «Перші кроки» (1949), «Українська преса в Клівленді» (1957), «Покажчик видань Шевченкових творів та праць різних авторів про життя та творчість Т. Г. Шевченка» (1964). Був відзначений найвищими пластовими нагородами: орденом св. Юрія, Срібним Хрестом Карпатської Січі.

Помер 25 червня 1989 року у місті Денвер (США).

³Бачинська К . Чотири брати – сини України /Подільське братство. Інформаційний вісник, №3, 1993. – С.13-16.

БАЧИНСЬКИЙ СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ⁴

Сергій Васильович Бачинський (26 лютого 1887, хутір Бачина, Новомосковського повіту Катеринославської губернії, Україна – 22 червня 1941, Київ, похований у Биківнянському лісі поблизу Києва) – український громадсько-політичний діяч, просвітянин, публіцист, редактор, педагог і краєзнавець, агроном, перший декан сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті.

Сергій був другою дитиною у родині Василя Бачинського. Закінчивши кадетський корпус у м. Орлі, продовжував навчання у Петербурзі у військовій Андріївській школі, а пізніше – у лісному інституті. З 1905 працював у Селянській спілці на Катеринославщині та закладав перші гуртки українських соціалістів-революціонерів у Петрограді та Катеринославі. У 1906 р. мусив перейти на нелегальне становище. Уникаючи арешту, наприкінці 1908 – на початку 1909 емігрував до Франції. У Парижі закінчив математичний факультет університету, а у Тулузі – агрономічний. Працював учителем, інспектором народних шкіл, завідувачим інформаційного українського бюро у Парижі. У 1908р. заочно відданий під військовий окружний суд Одеського військового округу.

Тільки в серпні 1917, здобувши амністію, повернувся з-за кордону до Катеринослава, працював тут учителем першої української гімназії, розпочав активну громадсько-політичну та журналістську працю. Був обраний делегатом на Всеросійські установчі збори у Петербург та на Установчі збори України від партії українських есерів, а також членом Центральної Ради УНР. Бачинський став заступником голови фракції Малої Ради, яка діяла між сесіями Центральної Ради. Певний час працював у Києві.

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського повернувся знову до

⁴ Завадська І. М. Сергій Бачинський – засновник сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті/ І.М.Завадська//“Історія Подільського державного аграрно-технічного університету в персоналіях”. Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (25-26 червня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський), 2020, Кам'янець-Подільський. - С. 9-13.

Катеринослава, де працював деканом Технічної вищої школи, займався видавничо-журналістською і громадсько-політичною роботою. Сприяв приходу до влади Директорії, редагував у Січеславі газету «Республіканець» [2] (1918–1919).

Від Селянської партії, як представник катеринославської інтелігенції, був обраний членом Трудового конгресу. У Києві Обраний членом Президії Трудового конгресу. Учасник Трудового конгресу України (ТКУ) 23-28 січня 1919 р. у Києві, вніс схвалену делегатами ТКУ тексту резолюції про владу (узгоджену з делегацією ЗО УНР, більшістю фракції УПСР та Селянської спілки). Як заступник міністра іноземних справ Директорії УНР з лютого до червня 1919 брав участь у переговорах з представниками Антанти в Одесі та Бірзулі. Під час перебування уряду УНР та Президії Трудового конгресу у Кам'янці-Подільському переходить на викладацьку роботу.

Влітку 1919 р. його було призначено деканом новоутвореного сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського українського державного університету, а одночасно - завідувачем кафедри ентомології та членом правління університету. Він запросив до міста над Смотричем кількох відомих науковців, які заклали основу факультету: В.П. Храневича, братів Олійників, Ф.П. Полонського та інших. Незважаючи на складні політичні події та важкий матеріальний стан викладачів та студентів факультет восени 1919 р. розпочав функціонувати.

Водночас продовжував займатись політичною діяльністю. Був керівником невеликою Української селянсько-демократичної партії, до якої увійшли колишні члени УПСР, які були проти радикальної політики центрального проводу УПСР.

Під натиском більшовицьких військ у листопаді 1920 евакуювався разом з урядом УНР до Тарнува (Польща), де брав участь у створенні Ради республіки (Р. Р.) УНР. Був обраний членом президії Р. Р., виконував обов'язки Першого секретаря Р. Р. З літа 1921 до серпня 1936 працював на Волині (Кременець, Острог, Дермань, Луцьк, Рівне та ін.) повітовим

агрономом, вчителем, директором школи, директором сільськогосподарської дослідної станції. З вересня 1936 до жовтня 1939 перебував у Межиріччі без державної роботи, бо був під наглядом польської поліції.

Влітку 1939, уникаючи чергового арешту, нелегально виїхав до Луцька. Перед виїздом він закопав у тайнику найважливіші твори (опубліковані та у рукописах), документи, родові коштовності. Через сім місяців після його арешту енкаведисти відшукали схованку з матеріалами. На них 3 вересня 1940 було складено два акти у присутності свідків. Ці матеріали були використані як докази його «антирадянської контрреволюційної (антибільшовицької)» діяльності. 20 вересня 1939, не бажаючи емігрувати у Німеччину, повернувся у Межиріччя, де уже були війська Радянського Союзу. У с. Велика Харуча Межиріцького району Рівненської області обійняв посаду вчителя-директора початкової школи.

29 лютого 1940 заарештований органами НКВС. 24 травня 1941 Київський обласний суд засудив його (ст. 54-13 КК з санкцією ст. 54-2 КК) до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконано 22 червня 1941 у Києві.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алещенко М.І., Нестеренко В.А. Викладачі с.г. факультету Кам'янець-Подільський державного Українського Університету – учасники Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.) / II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». – Кам'янець-Подільський - Київ-Нью-Йорк. - Острог. – 2007. – Том 3. – С.394-399.
2. Бачинський М. Бачинський Сергій Васильович // Українська журналістика в іменах. – Вип. 2. – Львів. – 1995. – С. 23-28.
3. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. – К., 1998.
4. Гуцал Б., Мельничук О., Бачинський Сергій Васильович // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. – Т. 1: А – Й. – 696 с. – ISBN 966-528-197-6., с. 92.

БЕРЕНШТЕЙН ФЕЛІКС ЯКОВИЧ⁵

Ф. Я. Беренштейн народився 24 листопада 1904 р. у місті Рівне Волинської губернії у родині службовця. Після Ризького мирного договору 18 березня 1921 р., за яким кордон між Польщею та УСРР встановлювався по річці Збруч, переїжджає до Харкова, де з 1923 р. починає працювати лаборантом на кафедрі фізіології та біохімії ветеринарного інституту.

З 1927 р. починає там викладати хімічні дисципліни. Згодом вступає до аспірантури Харківського медичного інституту [1, арк.25]. Починає плідно займатись науковою працею. У сферу його наукових інтересів входили дослідження мікроелементів, їх роль та значення у тваринництві, клінічна ветеринарна біохімія, фізико-хімічні властивості біоорганічних речовин. Наслідком наполегливої роботи вченого стало те, що до початку 1930-х рр. він мав близько 30 друкованих праць у наукових збірниках.

У 1930 р. Ф. Я. Беренштейна призначають завідувачем біохімічним відділом Всеукраїнського науково-дослідного інституту птахівництва, який у той час діяв у Кам'янці-Подільському. Одночасно він керував кафедрою хімічних дисциплін Кам'янець-Подільського зоотехнічного інституту та проводив заняття із біохімії для студентів. У місті над Смотричем Фелікс Якович підготував підручник «Біохемія. З елементами фізичної і колоїдної хемії», який був виданий у Харкові у 1935 р.

У зв'язку із ліквідацією Всеукраїнського науково-дослідного інституту птахівництва вчений залишає Кам'янець-Подільський і з 1935 р. очолює кафедру органічної і біологічної біохімії Вітебського ветеринарного інституту. Одночасно працював у Вітебському державному медичному інституті. У 1938 р. Ф.Я. Беренштейн стає доктором біологічних наук, професором [1, арк.26].

Під час Другої світової війни залишає Беларусь та евакуювався до Куйбишева, де упродовж кількох років працював завідувачем кафедри

⁵ Клименко К.С., Нестеренко В. А. Фелікс Якович Беренштейн: життя та діяльність/К.С. Клименко, В.А. Нестеренко//Історія Закладу вищої освіти «Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць. Матеріали III Регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2024 року м. Кам'янець-Подільський), 2024, Кам'янець-Подільський - С.23-24.

аналітичної хімії індустріального інституту. Після закінчення війни повернувся до Вітебська, де знову працював у місцевому ветеринарному інституті, а водночас упродовж кількох років – державному медичному інституті. Написав чимало наукових праць та ґрунтовних монографій, серед яких особливу роль відіграє монографія «Мікроелементи у фізіології і патології тварин», що була видана у Мінську у 1966 у Мінську [2]. Вчений відзначений численними республіканськими нагородами.

Помер вчений 13 вересня 1977 р. у Вітебську, де і похований.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.р.299 (Кам'янець-Подільський інститут птахівництва), Спр. 8, арк.25-26.
2. Список наукових праць Беренштейна Ф.Я. [Електронний ресурс].

Режим доступу:

<https://scholar.google.com/citations?user=YpE3P30AAAAJ&hl=ru>

БЕРНАЦЬКИЙ МИКОЛА ЛЕОНІДОВИЧ

Народився у 1867 р. в Кам'янці-Подільському. Середню освіту отримав у Москві у 1886 році. Закінчив Варшавський ветеринарний інститут у 1902 р. До 1921 р. працював в різних місцях ветеринарним лікарем.

У 1920-ті працював провідником кафедри сільськогосподарської бактеріології Кам'янець-Подільського СГІ. Автор кількох підручників, наукових та навчальних праць з мікробіології. Одночасно співробітничав з іншими науково-дослідними с.г. установами Поділля.

У 1931-1933 р. був старшим спеціалістом-технологом науково-дослідної станції птахівництва у Кам'янці-Подільському.

Подальша доля невідома.

БОГАЦЬКИЙ ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ⁶

У 1920-ті роки асистентом кафедри етнології Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту тривалий час працював Дмитро Олександрович Богацький. Він походив із відомої на Поділлі родини священика Нестеровецької православної парафії Олександра Григоровича Богацького. Сім'я була багатодітною, проте високо цінуючи знання, батьки прагнули дати ґрунтовну освіту всім дітям. Десятеро хлопчиків і дівчат закінчили єпархіальні училища, Подільську духовну семінарію. Виховані в дусі поваги до українських національних традицій Богацькі швидко прийняли ідею української незалежності, пропагували її. А пізніше члени родини безпосередньо взяли участь у подіях революції 1917-1921 рр. [3, с.234].

Так Павло закінчив офіцерську школу у Вільно, став підпоручиком, а згодом – журналістом, літератором, ученим. Разом з Микитою Шаповалом стає організатором і редактором київського журналу «Українська хата», який видавали з березня 1909 р. аж по серпень 1914 року, коли журнал був закритий, а Богацький був заарештований російською владою і засланий до Наримського краю в Сибір, звідкіль його визволила лише революція 1917 року. Був активним діячем Української Національно-демократичної революції 1917-1921 рр. На початку 1919 р. Богацький зайняв посаду столичного отамана, а по залишенні Києва Директорією був прикомандирований до Корпусу Січових Стрільців, і з березня 1919 року як отаман Коша Охорони республіканського ладу при Міністерстві внутрішніх справ УНР у Кам'янці-Подільському.

Його брат Микола пройшов повний курс Санкт-Петербурзької духовної академії, служив помічником інспектора Кишинівської та Кам'янець-Подільської духовних семінарій. Григорій навчався у Варшавському

⁶ Ключук Є. А., Нестеренко В. А. Життєвий та науковий шлях Дмитра Богацького/ Є.А. Ключук, В.А. Нестеренко//Історія Закладу вищої освіти «Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць. Матеріали III Регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2024 року м. Кам'янець-Подільський), 2024, Кам'янець-Подільський - С.19-22.

університеті, брав активну участь у діяльності української земляцької громади, її драмгуртка, працював у різних державних установах, редколегіях журналу «Село», газети «Вісті», поділяв погляди соціалістів-федералістів. У 1921 р. на педкурсах у Кам'янці-Подільському навчався Михайло. Педагогами стали доньки Ліда та Олена [3, с.234]. У 1922 р. чекісти стратили Бориса і Лиду «за участь у петлюрівських організаціях». На відміну від своїх братів та сестер, Дмитро Богацький менше уваги приділяв політичній діяльності, зосередився передовсім на науково-дослідницькій роботі.

Він народився 10 лютого 1882 р. у Купині. Навчався в Подільській духовній семінарії, потім на природничому факультеті Дерптського університету, який закінчив у 1909 р. Деякий час давав приватні уроки. У 1911–1913 рр. відбував військову повинність. З початку війни і аж до 1918 р. служив санітаром Червоного Хреста. 1918 р. оселився в Києві, працював перекладачем газети «Останні вісті», а пізніше – у Бюро української преси Як тільки столицю захопили денікінці, виїхав на Поділля, до Нестерівців, і жив там до грудня 1920 р. [1].

У грудні 1920 р. переїхав до Кам'янця-Подільського. Спочатку працював помічником завідувача земельного відділу міського комунгоспу. Одночасно читав географію і природничі науки в школі для дорослих. У 1921 р. викладав ботаніку на педкурсах, 1922 р. був обраний асистентом кафедри етнології Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. У 1924 р. читав лекції на робфаці Сільськогосподарського інституту, педкурсах та в школі для дорослих, згодом реорганізованій у лісову профшколу [3, с.236].

З 1926 р. до початку 1929 р. Дмитро Олександрович був головою Кам'янець-Подільського наукового при ВУАН товариства. Він не лише . до вів спільні засідання, а й координував роботу краєзнавчої, історико-філологічної, педагогічної і соціально-економічної секцій, очолював редакційну комісію наукових «Записок», перший том яких побачив світ 1928 р., часто виступав з науковими доповідями, повідомленнями, публікувався в наукових виданнях. Першу свою доповідь 5 липня 1925 р. Дмитро Богацький

присвятив порівнянню рослинності Криму й Поділля. Його дослідження природи Кам'янецьчини мали як пізнавальне, так і прикладне значення [2, с.105]. У другій половині 1920-х рр. вчений проводив спеціальні флористичні дослідження на Поділлі, фенологічні спостереження за рослинами в околицях Кам'янця-Подільського. Найбільш відомими працями науковця були: «Фенологічні спостереження за 1923- 1924 рр.» (надруковано у другому томі «Записок с.г. інституту», 1926 р.), «Матеріали до флори Кам'янецьчини» (надруковано у «Записках Кам'янець-Подільського наукового при ВУАН товариства», 1929 р., том.1) [2, с.106].

Проте, у зв'язку із згортанням політики «українізації» працювати українським науковцям було все важче і важче. Природно, що Дмитро став мішенню з боку місцевих каральних органів. 31 січня 1930 р. Дмитро Олександрович він був заарештований місцевим відділом ГПУ. Після реорганізації СГІ на момент арешту він працював викладачем у хемічному технікумі. До того часу вже були затримані активні співробітники наукового товариства: заступник голови, славетний історик Поділля Юхим Сіцінський та секретар Юхим Філь. Каральними органами Дмитру Богацькому приписувалася ініціатива створення наукового товариства, «в яке ввійшла шовіністично налаштована інтелігенція з контрреволюційним минулим», і яке «поширювало вузько націоналістичні ідеї, готувало кадри для боротьби з Радвладою» [3, с.240]. 25 лютого 1930 р. судова трійка колегії ДПУ постановила: «Богацького Дмитра Олександровича – ув'язнити в концтабір строком на п'ять років, рахуючи строк з 30 січня 1930 року». Подальша доля вченого невідома. Він був реабілітований прокуратурою Хмельницької області 10 липня 1989 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богацький Дмитро Олександрович / М. В. Шевера, В. Прокопчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. :

Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-35750>

2. Подільський державний аграрно-технічний університет: хронологія подій. Документи. Кам'янець-Подільський, 2009.
3. Прокопчук В. Доля Дмитра Богацького: від голови Кам'янець-Подільського наукового товариства ВУАН до «ворога народу» / В. Прокопчук // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: Науковий і документальний журнал. – 2011. – № 1 (36). – С.233-24.

ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ МИКОЛА ІВАНОВИЧ⁷

Серед викладачів закладів вищої аграрної освіти Кам'янець-Подільського міжвоєнного періоду був Микола Іванович Величківський — відомий український економіст, професор, політичний та державний діяч, голова Української Національної Ради.

Він народився 11 січня 1889 в Житомирі (за радянським паспортом — 11 січня 1882) року в родині дяка (псаломщика), а пізніше — диякона Івана Кузьмича Величківського. Закінчив трирічну церковно-парафіяльну школу при Київській Успенській церкві на Подолі та Житомирське духовне училище. З 1905 року навчався у Волинській духовній семінарії у Житомирі. У 1909 році закінчив чотири класи духовної семінарії і поступив на економічний відділ Київського комерційного інституту, який закінчив у червні 1913 р. [1, арк.26]. Після цього працював статистиком, а згодом страховим агентом у Київському губерніальному земстві.

Учасник Першої світової війни. У 1916 році закінчив тримісячну школу штабних офіцерів зв'язку у Києві. У 1917 році служив штабс-капітаном 10-го облогового дивізіону в Алтинівці Чернігівської губернії.

З вересня 1917 року працював завідувачем відділу

⁷ Нестеренко В.А. Микола Іванович Величківський / В.А. Нестеренко // Історія Закладу вищої освіти "Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник матеріалів II регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2023 року, Кам'янець-Подільський). - Кам'янець-Подільський, 2023. - С.25-30.

сільськогосподарської економії Генерального секретаріату земельних справ Центральної Ради, віце- директором та директором департаменту сільськогосподарської економії Міністерства земельних справ УНР. У 1918 році, за часів гетьмана Павла Скоропадського, працював у статистичному відділі кооперативного комітету. За часів Директорії знову був директором департаменту сільськогосподарської економії Міністерства земельних справ УНР. Під час денікінської окупації Києва у 1919 році входив до нелегального «Комітету народної оборони України» [1, арк.3]. Наприкінці 1919 року викладав економічну географію на курсах для сільськогосподарських артіль при Київському губернському земельному відділі.

За радянських часів деякий час працював начальником відділу у Наркоматі земельних справ УСРР та завідував підсекцією сільськогосподарської економії Наукового сільськогосподарського комітету України. У 1920 році працював завідувачем робітничо-селянського університету ім. Т. Шевченка в Білій Церкві, викладав на Вищих трирічних педагогічних курсах у Білій Церкві. З 1924 року був директором Білоцерківської середньої торговельно-промислової професійної школи. Також з 1925 по 1927 роки викладав у педагогічному та сільськогосподарському технікумах у Білій Церкві. Білоцерківське краєзнавче товариство у 1927 р. видало його працю «Річки Білоцерківщини та їх економічне значення в народному господарстві округи». Однак, у червні 1927 року вчений був два тижні під арештом у Білоцерківському ДПУ. Після звільнення працював у лекційному бюро в місті Києві [1, арк.26].

Третього серпня 1928 р. М. Величківський був призначений професором та завідувачем кафедри сільськогосподарської кооперації і реконструкції сільського господарства Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. У 1920-ті роки активно займався

науково-дослідницької діяльністю. Вже працюючи у Кам'янці-Подільському вчений підготував і опублікував такі роботи: «Перспективи сільського господарства Поділля та колективізації» (видання Кам'янець-Подільського СГІ, 1928 р.), «Колгоспи Кам'яниччини» (Записки Кам'янець-Подільського СГІ, том. 5, 1928 р.). Наступного року вчений за сприяння агрономічного гуртка в СГІ опублікував підручник «Сільськогосподарська статистика». Активно бав участь у роботі місцевого наукового товариства при ВУАН та науково-дослідної кафедри при СГІ [1, арк.26].

Проте, у жовтні 1929 р. разом з деякими іншими науковцями міста над Смотричем був ув'язнений у справі «Спілки визволення України» (СВУ). До березня 1930 року перебував у в'язницях у місті Білій Церкві. Після звільнення переїжджає до Луганська, де упродовж майже року працює керівником кафедри кооперативного інституту. Одночасно викладав дисципліни в Житомирському інституті технічних культур [2, арк.5].

15 серпня 1931 р. Микола Іванович знову переїжджає до Кам'янця-Подільського і основною його роботою стає Всеукраїнський науково-дослідний інститут птахівництва (пізніше – зоотехнічний інститут), де він працював завідувачем кафедри статистики. По сумісництву був професором статистики в місцевому Інституті технічних культур, а після його ліквідації - професором економічної статистики в місцевому педагогічному інституті [2, арк.5]. Влітку 1934 р. М. Величківський був відряджений керівництвом педінституту до Києва та Харкова і до Кам'янця-Подільського він вже не повернувся у зв'язку із закриттям у місті наступного року всіх закладів вищої освіти [2, арк.8].

Після цього переїжджає до Росії, де спочатку працював завідувачем кафедри організації птахопромислового підприємства і деканом зоотехнічного факультету Розсошанського птахопромислового інституту Воронежської області РРФСР, згодом — завідувачем кафедри сільськогосподарської економіки та організації сільськогосподарського

підприємства Азово-Чорноморського сільськогосподарського інституту у місті Новочеркаську. Одночасно викладав статистику в Фінансово-економічному інституті міста Ростова-на-Дону.

У 1937 р. повернувся в Україну і викладав бухгалтерію на факультеті особливого призначення у місті Києві. Але у березні 1938 року заарештований органами НКВС. Сидів у в'язниці до березня 1939 року, коли був звільнений за рішенням Київського обласного суду. Деякий час лікувався у Києві та Житомирі, був безробітним. У серпні 1939 року знову був заарештований органами НКВС і перебував у в'язниці до лютого 1940 року. Потім працював у бібліотеці на Байковій горі у Києві, а до червня 1941 року був економістом у тресті будівельних матеріалів у Києві[3, с. 470].

За гітлерівської окупації, з 1941 по 1942 рік Микола Величківський — ректор Київського політехнічного інституту. Одночасно працював директором Інституту економіки, статистики та географії при Українській Академії Наук у Києві. Як позапартійна фігура став головою Української національної ради в Києві, створену 5 жовтня 1941 року оунівцями мельниківського напрямку. За своєю структурою та політичною спрямованістю УНРада нагадувала Центральну Раду часів Української Народної Республіки. Це символізувало спадкоємність державницької традиції. УНРада складалася зі 130 делегатів, які представляли всі українські землі та не була однопартійною формацією. До її складу увійшли члени різних політичних напрямів: від гетьманців до націоналістів. Керівним ядром стала президія, до якої, крім професора М. Величківського, увійшли інженер Антон Баранівський, геолог Іван Дубина і член проводу ОУН Осип Бойдуник. На прес-конференції І. Величківський проголосив А. Мельника єдиним законним головою України, а також відновлення української державності, що було негативно сприйнято німецькою владою. 6 лютого 1942 року київське гестапо заарештувало Величківського, але рейхсміністр окупованих східних територій Альфред Розенберг наказав випустити його з

тюрми. З 1942 по 1943 рік працював науковим консультантом-професором навчальних курсів в Українській корпорації (Науковому інституті аграрному й організації сільського господарства) у Києві. З 1943 року нелегально перебував у Луцьку, Умані та Львові. У квітні 1944 року М. Величківський очолив поновлену у Львові УНРаду. Був членом Літературно-Мистецького Клубу у Львові [3, с. 471].

У липні 1944 року емігрував до Кракова та Тарнова, потім переїхав до Братислави, згодом був примусово вивезений до Штрасгофа у Австрії. До квітня 1945 року працював на фарбівні у Мелендорфі (Австрія), а потім перебрався до Німеччини (Аукірх та Міттенвальде у Баварії). Від 1945 року — професор та завідувач кафедри статистики Української вищої школи економіки у Мюнхені; професор Українського техніко-господарського інституту у Мюнхені.

У 1951 році Микола Величківський разом з дружиною переїздить до США і жив з дочкою Іреною Карпенко в Нью-Джерзі. На новому поселенні він включається в активне інтелектуальне життя Наукового товариства ім. Т. Шевченка та УВАН, не залишає економічні дослідження і часто робить доповіді. Українська громада з інтересом почула його доповідь «Сільськогосподарська політика на Україні в період після звільнення її від радянської окупації». На світовому конгресі української науки 1961 року в Нью-Йорку він виголосив блискучу доповідь «Радянський експеримент з агромістами». Також він видав книгу, присвячену знищенню сільського господарства радянською владою. Крім того, редагував «Український кварталник», де друкував і власні матеріали. Незважаючи на похилий вік, він провадив активне громадське і наукове життя задля блага далекої Вітчизни [3, с. 471].

У повоєнний час домагався зближення між різними фракціями українського визвольного руху; незважаючи на те, що відносився до "мельниківської" фракції, публікувався також у "бандерівських" виданнях,

наприклад, в журналі "Визвольний шлях", де 1965 р. вийшли його спогади «Сумні часи німецької окупації (1941—1944 роки)». Помер Микола Величківський у липні 1976 року [3, с. 471].

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області (далі-ДАХМО). Ф.302, оп.2. спр. 69.
2. Державний архів Хмельницької області (далі-ДАХМО). Ф.299, оп.1,спр.
3. Коваль В. Величківський Микола // *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України, К. : Наукова думка, 2003, т. 1.*

ГАМОРАК НЕСТОР ТЕОДОРОВИЧ ⁸

Формування історичної свідомості є важливою частиною соціально-гуманітарної підготовки студентів. В історії ПДАТУ є ще чимало «білих плям», які до цього часу ще не висвітлені в науковій та краєзнавчій літературі. Однією з них є історія міського ботанічного саду. У даній історичній розвідці ми ставимо собі за мету – описати перші роки його роботи та висвітлити основні наукові досягнення наукових співробітників ботанічного саду під керівництвом його засновника, відомого українського біолога, активного діяча Західноукраїнської революції 1918-1919 рр. Нестора Теодоровича Гаморака.

Ботанічний сад фактично було створено у 1925 р. при кабінеті ботаніки Кам'янець-Подільського Інституту народної освіти [1, арк. 244]. Спочатку він був зовсім невеликим, у ньому налічувалось лише 500 рослин. Садам завідував колишній викладач Кам'янець-Подільського державного українського університету Н.Гаморак, який одночасно працював і в

⁸. Каденюк О., Нестеренко В. Ботанічний сад у Кам'янці-Подільському: осередок природодослідницької діяльності на Поділлі/О.С.Каденюк, В.А. Нестеренко//Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ», 2002, вип.9. - 152-156.

місцевому сільськогосподарському інституті (СГІ). Мабуть, саме через цю обставину, через два роки сад був переданий у відання СГІ, до якого у той же час перейшла науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства та природи Поділля.

Поступово ботанічний сад розгорнув свою діяльність. Було побудовано ряд будівель та лабораторій для проведення дослідницької роботи. Вже у 1927 р. було видано перший каталог насіння і ботанічний сад розпочав обмін насінням з іншими дослідницькими закладами СРСР, а з наступного року й закордонними подібними установами із Берліну, Будапешту, Праги, Гамбургу та ін. [2, арк. 195]. На початку 1930 р. Кам'янець-Подільський ботанічний сад вже підтримував наукові зв'язки з 29 радянськими і 91 закордонними ботанічними садами. Головними його завданнями визначались такі: збирання зразків флори західної частини УСРР, формування колекцій лікарських, декоративних, технічних рослин Поділля.

У 1930 р. у Кам'янці-Подільському відбулась у реорганізація вищих навчальних закладів. Ботанічний сад перейшов деякий час під відання кафедри ботаніки інституту технічних культур, але в Наркоматі освіти України постало питання про утворення окремої науково-дослідної установи. Врешті-решт з 1 жовтня 1930 р. рішенням НКО він почав функціонувати самостійно. Н.Т. Гаморак став його першим директором. Всього у той час в УСРР працювало лише шість ботанічних садів.

Розширились функції та завдання цієї дослідницької установи. Тепер до них відносились геоботанічне дослідження флори Поділля та західної України, морфологічне, анатомічне, фізіологічне дослідження технічних і лікарських рослин (сої, тютюну), фізіологічні роботи над стійкістю рослин, роботи над новими культурами тощо [2, арк. 280]. Нестор Теодорович неодноразово піднімав питання про необхідність виділення додаткової площі для ботанічного саду. Для отримання необхідного досвіду взяв участь у роботі Четвертого всесоюзного ботанічного з'їзду (Ташкент, 1931 р.), був у наукових відрядженнях у Києві, Москві та Ленінграді. Поруч із ним

плідно працювали його аспіранти та наукові співробітники Ф.Т. Панасюк, Ф.Д. Наливайко, Любинський та інші.

У 1931-1932 рр. колектив ботанічного саду провів чималу дослідницьку роботу, яка здійснювалась у таких відділах: систематики і мікології, фізіологічному і економічному, відділі технічних і нових рослин та дендрологічному [3, арк. 4]. Зокрема, під керівництвом Н.Т. Гаморака було створено ряд апаратів та приладів для дослідження водного балансу рослин. Було обстежено водний режим рослин Товтр, проведено геобіологічне обслідування Совиного Яру та інших ярів Поділля [2, арк. 354]. До друку було підготовлено ряд наукових праць, які стосувались рослинного світу Поділля.

Улітку 1932 р. Н. Гаморак на запрошення академіка Миколи Холодного переїжджає на роботу до Всеукраїнського інституту ботаніки в Києві. Його обов'язки по керівництву ботанічним садом взяв на себе Ф.С. Панасюк, який ще з жовтня 1920 р. працював разом з Н.Гамораком, котрий залишився науковим консультантом саду.

Проте, у 1933 р. чимало визначних науковців, діячів культури та освіти Радянської України було репресовано. 30-го січня 1933 р. у Києві було заарештовано Н.Т. Гаморака. А потім розпочались арешти серед його аспірантів та наукових співробітників. 13 березня 1933 р. було затримано Ф.С. Панасюка. Його затримали прямо на вокзалі, коли він збирався виїхати до Харкова у наукове відрядження [4, арк. 4]. Репресований був і науковий співробітник Ф.Д. Наливайко. Їх пізніше оголосили активними учасниками Кам'янецької філії так званої «Української військової організації», звинуватили у тому, що вони займались антирадянською націоналістичною роботою тощо. 19 листопада 1933 р. Ф.С. Панасюка та Ф.Д. Наливайка каральні органи засудили до п'яти років концтаборів. Н.Т. Гаморак 1 вересня 1937 р. загинув у сталінських застінках.

Подальше існування ботанічного саду виявилось під загрозою. І не лише через кадрові кадри. У 1933 інститут технічних культур, за яким було

закріплено сад, перевели до Житомира, проте ботанічний сад у Кам`янці-Подільському залишився, але працював він в незадовільних умовах . Дослідна робота не проводилась, наукові контакти з іншими закладами були втрачені, матеріальної державної підтримки майже не мав. Відродження закладу приходиться вже на 1950-ті роки, але то вже інша тема для дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф.1517. – Оп.1. – Спр. 8.
2. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф.1517. – Оп.1. – Спр. 1.
3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф.1517. – Оп.1. – Спр. 3.
4. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО. - – Ф.1517. – Оп.1. – Спр. 9.

ГЕРАЩЕНКО МИКОЛА ТИМОФІЙОВИЧ⁹

Серед фундаторів вищої сільськогосподарської освіти на Поділлі чільне місце належить Миколі Тимофійовичу Геращенко. Його організаційну та науково-педагогічну діяльність можна поділити на два основні періоди. Такий поділ визначається тими суспільно-політичними процесами, які відбувалися в Україні після завершення Першої світової війни.

Народився Геращенко М.Т. 15-го грудня 1886 р. на Харківщині, в м. Богодухові в родині поштового службовця. В 1905р. По закінченню третьої Харківської гімназії він він поступає на навчання в Харківський університет на медичний факультет. Навчався Микола Геращенко досить успішно, за що був відзначений золотою медаллю, за написання наукової роботи з дослідження особливостей будови людського тіла. У 1911р. він закінчив навчання в університеті. З листопада 1911р. по жовтень 1918р. М. Геращенко

⁹ Каденюк О.С. Діяльність Миколи Тимофійовича Геращенко в становленні вищої сільськогосподарської освіти на Поділлі/ О.С. Каденюк// "Історія Подільського державного аграрно-технічного університету в персоналіях". Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (25-26 червня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський), 2020, Кам'янець-Подільський. - С. 14-20.

живе і працює в місті Саратові, його трудова діяльність пов'язана з викладацькою та практичною роботою на кафедрі гістології та фізіології медичного факультету Саратовського університету. Також він набирається практичного досвіду, працюючи лікарем ординатором хірургічного відділення [1].

Перебуваючи в Саратові М. Геращенко продовжує займатись науковою роботою, так з січня по липень 1914 р. Він перебував у науковому відрядженні у Відні, де працював та проводив наукові дослідження у фізіологічному інституті Віденського університету під керівництвом професора. А. Крайдля. Тут ним проводилися унікальні досліди по дослідженню фізіології серця тварин. За результатами роботи були опубліковані наукові праці у збірнику Саратовського університету. А з початком війни і об'явою мобілізації, був призначений старшим лікарем четвертої запасної артилерійської бригади [2].

У 1918р. М. Геращенко з Саратова переїжджає в Україну. На жаль в особистій справі в архіві Подільського державного аграрно-технічного університету, відсутні дані щодо причин його переїзду. Тільки вказується на те, що він працює прозектором медичного факультету Київського університету, А потім головним лікарем 23-го польового шпиталю галицької армії.

Починаючи з липня 1919 р. Геращенко М.Т. надовго пов'язує своє життя з Кам'янцем-Подільським. З цього часу починається перший період його науково-педагогічної діяльності у підготовці фахівців аграрного профілю. Це пов'язано з тим, що він переходить на роботу Кам'янець-Подільський Український державний університет. У квітні 1919 р. з ініціативи ректора КПДУУ, професора І. Огієнка Радою Народних Міністрів УНР було ухвалено „Закон про відкриття з 1-го квітня 1919 р. сільськогосподарського факультету при КПДУУ”, а 12 квітня 1919 року Директорія УНР схвалила закон про створення сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському Державному Українському

університеті. 10 жовтня цього ж року на сільськогосподарському факультеті розпочались заняття [3].

22 жовтня 1919 року відбулось урочисте відкриття сільськогосподарського факультету, на якому виступив голова тодішнього уряду УНР І.Мазепа та декан факультету С. Бачинський із доповіддю «Розвиток і сучасний стан агрономічних наук».

Для створення матеріально-технічної бази навчального закладу, в грудні 1919 року М. Геращенко відряджають до Відня для придбання лабораторного обладнання для створення кабінету приватного тваринництва, фізіології худоби, земельної справи.

1919-1920 р.р. – академічний персонал сільськогосподарського факультету спочатку налічував п'ять викладачів: декан С.В. Бачинський, екстраординарний професор М.Т. Геращенко, приват-доценти Б.О Крижанівський, Є.П. Архипенко, О.М. Бачинський [4].

Не зважаючи на післявоєнні економічні труднощі та суспільно-політичне протистояння в Україні 1919-1920 р.р., сільськогосподарський факультет довів свою спроможність і необхідність в наданні фахової освіти в Подільському краї. Так в першому навчальному році на факультет було зараховано 235 чоловік, але заняття відвідувало тільки 100 студентів. Були певні труднощі з наявністю навчально-методичної літератури, тому велика увага приділялася видавничій діяльності. У 1919-1920 навчальному році у студентській літографії вийшли друком 25 курсів лекцій і посібників викладачів сільськогосподарського факультету. Свої лекції видали приват-доцент С.Бачинський, екстраординарні професори М.Т. Геращенко, А. Малиновський, приват-доцент Н. Гаморак та інші. [5]

У липні 1920 року деканом сільськогосподарського факультету обрано професора М. Геращенка на цій посаді він перебував до 12 травня 1921 року. [6]

У серпні 1920 р., делегація сільськогосподарського факультету КПДУУ виїхала до Харкова для зв'язку з Наркоматом освіти Радянської

України. Делегація мала поставити питання про створення окремого аграрного вищого навчального закладу, але внаслідок складної військової ситуації цей план в життя не був втілений.

16 квітня 1921 р., наказом №4 політичного комісара вищих шкіл Кам'янця-Подільського С.Чалого Кам'янець-Подільський державний український університет було підтверджено рішення центральних органів влади про його реорганізацію в інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут. Політкомісаром по СГІ призначено П. Сазанського.

З 1 червня 1921 р., Кам'янець-Подільський СГІ розпочав діяти як окремий вищий навчальний заклад. Вже 10 червня відновились заняття для студентів в СГІ. На першому курсі в той час навчалось 13 студентів, на другому – 23. [7]

Для забезпечення навчального процесу 5 липня 1921 р., Укрглавпрофобр прийняв постанову про передачу Кам'янець-Подільському СГІ будівлі колишньої Подільської православної семінарії та наказав всім установам та громадянам негайно звільнити ці приміщення.

Викладачі Кам'янець-Подільського СГІ досить активно вели наукову та навчально-методичну роботу, так у 1924-1929 рр. - вийшло п'ять томів наукових записок викладачів. Відповідальним редактором чотирьох з них був професор М. Геращенко. Він публікує 14 наукових праць з фізіології, стає автором чотирьох відкриттів з консервування м'ясних та рибних продуктів. [8]

З 1930 року Геращенко М.Т. працює в зоотехнічному інституті . Крім викладацької роботи він продовжує наукові дослідження в інституті птахівництва, де працює старшим спеціалістом.

В першій половині 1933 року через «продовольчі труднощі» дирекція Інституту птахівництва просила Наркомат земельних справ України до моменту вирощення нового врожаю припинити на деякий час навчання. За словами, директора навчального закладу Іршенка «це питання треба

розв'язати негайно, бо район вже зараз стоїть перед фактом відсутності яких би то не було хлібних фондів».

У 1933 р. ряд колишніх викладачів СГІ безпідставно було звинувачено у діяльності так званої «Української військової організації» (УВО). Було репресовано професорів М.М. Баєра, Н.Т. Гаморака, М.Т. Геращенко, О.С. Мельника та багатьох інших [9].

В серпні 1933 р., незважаючи на прохання секретаріату Вінницького обкому КП(б)У залишити інститут технічних культур в Кам'янці-Подільському, його було, згідно рішення ЦК КП(б)У та РНК УСРР, переведено до Житомира і приєднано до місцевого сільськогосподарського інституту.

1 листопада 1933 р., у Кам'янець-Подільському науково-дослідному інституті птахівництва була проведена партійна «чистка», внаслідок якої деякі викладачі були звільнені з роботи, а ряд студентів виключено зі списків студентів. 19 листопада 1933 р., оголошено звинувачувальний вирок членам Кам'янець-Подільської філії так званої «Української військової організації» (УВО). Серед засуджених викладачі Кам'янець-Подільського інституту птахівництва та інституту технічних культур: В. П. Храневич, А. Марценюк, М. Т. Геращенко, Ф. Т. Панасюк та інші.

17 грудня 1934 р., вийшла постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про укріплення Кам'янець-Подільського, Проскурівського, Шепетівського, Заславського, Староконстинтинівського, Волочиського, Могилів-Подільського, Коростенського, Рибницького, Новоград-Волинського районів прикордонної смуги», за якої передбачалась ліквідація або реорганізація навчальних закладів Кам'янця-Подільського. Зокрема, 2/3 студентського і викладацького складу зоотехнічного інституту передбачалось перевести до Дергачовського с.г. інституту, а 1/3 - до Херсонського СГІ.

31 січня 1935 р., Наркомат земельних справ УСРР видав наказ № 36 про переведення Кам'янець-Подільського зоотехнічного інституту до Херсона, а 4 лютого 1935 р., Вінницький обком КП(б)У прийняв постанову

«Про контрреволюційні троцькістські та націоналістичні вилазки в окремих навчальних закладах міста Кам'янця», яка призвела до нових репресій серед студентів та викладачів зоотехнічного інституту.

5 березня 1935 р., друкований орган місцевої влади Кам'янецьчини «Червоний кордон» вмістив коротку замітку: «Зоотехнічний інститут переводиться до іншого міста». У Кам'янці-Подільському на деякий час припинили свою діяльність вищі навчальні заклади, що готували фахівців для сільського господарства.

Після арешту, М.Т. Геращенко висилають з Кам'янець-Подільського до Сибіру. З січня 1934 року по червень 1936 року працює дільничим лікарем на Забайкальські залізниці. А з липня 1936 року по квітень 1946 року лікарем - акушером Чирчинського міськздороввідділу Ташкентської області. У Середній Азії він продовжує займатися науковою діяльністю. Зокрема, публікує роботи з фізіології людини. У 1942 році в Ташкентському медичному інституті складає кандидатські іспити з філософії, німецької мови, акушерства та гінекології, патологічної анатомії.

Після завершення терміну заслання Микола Тимофійович повертається до Кам'янець-Подільського, і в червні 1946 року влаштовується на роботу лікарем до міської лікарні.

Після відновлення в місті сільськогосподарського інституту, яке відбулось згідно розпорядження Ради Міністрів СРСР від 26 жовтня 1954 року, постанови ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР за № 1729 від 30 жовтня 1954 р. та постанови Хмельницького виконкому обласної ради депутатів трудящих від 5 листопада 1954 р. за № 1934 Про організацію Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, 7 лютого 1955 р. розпочинаються заняття. Інститут розташувався в приміщенні бувшої Подільської духовної семінарії. До занять приступили 200 студентів, які були переведені з Дніпропетровського, Житомирського, Львівського та Полтавського сільськогосподарських інститутів. Інститут мав два факультети: агрономічний та зоотехнічний.

У вересні 1955 року М.Т. Геращенко влаштовується на роботу в інститут викладачем, на кафедрі фізіології сільськогосподарських тварин зоотехнічного факультету. Тут він продовжує займатися науково-дослідною та раціоналізаторською діяльністю про що свідчать чисельні публікації в збірниках наукових праць, що знаходяться в фондах наукової бібліотеки Подільського державного аграрно-технічного університету.

2 квітня 1958 року Судова колегія з кримінальних справ Верховного Суду УРСР скасувала звинувачення проти М.Т.Геращенко і його було реабілітовано[10].

Помер М.Т.Геращенко 15 травня 1963 року в м. Кам'янець-Подільському, де і похований.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Подільського державного аграрно – технічного університету. Особова справа Геращенко М.Т. арк. 1-3.
2. Там само арк. 7.
3. Каденюк О.С., Алещенко М.І., Нестеренко В.А., Михайлик А.О., Жезицький В.Й., Скрипник А.Ю., Завадська І.М. ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ: ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ, ДОКУМЕНТИ. Абетка. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 15.
4. Там само. С. 17.
5. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХО) Ф. 582, оп. 1, спр. 24, арк. 42.
6. Там само, арк. 27.
7. Там само, арк. 16.
8. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського сільхоз-інститута. Хмельницький, 1958 т. 11, с. 154-155.
9. Нестеренко В.А. Викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту - жертви політичних репресій у 1930-ті роки./ Подільська старовина. Вісник Державного архіву Хмельницької області. Том 2, Хмельницький, 2017, С.150-157.
10. Архів Подільського державного аграрно–технічного університету. Особова справа Геращенко М.Т. арк. 32.

ГОРОДЕЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

Народився у 1876 в родині священика Гайсинського повіту Подільської губернії. Після закінчення Подільської духовної семінарії поступив до Харківського технологічного інституту (хімічний відділ), який закінчив у 1910 р. із відзнакою, отримавши спеціальність інженера-технолога. З початком першої світової війни був мобілізований до армії. В період революції працював в Подільському губернському земстві, а з 1919 р. розпочав викладацьку роботу.

У 1921 р. був обраний лектором по кафедрі сільськогосподарської технології Кам'янець-Подільського СГІ. На жаль, на цій посаді пропрацював недовго. Помер 20 червня 1923 року.

ГОРОДЕЦЬКИЙ СЕРГІЙ ІЛЛІЧ¹⁰

На початку 1920-х проректором Кам'янець-Подільського СГІ деякий час працював С.І. Городецький. Він народився 10 березня 1885 р. в селі Курники Ушицького повіту Подільської губернії (нині Віньковецький район Хмельницької області). Учився добре, що дало можливість Сергію вступити до Кам'янець-Подільської міської гімназії, яку закінчив у 1903 р. У цей час захопився ідеями марксизму. Вступив до лав РСДРП, членом якої був з 1905 до 1917 р. Під час російської революції 1905-1907 рр. пропагував марксистські ідеї серед студентів, учнів середніх шкіл, місцевої інтелігенції, учителів подільського краю. За цю діяльність був заарештований і кілька місяців знаходився у Кам'янець-Подільській в'язниці. Після відбуття покарання працював робітником в Білорусії [3].

У 1908 р. вступає до Московського сільськогосподарського інституту, який закінчив у 1915 р. Тривале його навчання у цьому закладі вищої освіти було зв'язано з тим, що він продовжував тут революційну діяльність, за що

¹⁰ Нестеренко В. А. Сергій Ілліч Городецький: життя та діяльність/В.А. Нестеренко// Історія Закладу вищої освіти «Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць. Матеріали III Регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2024 року м. Кам'янець-Подільський), 2024, Кам'янець-Подільський - С.8-10.

був заарештований і деякий час знаходився у в'язниці Ярославля, а потім деякий час був на засланні.

Після закінчення інституту С.І. Городецький у 1915-1917 рр. працював завідувачем дослідними полями Харківської ферми, яка належала «Всероссийскому обществу сахарозаводчиков». З вибухом Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. починає працювати завідувачем дослідних полів на Київщині. За часів Гетьманату П. Скоропадського С.І. Городецький працював у Київському губерніальному земельному відділі. Мав великий авторитет серед вчених агрономів України, тому не випадково, що у 1920 р. у Києві його обрали секретарем агрономічної секції Українського наукового товариства імені Тараса Шевченка, а пізніше а водночас - секретарем Київського обласного управління по дослідницькій справі [3].

У 1921 р. був утворений Кам'янець-Подільський СГІ, першим проректором якого Наркомісаріат освіти УСРР у вересні цього року призначає С.І. Городецького. На наш погляд, вибір цієї кандидатури пояснюється такими причинами: за переконаннями вчений був активним марксистом та на відміну від інших викладачів новоутвореного інститут не був помічений у симпатіях до українських національно-визвольних змагань, не працював у структурах та органах УНР. До того ж добре знав Поділля, де пройшли його дитячі роки.

Поруч із адміністративною та організаційною роботою він починає викладати курс спеціального хліборобства та селекції. Крім того, очолював місцеву філію Сільськогосподарського комітету України, відповідав за дослідну справу, селекцію сільськогосподарських рослин.

Активно займався науковою роботою. Його змістовна стаття «Спроба фізико-географічного районування Поділля» була надрукована у першому томі «Записок Кам'янець-Поділ. с.-г. інституту» (1924 р.). У місті над Смотричем вчений підготував ґрунтовну монографію «Культура буряків в Україні», яка була надрукована у 1925 р. [1, с.84].

У 1925 р. С.І. Городецький покинув Кам'янець-Подільський. Опісля працював в сільськогосподарських інститутах Києва, Житомира, агрономічному інституті Білоруської Академії наук, а також в інституті ботаніки при ВУАН. Автор близько 60 наукових і науково-популярних праць. Працюючи за межами Поділля, він продовжував наукові дослідження цього регіону. Наслідком цієї наукової праці стала монографія «Сільське господарство Поділля перед світовою війною» у 1929 р., яка вийшла друком у Вінниці. У цій праці міститься великий статистичний матеріал із землеробства, скотарства Поділля напередодні 1914 року. Є цікаві відомості про демографію, промисловість, торгівля Кам'яниччини. Ця праця і зараз залишається актуальною для дослідників історії сільського господарства України [4].

Про подальше життя вченого відомо небагато. За деякими даними під час Другої світової війни він залишився на окупованій нацистами території і продовжував займатись навчальною і науковою роботою. Саме тому він залишає радянську Україну. Деякий час він був професором Українського технічно- господарського інституту в м. Регенсбург (Німеччина), який з 1946 р. почав працювати на цій же в Нью-Йорку. Тут вченого обирають дійним членом наукового товариства імені Тараса Шевченка. Сергій Ілліч Городецький помер 9 квітня 1956 р. у Нью-Йорку [2].

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст., Кам'янець-Подільський, 1993, с.173.
2. Городецький Сергій Ілліч/ М. Ю. Костриця // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-31410>.
3. Нестеренко В. Їх імена – в історії науки Кам'янця // Кам'янець-Подільський вісник, 1995, 23 верес.
4. Подільський державний аграрно-технічний університет: хронологія подій. Документи. Кам'янець-Подільський, 2009.

ДОНСЬКИЙ ФЕДІР ІВАНОВИЧ

Військовий та партійний діяч. Ректор Кам'янець-Подільського СГІ з 22 листопада 1926 р. до весни 1928 р.

Народився 19 вересня 1888 р. Після здобуття початкової освіти працював робітником. Під час революції був керівником червоноармійського загону, сприяв встановленню радянської влади в Україні. Вступив до лав КП(б)У. Вищу педагогічну освіту здобув у 1918 р.

З 1921 р. працював завідувачем губернської партійної школи. Водночас написав ряд праць з методики вивчення марксизму та ленінізму у вищій школі.

Восени 1926 р. НКО УСРР був відряджений до Кам'янець-Подільського СГІ і згодом змінив на посаді ректора інституту активного учасника Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. М.Баєра. Таке рішення НКО УСРР можна пояснити тим, що в секретних документах ГПУ йшла мова про те, що начебто в інститутах Кам'янця працювала передовсім українська інтелігенція, яка була «контрреволюційною» та налаштованою опозиційно до радянської влади. Про це також писала і місцева періодична преса, яка відмічала, що головною вадою організації наукового життя у місті була відсутність справжніх «вчених-марксистів».

Призначення Федора Донського, члена КП(б)У та колишнього керівника червоноармійського загону, на цю керівну посаду повинно було посилити комуністичний вплив на організацію навчального процесу в СГІ. Незважаючи на те, що він не мав великих наукових здобутків, йому було одразу присвоєно вчене звання професора.

30 червня 1927 р. за ухвалою керівництва НДК «Природи, сільського господарства й культури Поділля при Кам'янецькому СГІ» було засновано підсекцію сільськогосподарської економії, яку очолив Ф. Донський. Членами

цієї секції були відомі науковці: професори М.Баєр, Б.Дудолькевич, І.Олійник.

Згодом Ф.Донський став керівником секції сільського господарства НДК. Науковими дослідженнями, проте, він не займався, зосередився передовсім на організаційній роботі в науково-дослідній кафедрі та адміністративній діяльності в СГІ. Саме він улаштував урочистості в інституті з приводу 10-ої річниці так званої «Великої Жовтневої революції», опублікував кілька пропагандистських дописів в місцевій періодичній пресі.

Весною 1928 р. Ф. Донський був відкликаний до Харкова у розпорядження НКО УСРР. Подальша його доля невідома.

ДУДОЛЬКЕВИЧ БОРИС КОСТЯНТИНОВИЧ¹¹

У першій половині 1920-х років викладачем загальної та сільськогосподарської статистики у Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті був Борис Костянтинович Дудолькевич.

Він народився 1886 р. у м. Кам'янці-Подільському, в сім'ї мирового судді, який мав дворянський титул. У 1897 р. Борис вступив до Кам'янець-Подільської міської гімназії, яку закінчив із золотою медаллю, а в 1904 р. став студентом юридичного факультету Санкт-Петербурзького імператорського університету. Однак бажання стати економістом змусило юнака наступного року перевестися на економічний відділ Санкт-Петербурзького політехнічного інституту. Потім продовжив студії на філософському факультеті університету в Німеччині. Утім через сімейні обставини і важке матеріальне становище навчання за кордоном довелося припинити. Повернувшись до Росії, відновився на економічному відділі Санкт-Петербурзького політехнічного інституту.

¹¹ Каденюк О. С. Дудолькевич Борис Костянтинович: життєвий та творчий шлях//О.С.Каденюк// Історія Закладу вищої освіти «Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць. Матеріали III Регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2024 року м. Кам'янець-Подільський), 2024, Кам'янець-Подільський - С.11-14.

У 1911 р. здобув диплом про повну економічну вищу освіту. З часом відчув потребу у юридичних знаннях. Тому знову вступив на колись покинутий юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету, що було мрією батька-юриста Навчався самовіддано, мав високі академічні результати і у підсумку отримав диплом I ступеня. Після цього працює у Державному банку Російської імперії: у відділі кредитних білетів на посаді помічника касира 2-го розряду, що гарантувало розміщення його прізвища на грошових знаках, поряд з І.М. Шиповим, управляючим Державного банку Росії в 1914-1917 рр.

З приходом більшовиків Борис Костянтинович залишає роботу у Державному банку і переїжджає до рідного Кам'янця-Подільського. Спочатку перебивався випадковими заробітками, а наприкінці 1920 р. йому вдалось улаштуватись на роботу до Кам'янець-Подільського державного українського університету, який як раз у цей час переживав реорганізацію.

У 1921-1922 навчальному році Б. К. Дудолькевич викладав в Інституті народної освіти (ІНО) кілька дисциплін: теорію політекономії, статистику, історію міжнародних відносин та організацію вибору.

У 1922 році паралельно із викладанням в ІНО Б. Дудолькевич посів посаду професора сільськогосподарському інституту (далі - СГІ). Там йому доручили викладати такі предмети: як сільськогосподарська статистика, сільськогосподарська кооперація, економічна політика, сільськогосподарське законодавство та господарське право. Крім того, на робітничому факультеті (Робфаці) СГІ йому доручили викладати загальну та економічну географію.

Брав активну участь в громадській роботі. Зокрема, з 1920 р. вступив до профспілкової секції «Робос». Був членом різних професійних організацій, очолював окружну тарифно-розцінювальну комісію ІНО та місцеві комітети (місцевкоми) в обох вишах. Проте, через своє так зване нетрудове походження і виховання (народився у сім'ї дворянина), він не отримував різні матеріальні привілеї та не мав прерогативи у просуванні на керівні посади у вишах і громадських організаціях, як це було зазвичай у партійців.

З плином часу, поєднуючи працю в обох вищих навчальних закладах Кам'янця-Подільського, вчений головну увагу сконцентрував на роботі в аграрному виші. Про це свідчить і той факт, що більшість наукових статей вченого були надруковані в наукових працях СГІ. Зокрема, це такі статті: «До сучасного демографічного вигляду Поділля», «Екскурс до демографічних властивостей селянського населення Кам'яниччини», «Статистична характеристика сучасного птахівництва України й Поділля».

Б.К. Дудолькевич був також автором таких монографій та статей як «Статистический очерк Подольской губернии», «Статистика і її методологія у співвідношенні до сільського господарства», «Нариси фінансової науки», «Позитивна натура і санкція норм міжнародного права», «Виробничий досвід селянського населення в системі дослідження сільського господарства», «Нариси сільськогосподарського життя на Поділлі» [1; 2; 3; 4]. Ці праці не втратили свого наукового значення і зараз.

Крім того, він розробив конспекти лекцій із статистики, історії міжнародних відносин та сільськогосподарської кооперації.

Добре володіючи англійською, французькою та німецькими мовами переклав українською кілька закордонних книг з права та статистики, які використовувалися у навчальному процесі вишів Кам'янця-Подільського.

Наприкінці 1920-х рр. у зв'язку із ліквідацією «непу» посилювався радянський репресійний тиск проти так званих «нетрудових елементів», до яких згідно радянського законодавства належали й дворяни. Восени 1928 р. Кам'янець-Подільського міська рада позбавляє Бориса Костянтиновича як «колишнього дворянина» виборчих прав і він позбувається можливості викладати у вищих навчальних закладах у Кам'янці-Подільському [4, с.153]. Замість нього курси сільськогосподарської статистики, сільськогосподарської кооперації в СГІ згодом починає викладати С.І. Величківський – у майбутньому відомий політичний діяч української еміграції.

Про подальше життя Б.К. Дудолькевича відомо небагато. У 1932 р. він переїжджає на роботу до одного із навчальних закладів Полтави, а далі про його життя на Полтавщині відомостей не знайдено. Він, на відміну від багатьох своїх колег по Кам'янці-Подільському СГІ, не був заарештований у сфабрикованій ГПУ справі «Української військової організації» [5, с.74].

У часи «хрущовської відлиги» Б.К. Дудолькевич повертається до Кам'янця-Подільського. Він разом з репресованим за часів сталінізму викладачем СГІ С. А. Плюйком багато зробив для того, щоб у 1957-1958 рр. управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР у Хмельницькій області та прокуратурою УРСР було винесено рішення про реабілітацію представників професорсько-викладацького складу кам'янець-подільських вишів, які проходили по справі «Кам'янецького філіалу» УВО: М. Т. Геращенко, В.П. Храчевича, М.В. Курневича та інших [4, с.156].

З 1957 р. Борис Дудолькевич проживав у Кам'янці-Подільському за адресою вул. Бусигіна, 10 на Польських фільварках. До педагогічної праці він вже не повернувся. Помер 10 травня 1964 р., похований на Русько-фільварецькому кладовищі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дудолькевич Б.К. До сучасного демографічного вигляду Поділля // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1926. Т. 3. С. 1-8.
2. Дудолькевич Б.К. Екскурс до демографічних властивостей селянського населення Кам'янецьчини // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1927. Т. 4. С. 106-110.
3. Дудолькевич Б.К. Статистична характеристика сучасного птахівництва України й Поділля // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 5. С. 226-239.
4. Каденюк О.С., Нестеренко В.А. Становлення та діяльність наукових товариства на Поділлі у 1911-1923 роках // Вісник науки та освіти. 2(20) 2024. С. 1488-1502

5. Нестеренко В. А. Викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту - жертви політичних репресій у 1930-ті роки/Подільська старовина. Вісник державного архіву Хмельницької області, 2017, том.2, с.150-157.

6.. Подільський державний аграрно-технічний університет: хронологія подій. Документи. Кам'янець-Подільський, 2009.

ЖИВАН ВАСИЛЬ ПЕТРОВИЧ¹²

Василь Петрович Живан народився у 1886 р. в селі Петроострів (нині Новомиргородського району Кіровоградської області). Вчився успішно і пізніше поступив до Московського сільськогосподарського інституту (СГІ), який закінчив у 1912 р. Згодом працював практичним агрономом, а згодом директором сільськогосподарського училища і завідувачем дослідного поля у м. Мар'їна Горка (нині Білорусь).

Брав активну участь у революційних подіях 1917-1920 рр. Вступив до політичної партії есерів. Був обраний від неї делегатом Всеросійських Установчих зборів, які так і не розпочали свою роботу, оскільки були розігнані більшовиками на початку 1918 р. [1, арк.24]. Після цього відійшов від політичної діяльності і далі продовжив працювати в аграрному секторі.

На початку 1920-х рр. В.П. Живан починає займатись викладацькою роботою. Працював у Мінському сільськогосподарському інституті, а водночас у Білоруській сільськогосподарській Академії наук, де керував секцією спеціального хліборобства. Крім того, упродовж 1922-1926 рр. був заступником директора Білоруської насіннево-дослідної станції рільництва. Отримав вчене звання професора [1, арк.26].

¹² Нестеренко В.А. Життя та діяльність Василя Петровича Живана/В.А. Нестеренко//Історія Закладу вищої освіти "Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник матеріалів II регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2023 року, Кам'янець-Подільський). - Кам'янець-Подільський, 2023. - С.22-24.

У 1926 р. за невідомих обставин вчений переїхав до Кам'янця-Подільського, де почав працювати у місцевому СГІ. В інституті викладав спеціальне хліборобство, генетику та селекцію. З 1928 по 1929 р. посідав посаду декана агрономічного факультету. Був керівником підсекції фітотехнічної та інтенсивних культур, що діяла при науково-дослідній кафедрі «Природи, сільського господарства й культури Поділля» на базі СГІ. Ця секція була найчисельнішою в НДК. І.Живан разом з аспірантами проводив інтенсивну дослідницьку роботу по вивченню польових культур Поділля, приділяючи велику увагу технічним культурам: сої, цукровому буряку, соняшнику [1, арк.27].

Після реорганізації Кам'янець-Подільського СГІ у 1930 р. В.П. Живан - професор інституту технічних культур. Керував кафедрою спеціального хліборобства та кормових рослин. За свідченням керівників вназу був висококваліфікованим викладачем і науковцем. Чимало його праць було опубліковано у наукових виданнях [2, арк.25].

Вперше його несподівано було заарештовано органами ДПУ у 1931 р., але незабаром звільнено. Вдруге вченого заарештував Кам'янець-Подільський прикордонний загін ДПУ 31 березня 1933 р. Його оголосили членом контрреволюційної організації. Проте на допитах вчений тримався стійко, заперечував свою участь в антирадянській організації. На його користь зіграло також те, що він прибув до міста над Смотричем пізніше і його ніяк не могли залучити до справи Кам'янецької філії «УВО, яка начебто була створена ще на початку 1920-х рр. Тому кримінальну справу припинили 23 серпня 1933 р., і В.П. Живан був з-під варти звільнений.

Після цього деякий час працював в Харківському інституті сільського господарства і лісівництва, Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті. Але 11 вересня 1939 р. його втретє заарештовують каральні органи і Василь Петрович був висланий за межі України. Працював директором республіканської контрольної-насіenneвої лабораторії у республіці Комі.

Після вигнання нацистів з території України вченому дозволили повернутись в Україну та очолити кафедру рослинництва Житомирського СГІ. На цій посаді він залишився до смерті, яка настала 26 березня 1949 р. [3]. Цікаво, що відомий український письменник Василь Земляк описав життя В. Живана у повісті «Рідна сторона», що вийшла друком у 1956 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області, ф.302, оп. 2, спр. 69.
2. Державний архів Хмельницької області, ф.299, оп.1, спр. 8.
3. Живан Василь Петрович / Енциклопедія сучасної України / Електронний ресурс. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-19093>

ІВАНИЦЬКИЙ БОРИС ЮРІЙОВИЧ¹³

Сільськогосподарський факультет при Кам'янець-Подільському державному українському університеті розпочав свою діяльність в жовтні 1919 р. в погорілому будинку колишньої двокласної єпархіальної школи на Лагерній вулиці (зараз це навчальне приміщення Кам'янець-Подільського Національного університету ім. Івана Огієнка). Навчальний план факультету наслідував навчальні плани Петровської Сільськогосподарської академії [1, с.2]. Виклади природничих дисциплін були спільні з природничим факультетом університету. Викладались і спеціальні дисципліни. У 1919-1920 навчальному році викладачем лісівництва для студентів сільськогосподарського факультету був приват-доцент Б.Ю. Іваницький [1, с.3].

Борис Юрійович Іваницький народився 21 березня 1878 р. в м. Суми Харківської губернії. Його батько був агрономом, походив з дрібної шляхти, мав невеликий родинний сільський маєток, а мати походила з польської родини, проте прийняла українську культуру і виховувала своїх

¹³ Нестеренко В. А., Петелько Я. В. Борис Юрійович Іваницький: життєвий та науковий шлях/В.А. Нестеренко, Я.В. Петелько// Історія Закладу вищої освіти «Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць. Матеріали II Регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2024 року м. Кам'янець-Подільський), 2024, Кам'янець-Подільський - С. 75-78.

дітей в українському дусі. Борис спочатку навчався вдома, а потім вступив до Сумської реальної школи, яку закінчив у 1896 р. Після цього вступає до Лісового інституту в Санкт-Петербурзі, де вчився дуже добре. Отримав спеціальність «вченого лісничого».

Після цього упродовж майже 15 років Борис Іваницький працював практичним лісничим у різних державних лісництвах Російської імперії. За цей час він змінив п'ять місць роботи, що дало можливість набути йому великого практичного досвіду. Цей досвід пригодився йому пізніше під час його діяльності на чолі Департаменту Лісництва УНР та при викладанні у вищій школі [2].

У 1907 р. Київська «Просвіта» видала науково-популярну працю Б. Іваницького «Як позбутися ярів та пісків». Це була перша праця з лісівництва, що вийшла українською мовою. Тому деякі історики вважають Бориса Юрійовича засновником українського лісівництва.

Революція застала Б. Іваницького на праці в Святошинському лісництві під Києвом. Він разом з О. Шаповалом та О. Макаренком організує Лісовий департамент спочатку Генерального секретаріату Української Центральної Ради, а потім Міністерства хліборобства УНР. У 1918 р. Борис Іваницький стає його директором. У 1919 р. після поразки військ Директорії залишає Київ і восени переїжджає до Кам'янця-Подільського, де стає лектором з лісівництва на сільськогосподарському факультеті [2].

Активно займається науковою роботою. За все своє життя опублікував понад 20 ґрунтовних наукових праць, які всі без винятку були присвячені українському лісу, його природі, історії, колонізаційній ролі, кліматичному і господарському значенню, лісокультурним прикметам та тенденціям господарчого розвитку, а також особливостям техніки лісорозведення й використання. Найголовніші праці вченим були написані в період Української національно-демократичної революції: «Лісова промисловість України» (1918 р.), «Ліси України» (1919 р.), «Лісове господарство України»(1922 р.) та інші.

До цих праць Б. Іваницького фактично не було українського лісу, оскільки не існувало незалежної держави України. Для популяризації ідеї українського лісу Борис Юрійович спочатку виявив всі лісові ресурси України на основі перепису населення. Він створив карту лісів України, обрахував їх площу по різних губерніях [2].

Трохи більше року працював Борис Юрійович у місті над Смотричем. За цей час він поруч із викладанням в університеті створив кабінет лісівництва на с.г. факультеті, прочитав ряд лекцій для всіх бажаючих з лісової справи [3]. Так, 4 лютого 1920 р. він у будівлі СГІ прочитав публічну лекцію «Причини малолісності України» [4].

Після перемоги більшовиків Б. Іваницький емігрує спочатку до Польщі, а у 1922 р. до Чехословаччини. Тут бере участь в організації Української Господарчої академії (УГА) в Подєбрадах. Професорська Рада УГА надала Б. Іваницькому вчене звання професора лісівництва і обрала його першим проректором УГА. Викладав курси лісовирощення, дендрологію, лісову політику і частково охорону лісів [2]. Пізніше його обирають ректором УГА. На цій посаді пропрацював з 1926 р. до 1935 р. На жаль, згодом дотації чеської влади для УГА поступово зменшувалися і в 1935 р. вона була ліквідована.

У жовтні 1935 р. Б. Іваницький починає працювати в Рільничому державному ліцеї на теренах Польщі, де викладав лісівництво, ботаніку.

Після розгрому Польщі під час Другої світової війни деякий час був безробітним, потім працював на різних посадах в Кракові та Любліні. У 1945 р. переїздить до Відня, де втрачає свою дружину. Від червня 1945 р. до 1951 р. проживав у Німеччині. У 1952 р. вже важко хворий Б. Іваницький емігрував до Детройта (США), де вже мешкав його син-інженер. Помер 4 квітня 1953 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баєр М.М. Підсумки будівництва Кам'янецького Сільсько-Господарського Інституту та перспективи його розвитку: відбитки з кн. 4-ї «Записок

С.-Г. Інституту в Кам'янці на Поділлі». Кам'янець на Поділля: друкарня імені Леніна, 1927. 21 с.

2. Проф. Іван Розгін. Борис Юрійович Іваницький (бібліографічний нарис)/Нові дні. Універсальний ілюстрований місячник, 1953, Число 40, С.3, 15 Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/16885/file.pdf>
3. Наш шлях. 1920. 10 березня.
4. Наш шлях. 1920. 4 лютого.

КІНДРАТ ІЛЬКО ІВАНОВИЧ

У першій половині 1920-х рр. обіймав посаду політичного комісара (уповноваженого) одночасно в кількох навчальних закладах Кам'янця-Подільського, включаючи сільськогосподарський інститут та інститут народної освіти. У той час комісари мали надзвичайні повноваження: вони контролювали не лише фінанси та адміністративні питання, а й ідеологічну відповідність викладацького складу політиці більшовицької влади. Саме за участю Кіндрата І. І. відбувався процес виокремлення сільськогосподарського факультету колишнього Державного українського університету в самостійний Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут у 1920–1921 роках. Брав безпосередню участь у «соціальних чистках» академічного персоналу та студентського складу інституту у 1922-1923 рр.

З 1923 р. викладав в СГІ політичні дисципліни, а з 20 грудня 1924 р. до квітня 1927 р. одночасно був деканом Робфаку при СГІ. Пізніше виїхав за межі міста. Подальша доля невідома. За спогадами студентів інституту був репресований за часів сталінізму.

КОЖУХІВ ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ

Народився 19 травня 1876 р. в с. Воронцовка Павловського повіту Воронежської губернії. Його батьки орендували землю. Закінчив гімназію у Ельці Орловської губернії, згодом вступив до природничого відділу фізико-математичного факультету Московського університету. Під час навчання в університеті проводив антропологічні дослідження українців Волинської губернії, кілька разів приїжджав туди у наукові відрядження. Водночас був членом так званого «землячества» - полулегальної студентської організації, яка критично була налаштована проти самодержавства, виступала за політичні права та свободи.

У 1903 р. О. Кожухів успішно закінчив навчання в університеті, готувався до вступу до магістратури, але через погані житлові умови погодився зайняти посаду вчителя природознавства в Кам'янець-Подільській 8-класовій технічній школі. Потім його перевели до початкової с.г. школи у Конотопі Чернігівської губернії. Однак, згодом його знову перевели до Кам'янця-Подільського, де він почав викладати у міській чоловічій гімназії.

Тут активно займався науковою та дослідницькою діяльністю. Був одним із активних членів товариства «Подільських природодослідників і любителів природи», що діяло з 1911 по 1916 р. У 1913 р. як член товариства О.Кожухів взяв участь у з'їзді «природників» у Тифлісі. Деякий час виконував функції скарбника товариства. Читав популярні лекції для населення на тему «Походження життя на землі», «Старість і смерть» і т.д.

До початку першої світової війни надрукував кілька наукових праць: «Антропологічні нариси українців Волині» (надруковано в «Антропологічному віснику» за 1907 р.), «Мої спостереження» (надр. В Циркулярах міністерства народної освіти за 1908 р.) та науково-популярних праць «Пам'яті Уоллеса», «Чорноморське побережжя та чайні плантації» (Кам.-Под. тов.-во дослідників природи) та окрему брошуру «Ломоносов як природник». Крім того, підготував до друку підручник з природознавства для відвідувачів курсів парафіяльних шкіл. Брав активну участь у громадському

житті міста, був гласним міської думи. Дотримувався загалом ліберальних поглядів.

В роки першої світової війни переведений на педагогічну роботу до Київської гімназії. Під час революції став одним із організаторів Київської вчительської профспілки. У 1918 р. склав підручник з географії для учнів 4-го класу, який пізніше був схвалений комісаріатом Радянської України. Читав лекції по природознавству у «народних будинках», брав участь у комісії Г. Холодного по розробленню плану навчання природознавства та географії в навчальних закладах. Викладав у різних навчальних закладах Києва.

Улітку 1920 р. О.Кожухів знову переїжджає до Кам'янця-Подільського. Там починає викладати природознавство гімназії. Більшість своїх речей він залишив в Києві. Його майно було більшовиками розграбовано. У вересні 1920 р. О.Кожухіва одногосно обрано асистентом кафедри зоології Кам'янець-Подільського Державного українського Університету.

У роки радянської влади після реорганізації університету в Інститут народної освіти (ІНО) та сільськогосподарський інститут (СГІ) О.Кожухів починає викладати зоологію на Робфаці СГІ та в ІНО. Одночасно керував зоологічним кабінетом в ІНО. Зберігся його лист від червня 1922 р. правлінню ІНО, де він скаржився на важке становище своєї родини у перші післявоєнні роки. Зокрема, він писав: «Матеріальний мій стан жахливий. Почала розвиватись анемія. Дружина часто змушена лягати в лікарню. Дочка (13 років) часто пропускає лекції, бо нічого їсти. Молодша (7 років) від холоду «відморозила руки». Я дуже знесилений але не пропустив жодної лекції, до того ж завідую підготовчими курсами ІНО. У квартирі протягом двох місяців містились червоноармійці, які своїми претензіями погіршували і без того скрутне становище».

У 1923 р. О.Кожухів був скорочений через звільнення штатів з ІНО, але продовжив працювати в СГІ, медкурсах, хемічному технікумі. Проте, у 1925

р. він повернувся до викладання зоології в ІНО. У другій половині 20-х рр.. був членом міської секції «Спілки наукових робітників», активним співробітником міського наукового товариства та науково-дослідної кафедри (НДК) «Природи, сільського господарства та культури Поділля». Подав до друку кілька праць: «З біології звірят та птиці» (1924), «Шкідливі і корисні тварини Поділля» (1925 р.). Починаючи з 1923 р. збирав матеріали для міського орнітологічного музею.

Кілька його праць збереглися в рукописах: «Зимуючі на Поділлі птиці», «На допомогу вчителю природознавства» (методичні вказівки щодо викладання в трудшколах), «Зоологія. Підручник для робфаку СГІ».

Улітку 1929 р. О.Кожухова разом з деякими іншими науковцями Кам.-Под. (Ю.Сіцінським, М.Величківським, Ю.Філем) було заарештовано міським відділом ГПУ. З першого жовтня 1929 р. він офіційно був звільнений з ІНО, а в листопаді виключений з міської спілки науковців міста.

Проте, у справі «Спілки визволення України» засуджений не був і згодом звільнений. Весною 1930 р. він звернувся до правління ІНО з проханням, щоб йому виплатили заробітну плату за проведені заняття. Оскільки йому у цьому відмовили, він поскаржився до окружної прокуратури, яка констатувала, що дії правління ІНО щодо О.Кожухіва є неправильними і зобов'язала сплатити звільненому викладачу певну суму.

Це останній документ у особовій справі О. Кожухіва. Відомо, що з 1931 р. він працював у Глухові. Подальша його доля невідома.

КРАСІВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ¹⁴

У другій половині 1920-х велику роль у формуванні географічного та геологічного краєзнавства на Поділлі відіграв професор Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту Олександр Володимирович Красівський, який окремі публікації українською мовою у 20-х роках ХХ ст. підписував як Лесь Красівський.

Вчений народився 14 грудня 1884 р. (за старим стилем) у Костромі. Його перша друкована наукова праця, яка пов'язана із Поділлям, «Из геологических наблюдений в Подольской губернии» вийшла в Москві 1915 року. Активність ученого помітна в діяльності Українського наукового товариства (УТН) (Київ, 1907–1921). Лесь Красівський був присутній на зборах УТН у квітні 1918 р., де його обрали до ради новоствореної природничої секції. У 1921 р. після злиття УТН й Української академії наук з метою утворення ВУАН Олександра Володимировича було зараховано до числа провідних спеціалістів академічної геологічної секції. Після цього він працював Українському геологічному комітеті, де розпочав геологічну зйомку Брацлавського і Ольгопільського повітів у зв'язку з пошуками залізно-марганцевих руд.

У 1924 р Лесь Красівський переїздить на роботу до Кам'янця-Подільського. Вчений у місті над Смотричем упродовж кількох років викладав геологію, мінералогію та ґрунтознавство в Інституті народної освіти (далі – ІНО) та сільськогосподарському інституті (далі - СГІ). В першому томі «Записок СГІ в Кам'янці на Поділлі" (1924 р.) було опубліковано його працю «Уваги щодо новіших ґрунтоутворюючих відкладів Поділля» [2]. Того ж року у Кам'янці-Подільському виходить його книга «Гідро-геологічна основа Поділля. (Пояснююча записка до гідро-геологічної мапи».

¹⁴ Романко Л.П., Нестеренко В.А. Олександр Володимирович Красівський /Л.П. Романко, В.А. Нестеренко//Історія Закладу вищої освіти "Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник матеріалів II регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2023 року, Кам'янець-Подільський). - Кам'янець-Подільський, 2023. - С.18-23.

У цій праці автор описує стан водних свердловин на породах граніту в Тиврові та Вінниці, подає орієнтовний поділ подільського регіону відносно гідрогеологічного стану річок Бог (Південний Буг) й Дністер з метою раціонального використання водних ресурсів у сільському господарстві, на цукрових підприємствах тощо. Також подано список 27 подільських міст, у яких провадилися дослідження умов водопостачання у 1916–1918 рр., серед них – Бар, Брацлав, Гайсин, Жмеринка, Літин, Муровані Курилівці, Ялтушків.

30 травня 1927 р. О. Красівський очолив секцію природи науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства й культури Поділля, що діяла на базі СГІ. До плану підсекції приладової геології та ґрунтознавства, яку науковець паралельно очолював, входило дослідження таких тем: «Виявлення продукційних сил ґрунтів Поділля», «Виявлення впливу, рельєфу на продукційність ґрунтів», «Вивчення гідрогеологічних продукційних сил Поділля» [1, с. 5].

Упродовж 1927 р. на засіданнях підсекції приладової геології та ґрунтознавства у присутності 20-50 слухачів було заслухано реферати О.Красівського «Геологічна будова берегів Дністра» та викладача сільськогосподарської економіки та с.г. рахівництва СГІ І. А. Олійника «Ґрунти Кам'яччини» [1, с. 6]. Крім того, під керівництвом О.Красівського членами підсекції було організовано «Мінералогічний музей», в основу якого було покладено колекції колишнього «Природничого музею Поділля», який припинив своє існування у 1923 р. Фонди новоутвореного музею постійно поповнювались матеріали, які збирались членами підсекції під час наукових експедицій та екскурсій.

Підсекція прикладової геології і ґрунтознавства організовувала семінари для підготовки майбутніх аспірантів, у якому проходили наукову практику 10 студентів СГІ старших курсів. Так, 28 березня 1927 р. було заслухано реферат Д.Наливайка «Морфологія ґрунту й агрономія», 4 квітня - доповідь І.Лепікаша «Ґрунти Поділля», «Кілька слів до практичних робіт по

грунтознавству» [1, с. 150]. Підсумковою працею О.Красівського стала стаття «До питання ґрунтоутворюючих порід і новітніх відкладів Поділля», що була опублікована у 1928 р.

У 1925 р. на базі Кам'янець-Подільського історико-археологічного музею було створено наукове товариство при ВУАН. Найчисельнішою у ньому була природничо-математична секція, до якої увійшло 38 членів [4, с. 99]. У план секції входило дослідження рельєфу, орографії, гідрографії, ґрунтів, геології, флори, фауни, метеорології Поділля. 28 листопада 1926 р. на засіданні товариства О.Красівський прочитав доповідь «З геологічних спостережень на Поділлі за останні роки» [4, с. 110]. Проте, наукове товариство все ж таки головну увагу приділяло історико-археологічним дослідженням, тому науково-краєзнавча робота у сфері геології чи ґрунтознавства і далі провадилася передовсім в межах інститутів та науково-дослідної кафедри.

Велику допомогу О. Красівський надав Тульчинському окружному краєзнавчому товариству, що було утворено наприкінці 1926 р. і до якого вступило 200 членів (селяни, агрономи, учні шкіл). Вчений допоміг їм створити метеорологічну станцію та написав геологічний нарис «Брацлавщина» [4, с.74].

У 1929 р. професор О. Красівський залишив Кам'янець-Подільський. Він починає працювати в Центральному геологічному комітеті у Києві, що згодом був реорганізований в Українське районне геологорозвідувальне управління, а з 1931 р. вчений став співробітником Українського геологорозвідувального тресту. Він проводить геологічні та гідрогеологічні дослідження різних регіонів СРСР.

В період великого терору 1937-1938 рр. постраждали ті вчені, які свого часу сприяли розвитку географічного краєзнавства на Поділлі, але на той час працювали в різних містах УСРР. Зокрема, у 1937 р. в Києві було сфабриковано справу академіка М.Г. Світальського, який очолював Інститут геологічних наук АН УСРР. По його справі до смертної кари були засуджені

завідувач кафедри гідрогеології Харківського університету професор Р.Р. Виржиківський, який свого часу працював у Вінниці та колишній аспірант професора О. Красівського, а на момент арешту кандидат геолого-мінералогічних наук, І.А. Лепікаш. Згодом були репресовані також завідувач відділом Інституту геологічних наук М.І. Безбородько (свого часу працював у Кам'янці-Подільському) та провідний співробітник "Укргеолтресту" О.В. Красівський, який загинув наприкінці 1937 р. [3, с.96].

Список використаних джерел та літератури:

1. Баєр М. Науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства і культури при Кам'янецькому СГП. Записки СГП, 1927. – Кн. 4.
2. Красівський О. Уваги щодо новіших ґрунтоутворюючих відкладів Поділля// Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 1924. – Том. 1. – С.18-32.
3. Макаренко Д.Є. Ніч української геології/ Матеріали всеукр. конфер. «Злочин без кари» (3-4 листопада 1997 р.). К.: Стилос, 1998. - С.91-101.
4. Філь. Юхим До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства.13. Краєзнавство. Видавництво Українського комітету краєзнавства. Харків – 1929. - №3-10.
5. Кокус В. Внесок О. В. Красівського у розвиток геологічних досліджень на Поділлі в 20-х роках ХХ ст. Географічні засади вирішення регіональних проблем. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 4–6.

МЕЛЬНИК ОЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ¹⁵

Велику роль у становленні сільськогосподарської науки на Поділлі відіграв Олександр Степанович Мельник – відомий український вчений у галузі скотарства та молочарства. Він народився 1 квітня 1887 р. в с. Присівці Зборівського повіту (Галичина). У 1909 р. з відзнакою закінчив Тернопільську державну гімназію. З 1911 по 1914 р. навчався в Дублянській Рільничій Академії (поблизу Львова), яку також закінчив з відмінними оцінками. Тоді ж розпочав займатись науковою роботою. Наукові праці О.Мельника, присвячені різним питанням молочарства та розведення худоби, були опубліковані в кількох австрійських та німецьких виданнях [1, арк.2].

Під час першої світової війни О. Мельник практикував в різних сільськогосподарських та кооперативних установах Австро-Угорщини (в Хорватії та Польщі). З липня 1918 р. працював референтом по годівлі худоби і молочарству у Львівському кредитному товаристві «Сільський господар». По завданню товариства спеціально написав для селян кілька популярних брошур з сільськогосподарської тематики [1, арк. 5].

О.Мельник взяв найактивнішу участь в подіях Листопадовій революції 1918 р. в Галичині. Зокрема, займався питаннями постачання продовольства до Львова, в зв'язку з чим плідно співпрацював з міністерством продовольства Державного секретаріату. Після того як Львів наприкінці листопада 1918 р. зайняли поляки, Державний Секретаріат ЗУНР призначив О.Мельника своїм комісаром по Зборову, а пізніше і по Зборівському повіті. На цій посаді він перебував до кінця червня 1919 р.

Після поразки Листопадової революції переїхав разом з багатьма її учасниками до Кам'янця-Подільського. У липні 1919 р. поступив на службу губерніяльного інструктора Подільської губерніяльної народної

¹⁵ Нестеренко В.А., Завадська І.М. Олександр Степанович Мельник – один із фундаторів зоотехнічної науки на Поділлі/В.А.Нестеренко, І.М. Завадська// "Історія Подільського державного аграрно-технічного університету в персоналіях". Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (25-26 червня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський), 2020, Кам'янець-Подільський. - С. 31-35.

управи. Пізніше працював завідувачем бюро скотарства при управі. На початку 1920 р. разом з викладачами Кам'янець-Подільського державного українського університету читав популярні лекції для мешканців міста на тему «Піднесення продукційності домашньої худоби при сучасних умовах» [2].

Однак, у лютому 1920 р. О. Мельник, як галичанин та учасник революційних подій в Західній Україні, піддався гонінням з боку польської адміністрації, яка в той час фактично керувала Кам'янцем-Подільським. Його посада була ліквідована польської окупаційною владою. У зв'язку з цим О. Мельник звертається до ректора університету І. Огієнка з проханням дозволити йому посісти кафедру скотарства на сільськогосподарському факультеті [1, арк.4]. У заяві містилось прохання, щоб університет профінансував О. Мельнику «спеціальні студії» по скотарству та молочарству за кордоном в Австрії та Швейцарії. Зі свого боку, О. Мельник зобов'язувався «по опрацюванні наукової праці протягом 3-4 місяців міг ми послужити в в Україні чи при Університеті як лектори чи доцент..., чи зайняти відповідне становище вказане урядом УНР, зокрема організувати аграрну справу» [1, арк.5]. Це прохання підтримав і тодішній голова Подільської Народної управи В. Приходько.

Проте, становище університету у той час було далеко не кращим, тому профінансувати таке стажування він не міг. 6 березня 1920 р. О. Мельник пристає на пропозицію декана с.г. факультету Сергія Бачинського посісти посаду агронома університету, а одночасно - завідувача фермами. Восени О. Мельник почав викладати студентам курси скотарства та молочарства, підготував підручники з цих навчальних дисциплін, які були чи не першими такими працями, написаними українською мовою [1, арк.7].

Після утворення на Поділлі радянської влади О. Мельник не виїжджає за кордон, залишається в УСРР, починає працювати завідувачем кафедри загального скотарства та молочарства. в Кам'янець-Подільському

сільськогосподарському інституті (СГІ) [3, арк. 30-32].

У 1920-і роки О. Мельник очолював зоотехнічну секцію науково-дослідної кафедри, що діяла при СГІ. Займався вивченням якісного складу молока, питаннями підготовки кормів, вівчарством. Його дослідницькі роботи, що стосувались проблеми розведення сірої української худоби, були у 1927 р. надруковані в німецьких наукових часописах. Вчений був у науковому відрядженні в Німеччині, а повернувшись звідти продовжив дослідження по вивченню молока та вівчарства на теренах Кам'янецьчини. Наслідком його досліджень стала наукова розвідка «Критичний огляд головніших розвідок, зокрема Кельнера, відносно затрат енергії на продукцію молока», що була надрукована в 4-му томі наукових записок Кам'янець-Подільського СГІ

Крім того, у план роботи зоотехнічної секції входило дослідження рогатої худоби на теренах Житомирської, Шепетівської, Проскурівської, Вінницької, Могилівської, Кам'янецької, Тульчинської округ, вивчення перспектив розвитку птахівництва та вівчарства на Поділлі.

О.Мельник також активно співробітничав з міським науковим товариством при ВУАН, що діяло на базі міського музею. Після реорганізації у 1930 р. Кам'янець-Подільського СГІ О. Мельник продовжив працювати у Всеукраїнському науково-дослідному інституті птахівництва.

Однак, наближались важкі часи для української наукової інтелігенції. Сталінське керівництво всю вину за перегини насильницької колективізації поклало на працівників аграрних вузів та працівників сільського господарства. Серед групи відомих українських вчених-аграрників 25 грудня 1932 р. був заарештований і О. Мельник [4, арк.1].

На місцях розпочалось шельмування його діяльності. Так, в офіційних висновках обстеження партосередку Всеукраїнського науково-дослідного інституту птахівництва (літо 1933 р.) читаємо: «шкідництво викрито відповідними органами в особі Мельника, який орієнтував

організацію кормової бази для птахівництва виключно на дорозі зерно корма, ігнорував досягнення радянської науки, орієнтувався на Німеччину, в працях пропагував [мабуть, передбачав – автори] недорід в УСРР, складав нормативи по годівлі птахів, скеровані на перевитрати кормових ресурсів республіки» [5, арк. 160].

Слідство тривало більше півроку. О. Мельника на допитах звинувачували у різних сфальсифікованих слідчими злочинах. У вирокі колегії ГПУ (вересень 1933 р.) мова йде про те, що ГПУ викрило діяльність так званої «Української військової організації» робота якої начебто була спрямована на повалення збройним шляхом радянської влади і створення буржуазної соборної України. О. Мельник був названий одним із керівників націоналістичного осередку «УВО» в Кам'янець-Подільському СГІ [4, арк. 80].

Його звинуватили у тому, що він разом з деякими іншими викладачами інституту нібито проводив контрреволюційну та націоналістичну роботу серед студентів та вчителів, поряд із іншими членами науково-дослідної кафедри критикував політику комуністичної партії в галузі сільського господарства. О. Мельник під тиском слідчих та вимушених свідчень своїх колег, які назвали його під тортурами членом «контрреволюційної організації», визнав усі ці міфічні злочини і рішенням судової трійки 23 вересня 1933 року був засуджений до 5 років концтаборів, хоча прокурор вимагав для нього смертного вироку [4, арк. 81].

Про подальшу долю вченого відомо небагато. Покарання він відбував в Казахстані в Карлазі, де згідно даних Головного інформаційного бюро МВС України помер у квітні 1935 р. [6, С.156]. Реабілітований О. Мельник був лише 18 травня 1989 року.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). - Ф.582. - Оп.2. – Спр. 174.
2. Наш шлях. – 1920. - 7 січня.
3. ДАХМО. - Ф.р.6. – Оп.1. – Спр. 122.
4. ДАХМО. - Ф.р. 6193. – оп. 12. – Спр. 19057.
5. ДАХМО. – Ф.п. 12 – О. 1. – Спр. 72.
6. Нестеренко В. А. Репресії проти галичан – викладачів вищих навчальних закладів Кам'янця-Подільського у 1930-ті роки. Матеріали міжнародної науково-практичної конференція «Великий терор на Поділлі» (до 80-річчя Великого терору 1937-1938 рр. 11-12 травня 2018 р). 2018, Хмельницький. – С.152-157.

МИХАЙЛОВСЬКИЙ АРСЕН ГРИГОРОВИЧ

Відомий вчений-аграрник України.

З 1922 р. працював асистентом по кафедрі загального хліборобства Кам'янець-Подільського СГІ. Згодом доцент кафедри. Викладав дисципліни «Загальне хліборобство», «Вступ до сільського господарства».

Був активним членом підсекції фітотехнічних та інтенсивних культур науково-дослідної кафедри, що діяла при інституті. Досліджував наступні теми: «Спостереження озимих пшениць на Кам'янецькому дослідному полі», «До питання взаємодіяння між процесами нітрофікації та мобілізації фосфорної кислоти на деградованому черноземі», «Вивчення міщаних культур», «Вивчення гатунків кукурудзи й кормового буряка Кам'яниччини». Результати його досліджень були відображені в кількох наукових статтях, які були надруковані в «Записках» Кам'янець-Подільського СГІ.

Після реорганізації СГІ деякий час викладав в Інституті технічних культур, але у 1931 р. його було запрошено на роботу до тільки що утвореної

Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, яка була головною аграрною науковою установою УСРР. Вчений виїхав до Києва, де працював в агрономічному відділі академії.

У другій половині 1950-х років професор А. Михайловський викладав в Українській сільськогосподарській академії – попередниці Національного університету біоресурсів і природокористування України.

МОРГЕНШТЕРН СЕМЕН ГРИГОРОВИЧ¹⁶

У другій половині 1920-х рр. у Кам'янець-Подільському СГІ плідно працював спеціаліст по виноробству і виноградарству, професор Семен Григорович Моргенштерн.

Він народився в Одесі 18 квітня 1868 р. 1891 р. закінчив закінчив Санкт-Петербурзький технологічний інститут, 1893 році — Вищі виноробні курси при Нікітському ботаничному саді поблизу Ялти.

Наукову діяльність розпочав на Плотянській дослідній станції (нині село Плоть Рибницького району Молдови) як хімік-винороб, де у 1895—1899 роках досліджував вина, ґрунти виноградників, вів досліді по культурі винограду. До 1917 року працював керуючим Сахарнянською земською школою виноградарства і виноробства. В період Української національно-демократичної революції переїжджає до Кам'янця-Подільського і з 1919 року стає завідувачем секції спеціальних культур і сільськогосподарської освіти в Подільському губернському земському відділі,.

З 1925 р. посів посаду завідувача кафедри спеціальних культур і технології рослинних продуктів Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. Викладав садівництво, городництво та

¹⁶ Нагибась О.В., Нестеренко В.А. Семен Григорович Моргенштерн/О.В. Нагибась, В.А. Нестеренко//Історія Закладу вищої освіти "Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник матеріалів II регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2023 року, Кам'янець-Подільський). - Кам'янець-Подільський, 2023. - С. 31-32.

рослинну технологію для студентів агрономічного факультету. Працюючи у місті над Смотричем, активно займався науковою роботою., будучи дійсним членом підсекції фітотехнічної та інтенсивних культур науково-дослідної кафедри «Природи, сільського господарства й культури Поділля». Всього у науковому доробку вченого понад 30 праць. Після реорганізації СГІ у 1930 р. деякий час працював в інституті технічних культур, а після його ліквідації залишив Кам'янець-Подільський.

З 1936 р. – завідувач відділом виноробства і виноградарства в Закавказькому науково-дослідному інституту виноградарства і виноробства (Телаві), з 1937 року - завідувач енохімічною лабораторією у Всесоюзному науково-дослідному інституті виноградарства і виноробства «Магарач» (Ялта). Вніс значний внесок в підготовку працівників лабораторій винзаводів комбінату «Массандра», вів заняття в школі плідівництва і виноградарства при Нікітському ботанічному саді. Свої найбільш значні праці вчений написав уже у післявоєнний час: «Дослідження сортів винограду Південного берега Криму» (Виноробство і виноградарство СРСР, 1946 р.. №2), «Технохімічний контроль у виноробній промисловості» (Симферополь, 1948 р.).

Помер С.М. Моргенштерн у Ялті у 1952 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баєр М. Науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства і культури при Кам'янецькому СГІ. Записки СГІ, 1927. – Кн. 4.
2. Моргенштерн Семен Григорович / О. Д. Лянний // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-69236>.

ОЛІЙНИК ІВАН АНДРІЙОВИЧ¹⁷

Одним із фундаторів сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському Державному Українському університеті був Іван Андрійович Олійник - відомий вчений агроном, перший декан агрономічного факультету Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту.

Він народився 23 червня 1879 р. в містечку Студениця Ушицького повіту Подільської губернії в селянській сім'ї. Батьки змогли дати добру початкову освіту і допитливий юнак по завершенню навчання в школі поступає до Уманської школи хліборобства та садівництва, що була створена ще у 1844 р. Це був один із перших аграрних закладів на теренах України. Навчання у школі тривало шість років. У 1900 р. Іван закінчив навчання "по першому розряду" тобто на "відмінно" [4, с. 108].

Після цього працює практикуючим агрономом в різних господарствах Подільської губернії. Коли на Правобережній Україні російським урядом було дозволено діяльність земств стає земським агрономом. Проте на цьому І.Олійник не зупиняється. У 1911 р. він вступає до найпрестижнішого вищого аграрного закладу Російської імперії Московського сільськогосподарського інституту. До 1894 р. цей інститут називався Петровською сільськогосподарською академією. До речі, у 1917 р. йому було повернено статус с.г. академії, а згодом присвоєно назву славетного вченого К.А. Тімірязєва. Навчання в академії І.Олійник закінчив уже у 1918 р. в період революції, отримав кваліфікацію "вченого агронома першого розряду". Успішному навчанню не завадила й та обставина, що з вибухом Першої світової війни Іван Андрійович був мобілізований до російської армії, де упродовж кількох років служив молодшим офіцером[4, с. 109].

Наприкінці 1918 р. І.Олійник демобілізується з армії, повертається на Поділля і знову починає працювати агрономом у Подільському

¹⁷ Каденюк О.С., Нестеренко В.А. Іван Андрійович Олійник/О.С. Каденюк, В.А. Нестеренко// Історія Закладу вищої освіти «Подільський державний університет» в персоналіях. Збірник наукових праць. Матеріали II Регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2024 року м. Кам'янець-Подільський), 2024, Кам'янець-Подільський - С. 65-71.

губерніальному земстві. У політичній боротьбі участі не брав, до жодної партії не належав.

У квітні 1919 р. було створено сільськогосподарський факультет при Кам'янець-Подільському Державному Українському університеті. Виникло гостро питання про його фахове забезпечення, адже викладачів, котрі могли б викладати лекції студентам українською мовою і мали необхідний фах було обмаль. Природно, що Івана Андрійовича, який мав великий практичний стаж роботи в аграрному секторі і необхідну освіту керівництво університету запросило до викладання. З 30 липня 1919 р. він починає працювати на кафедрі приватного хліборобства лектором з суспільної агрономії і земельного питання [6, арк. 116]. В січні 1920 р. асистентом цієї кафедри став Юхим Павлович Підкуй-Муха, котрий в період революції працював в земельних установах Подільської губернії, де обіймав різні посади сільськогосподарського призначення. Доля пізніше зведе його з І.Олійником ще раз за доволі сумних обставин.

У 1919-1920 навчальному році Іван Андрійович був обраний приват-доцентом по загальному хліборобству. Підготував близько 30 наукових та науково-популярних праць, переважно по суспільній агрономії та хліборобству [4, арк. 108]. Водночас фактично власними зусиллями у березні 1920 р. створив кабінет суспільної агрономії і земельної справи [7]. Поруч із викладанням на факультеті прочитав у лютому 1920 р. лекцій для населення міста та навколишніх сіл цикл популярних із земельної справи.

З приходом радянської влади І.Олійник залишився у Кам'янці-Подільському. У березні 1921 р. після утворення окремого сільськогосподарського інституту (СГІ) стає заступником голови Господарчої ради СГІ професора М.Т. Геращенка. Багато зробив для організації навчального процесу та поліпшення матеріальної бази СГІ [5, арк.114]. Він став першим деканом агрономічного факультету інституту. Цей факультет він очолював з 1 червня 1921 р. до 20 грудня 1924 р. [1, с.182].

У наступні роки Іван Андрійович, будучи провідником кафедри загального хліборобства, викладав такі дисципліни "Хліборобство", "Сільськогосподарське законодавство", "Сільськогосподарська економіка", "Державні і агрокультурні заходи", "С.г. рахівництво" [2, с.11].

Продовжував активно займатися науковою роботою. У наукових записках Кам'янець-Подільського СГІ були надруковані його праці: "Організаційні проблеми селянського господарства Правобережної України (1924 р.), "Економіка сільського господарства Поділля (1921-1925 рр)" (1925 р.), "Проблема селянських сівозмін на Поділлі" (1927 р.). До речі, остання доповідь була виголошена на агрономічному з'їзді Кам'яниччини і отримала схвалення з боку окружного керівництва, яке ухвалило використати її для практичної діяльності при землевпорядкуванні. Результати багаторічної пошукової роботи І.А. Олійника були зібрані в "Матеріалах по вивченню економіки сільського господарства Кам'янецької округи", яку окружний земельний відділ видав у 1927 р. Ця ґрунтовна праця, що містить чимало цінних статистичних даних, не втратила своєї актуальності і активно використовується істориками, економістами, демографами [2, с.11-12].

З 1926 р. професор І.А. Олійник очолював соціально-економічну секцію міського наукового товариства при ВУАН, а з 1927 р. - підсекцію с.г. економіки науково-дослідної кафедри "сільського господарства, економіки та культури Поділля". У план діяльності секції входило дослідження окремих культур та галузей с.г. економічного значення, землевлаштування селянських громад в округах Поділля, питання с.г. районування на Поділлі і Південній Волині та інші питання. На жаль, ці дослідження припинились весною 1930 р. внаслідок припинення діяльності кафедри.

Влітку 1930 р. Кам'янець-Подільський СГІ було реорганізовано в Інститут технічних культур (ІТК) та Всеукраїнський науково-дослідний інститут птахівництва. І.А. Олійник почав працювати в ІТК, але довго викладати йому там, на жаль, не довелось. Каральні органи почали фабрикувати справу української філії "Трудової селянської партії" з центром в Харкові. За

здумом ДПУ УСРР, до її складу начебто входили співробітники сільськогосподарських курсів Наркомзему УСРР, вчені-аграрники, досвідчені агрономи. До "керівного ядра" було визначено співробітника с.г. курсів Наркомзему УСРР І.Доленка та керівника кабінету фінансування Інституту с.г економіки А.Дідусенка, а керівником української філії "ТСП" оголосили професора І.Короткова.Чекісти окреслили потенційне коло спротиву суцільної колективізації в УСРР [8, с.122].

У 1930 р. ДПУ "виявило" 17 окружних філій «ТКП»: Дніпропетровську, Полтавську, Запорізьку, Криворізьку, Тульчинську, Кам'янець-Подільську, Сумську, Луганську, Ізюмську, Роменську, Артемівську, Старобільську, Маріупольську та ін. Організаторами осередків начебто були керівники та члени місцевих осередків Всеукраїнського агрономічного товариства — агрономи, наукові співробітники сільськогосподарських дослідних станцій, співробітники окружних земвідділів, кооперативних, сільськогосподарських установ. Низові осередки нібито опиралися на "сільські куркулько-повстанські групи"[8, с.126].

У обвинувальному висновку у справі української філії "Трудової селянської партії", яку 5 липня 1931 р. затвердив очільник ДПУ УСРР В.Балицький, читаємо, що до складу Кам'янець-Подільської організації мовляв входили завідувач відділом землевпорядкування ОЗУ Степан Чернявський, колишній Кам'янець-Подільський агроном, а на момент арешту співробітник Наркомату земельних справ Юхим Підкуймуха, агроном-інструктор Кам'янець-Подільської Районної спілки "Кооптах" Федір Миклашевський та колишній професор СГІ Іван Олійник. Зокрема, Івану Андрійовичу пригадали те, що ще у 1923 р. він був заарештований місцевими чекістами начебто за "контрреволюційну діяльність", але швидко випущений на волю. Тепер же його оголосили активним членом міфічної "ТСП", що він проводив "контрреволюційну роботу" в агрономії. Вченого звинувачували у злочинах, передбачених ст.54-7, 54-11 Кримінального кодексу УСРР.

Незважаючи на тиск та тортури, І.Олійник, на відміну від інших

підсудних своєї вини не визнав. Але надії заарештованих на розгляд справи в судовому порядку не справдилися. Після закінчення слідства їх відправили відбувати покарання, а про винесені їм Колегією ОДПУ СРСР вирoki вони довідалися чи на пересильних пунктах, або прибувши до місця відбуття покарання[8, с.146].

Івана Андрійовича Олійника Колегія ОДПУ постановила вислати на три роки до Казахстану, починаючи час ув'язнення з 18 грудня 1930 р. Разом з ним депортували до Алмаати ще 17 заарештованих у цій справі осіб. Потім вченого перевели до м. до м. Чимкент Казахської РСР під нагляд ОДПУ. Він там працював в райплані агроном-економістом та викладав на крайових рахувально-планових курсах промкооперації.

Там І.Олійника під час свого відрядження до Середньої Азії зустрів колишній студент Кам'янець-Подільського СГІ Василь Гарба. Він у своїх спогадах, написаних в 70-х роках в еміграції, так згадує свою зустріч з колишнім своїм наставником: "Зустріч наша з І.А. Олійником була блискавично коротка. Як й інші пасажири з потягу, я мчав навипередки, де мав бути бак з гарячою водою... Це ж був єдиний приступний і рятівний в дорозі напій... У такому стані мене спинив мій колишній професор І.А. Олійник. Він мене впізнав, силкувався згадати моє прізвище. На мене ніби з переляку дивились глибоко запалі... "олійниківські" карі очі... Увесь він він був як навощений манекен - явна жертва малярії та фізичного виснаження.."[3, с.314].

Іван Андрійович відповів своєму колишньому студенту, що він засланий, працює на Чимкентському заводі і дуже мучиться. Потяг рушив далі і Василь залишив І.Олійника на спорожній платформі. Через десятиліття він добре пам'ятав усі деталі цієї сумної і випадкової зустрічі. Іван Андрійович вже тоді був важко хворим, згодом захворів на тиф і в жовтні 1932 р. помер[3, с.314].

Рішенням судової колегії у кримінальних справах Верховної ради УРСР від 16 вересня 1960 р. справа І.А. Олійника перервана в зв'язку з недоказаністю обвинувачення і він був реабілітований.

Точна дата смерті вченого до цього часу невідома. У листі до доньки І.А. Олійника Людмили Іванівни Аскані від 30 січня 1992 р. співробітник УСНБУ С.Самсонюк відмітив, що "Ваш батько був незаконно заарештований 18 грудня 1930 р. Кам'янець-Подільським прикордонним загonom по безпідставному звинуваченні в участі в контрреволюційній так званій "Трудовій селянській партії". Згідно постанови Колегії ОГПУ від 12 вересня 1931 р. був засланий до Казахстану терміном на три роки. На жаль, відомостей про його подальшу долю ми не маємо" [8, с.312].

Список використаних джерел та літератури:

1. Баєр М. Науково-дослідча кафедра природи, сільського господарства й культури Поділля при Кам'янець-Подільському СГІ// Записки сільськогосподарського інституту у Кам'янці на Поділлі, 1927. — Кн 4.
2. Баєр М.М. Підсумки будівництва Кам'янецького Сільсько-Господарського Інституту та перспективи його розвитку: відбитки з кн. 4-ї «Записок С.-Г. Інституту в Кам'янці на Поділлі». Кам'янець на Поділлі: друкарня імені Леніна, 1927. 21 с.
3. Гарба Василь. На розпутьях. До історії одного покоління, Нью-Йорк, 1976. 353 с.
4. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХМО). Ф. 6, оп.1, спр. 122.
5. ДАХМО. Ф.195, оп.1, спр. 9, арк. 114.
6. ДАХМО. Ф.582, оп.2, спр. 40, арк. 11б.
7. Наш шлях. - 1920 - 5 лютого.
8. Справа "Української філії Трудової селянської партії". Збірник документів ці матеріалів. К., 2010, 368 с.

ОЛІЙНИК ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ¹⁸

Народився 22 квітня 1888 року в селі Студениця Ушицького повіту Подільської губернії багатодітній селянській родині, яка невдовзі переїхала до Кам'янця-Подільського. Молодший брат Івана Андрійовича Олійника. У 1902 р. він закінчив міське двокласне училище, у 1908 р. – Кам'янець-Подільське сільськогосподарсько-технічне училище. Після цього вступає до Київського політехнічного інституту, який закінчив у 1916 р., одержавши звання інженера-будівельника.

З 1922 р. до 1930 р. Ю.А. Олійник працював викладачем на кафедрі с.г. меліорації та с.г. будівництва Кам'янець-Подільського СГІ. Крім того, викладав математику та Робфаці, що діяв при інституті. Був членом наукового товариства при ВУАН та науково-дослідної кафедри.

У 1931 р. після арешту брата Г.А. Олійник разом з дружиною виїхав до Харкова. Там він пропрацював до 1943 р. Пізніше повернувся до Кам'янця-Подільського. Викладав в будівельній школі десятників.

Помер у 1976 р., похований у Кам'янці-Подільському.

¹⁸ Алещенко М.І., Кучунура Л.І. Брати Олійники – викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту/М.І. Алещенко, Л.І. Кучунура// Матеріали ІХ-ої Подільської іст.-краєзн. конфер. 1995. Кам'янець-Подільський. - С.401-403.

ПАЛЬЧЕВСЬКИЙ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ

Відомий український вчений-агроном.

З 1921 р. до 1927 рр. був асистентом на кафедрі загального хліборобства Кам'янець-Подільського СГІ. Досліджував тему «До характеристики насіння червоної конюшини сівби 1925-1926 рр. на Кам'яничині», вивчав методику і вивчення транспіраційного коефіцієнту в умовах польового досвіду. По лінії громадської роботи читав лекції на курсах для селян «Як обробляти землю», брав участь в нарадах при окружному земельному відділі в справі організації заходів по боротьбі з бур'янами. Проводив екскурсії студентам на навчально-досвідних полях СГІ.

Після закінчення аспірантури В.І. Пальчевський працював в різних с.г. установах, а першого вересня 1948 р. очолив кафедру рослинництва Білоцерківського СГІ. Кандидат сільськогосподарських наук і професор з 1953 р. (одною постановою ВАК). Він працював у Білоцерківському сільськогосподарському інституті до червня 1969 року. У 1956–1959 рр. був деканом агрономічного факультету, у 1965р. виконував обов'язки заступника директора інституту з навчальної і наукової роботи.

Під його керівництвом доцентами П.Д. Клименко, Г.І. Навроцьким, В.Ф. Солодовніковою вперше в Україні було створено навчальний посібник «Основи агрономії» для вищої школи, виконано та захищено дві докторські та 15 кандидатських дисертацій. В.І. Пальчевський був автором низки кущових сортів гарбузів, його перу належало більше 200 друкованих робіт, серед них п'ять монографій. Він був одним з провідних вчених з польового кормовиробництва, що дозволило йому створити свою школу вчених, яка продовжує функціонувати й сьогодні.

У 1969 році професор В.І. Пальчевський перейшов на роботу в іншу науково-дослідну установу.

ПІДКУЙМУХА ЮХИМ ПАВЛОВИЧ

Народився 3 листопада 1889 р. у селянській родині с. Підлісного-Ялтушкова Могилівського повіту Подільської губернії. Освіту здобував у церковно-парафіяльній школі, Білокриницькій нижчій сільськогосподарській школі. У 1905 р. за організацію антиурядового страйку учнів був виключений з школи строком на 1 рік. Продовжив навчання в Уманському сільськогосподарському училищі та Київському політехнічному інституті, який закінчив у 1916 р. за спеціальністю «Культура хліборобства і с.г. економіка» Після закінчення інституту працював повітовим агрономом в Овручському, Житомирському земствах, поєднуючи її з викладацької роботою в землемірних училищах.

За часів Центральної Ради входив до складу Земельного комітету, очолюваного О. Шумським. При гетьманській владі 50 діб провів під арештом і був висланий на Поділля. В Подільській губернії з 1919 р. працював в земських установах, де обіймав різні посади сільськогосподарського призначення. Зокрема, був головою Кам'янець-Подільської повітової земельної управи.

З 1920 р. працював старшим асистентом по кафедрі хліборобства сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Викладав дисципліну «Городництво». На цій же кафедрі він залишився в СГІ. Поряд із тим, залишився практикуючим агрономом.

З 1926 р. працював окружним агрономом Кам'янець-Подільського округу. Обіймав також посаду голови Подільської філії Всеукраїнського агрономічного товариства. Його статі та дописи друкувались у місцевій періодичній пресі. Після проведення територіально-адміністративної реформи та ліквідації округів переїхав до Харкова і з липня по жовтень 1930 р. був організатором сектора крупних радянських господарств Наркомзема України. Проте, на цій посаді перебував недовго.

5 листопада 1930 р. був заарештований у сфабрикованій ГПУ справі так званої «Української філії Трудової селянської партії». Під тортурами «визнав», що упродовж кількох років начебто був членом антирадянської організації на Кам'янеччині, хоч потім відмовився від цих свідчень. Незважаючи на це, його звинуватили у тому, що він займаючи посаду агронома, допускав «шкідництво» в сільському господарстві краю та був поряд із заарештованим професором Іваном Олійником одним із керівників «контрреволюційного осередку ТКП в Кам'янець-Подільській окрузі». 12 вересня 1931 р. вчений був засуджений до п'яти років концтаборів. Разом з 18 іншими заарештованими у цій справі особами був відправлений до м. Акмолінськ в розпорядження Казахстанського концентраційного табору. Подальша його доля невідома.

ПЛЮЙКО СЕРГІЙ АНТОНОВИЧ¹⁹

На початку 1920-х років у Кам'янець-Подільському СГІ працювали відомі вчені, які чимало зробили для формування української аграрної науки. Про деяких з них (Н.Т.Гаморака, М.Т. Геращенко, О.М.Мельника, І.А. Олійника, В.П.Храневича) написано чимало наукових статей та краєзнавчих повідомлень. Менше відомо про С.А. Плюйка - першого завідувача дослідною фермою при Кам'янець-Подільському СГІ та керівника Робфаку.

Він народився у 1887 р. в містечку Диканька Полтавської губернії. Саме життя мешканців цього населеного пункту романтично описав у своїх творах славетний письменник Микола Гоголь. Отримавши початкову освіту, Сергій вступає до Харківської середньої хліборобської школи, яку успішно закінчив у 1909 р. Деякий час працював в аграрній сфері, а потім вступає до Новоолександрійського інституту сільського господарства та лісівництва - одного із перших в Росії та Європі вищих сільськогосподарських навчальних закладів. Заклад виник ще на початку ХІХ ст. у Варшаві, але в середині цього століття був переведений в Новоолександрію тодішньої Люблінської губернії, де його розмістили в колишньому палаці Чарторийських. У 1892 році завдяки клопотанням директора інституту визначного вченого, професора В.В. Докучаєва він отримав права, що урівнювали його з іншими університетами Російської імперії.

У 1914 р. у зв'язку із початком Першої світової війни інститут сільського господарства та лісівництва був евакуйований до Харкова, що дало можливість С.Плюйку вступити до нього і успішно закінчити навчання у 1917 р. Після цього кілька років працював в різних закладах Слобожанщини. Про його участь у політичному житті в період революції 1917-1921рр. свідчень немає. У своїх анкетах Сергій Антонович вказує, що в жодній політичній партії не перебував і у військових діях участі не брав.

¹⁹ Нестеренко В. А. Сергій Антонович Плюйко - перший керівник Робфаку при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті/В.А.Нестеренко//Збірник наукових праць ІІ Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (29 квітня 2021 року, м. Кам'янець-Подільський), Кам'янець-Подільський, 2021. - С. 83-88.

В березні 1921 р. С.А. Плюйка запрошують працювати до Кам'янця-Подільського, де в цей час університет було реорганізовано в Інститут народної освіти (ІНО) та сільськогосподарський інститут (СГІ) [3, арк.100]. Його призначають старшим асистентом СГІ по кафедрі загального скотарства і доручають викладати студентам зоотехніку. Цього ж року він стає завідувачем досвідної ферми [3, арк.124]. Молодий вчений багато зробив для того, щоб навчально-дослідна ферма успішно розвивала свою роботу у науково-дослідній площині, зокрема вирішувала проблеми оптимізації годівлі дрібної худоби. Одночасно на фермі розводили породистих поросят та постачали їх селянам Поділля. А у 1924-25 рр. дослідна ферма за сприяння Кам'янець-Подільського окружного Земельного відділу розпочала комплексні дослідження місцевої великої рогатої худоби, птиці та вівчарства.

Поруч із викладацькою та дослідною діяльністю Степан Антонович займався і адміністративною роботою. 1 вересня 1922 р. при сільськогосподарському інституті було створено Робітничий факультет (Робфак), який пізніше прийняв ім'я Третього Інтернаціоналу. Цю подію відзначило керівництво УСРР. Зокрема, тодішній голова РНК УСРР Х.Раковський у своєму привітанні підкреслив, що "що Радянське суспільство уважає Кам'янецький Робфак і СГІ своїм культурними форпостом на межі з капіталістичним світом і покладає на нього великі обов'язки перед пролетаріатом і незаможним селянством окупованих терирій Галичини, Бессарабії і Буковини" [1, с.182]. С.А. Плюйка призначають деканом новоутвореного факультету і міська влада поставила перед ним непросте завдання, щоб "Робфак зберігши в свої стінах численні кадри революційної робітничо-селянської молоді, червоноармійців, членів КП(б)У і КСМУ став базою організації СГІ в напрямку радянської вищої агрошколи"[1, с.182]. Рішення про призначення С.А. Плюйка на цю посаду провідниками Наркомату освіти пояснюється тим, що радянська влада не дуже довіряла тим відомим досвідченим науковцям, які свого часу були активними борцями за

незалежну Україну, а молодий вчений, котрий до того ж мав добрі організаторські здібності і не був помічений в антирадянській діяльності, цілком її влаштовував.

Згодом, 20 грудня 1924 р. Сергій Антонович був призначений деканом агрономічного факультету, змінивши на цій посаді І.А. Олійника - одного із фундаторів с.г. факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті. На цій посаді він пропрацював кілька років. Чимало зробив для поліпшення матеріальної бази факультету та удосконалення навчального процесу. Часто брав участь у практичних заходах.

Цікаво, що науково-дослідні дослідження вченого стосувались не стільки агрономії, скільки зоотехніки. У лютому 1927 р. С.А. Плюйко очолив зоотехнічну підсекцію науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля. Разом з ним у підсекції працювали колишній активний учасник революції в Західній Україні професор О.С. Мельник, науковий співробітник В.П. Гудзенко, аспіранти Г.М. Андрусевич, П.М. Демкевич, О.В. Квасницький (у майбутньому - академік АН УРСР, заслужений діяч науки України, Герой Соціалістичної праці), О.Д. Ціглер І.І. Харусь. Професор С.А. Плюйко вів семінар підвищеного типу для аспірантів. Зокрема, на семінарах було заслухано кілька доповідей: про методику обслідування скотарства, про постановку дослідної роботи на Борківському племрозсаднику, про роботу з птицею в Харківському технікумі (в Дергачах). Вивчався також досвід організації досліджень на Харківській і Полтавській дослідних станціях [2, с.8].

Упродовж кількох років професори С.А. Плюйко та О.С. Мельник разом з аспірантами плідно досліджували стан рогатої худоби, птахівництва та вівчарства в різних округах Поділля та Волині. В наукових "Записках" Кам'янець-Подільського СГІ були опубліковані роботи Сергія Антоновича "Заміна молока соєю при годівлі поросят", "Проблеми селянських сівозмін на Поділлі" та інші.

У 1930 р. С.А. Плюйко після припинення діяльності науково-дослідної кафедри та реорганізації СГІ починає працювати у Всеукраїнському науково-дослідному інституті птахівництва, де продовжує займатись дослідженнями, пов'язаними із розведенням птиці та рогатої худоби на теренах Поділля.

Але у 1930 р. тоталітарною владою було сфабриковано справу так званої „Трудової селянської партії”. Всього у цій справі було заарештовано в Україні 142 чоловіка, тому числі і попередника Сергія Антоновича на посаді декана агрономічного факультету СГІ професора Івана Андрійовича Олійника. Каральними органами був на короткий час затриманий і С.Плюйко, але згодом був випущений на волю.

Однак 21 березня 1933 р. вчений був заарештований вдруге Кам'янець-Подільським відділом ГПУ. Тоді ж затримали і ряд інших викладачів інститутів міста над Смотричем, яких звинуватили в "антирадянській діяльності", "шкідництві" тощо. Пізніше Сергій Антонович згадував як його допитував слідчий Співак. Він не надав підсудному жодного звинувачувального вироку, допитував його лише уночі кілька разів по 2-3 години підряд, змушував стояти кілька годин на одному місці, позбавив під час допитів їжі та сну [5, с.156].

Врешті-решт, 3 грудня 1933 р. С.А. Плюйко був "визнаний" членом Кам'янець-Подільської філії міфічної "Української Військової організації" (УВО) і Трійкою колегії ДПУ УРСР 03.12.1933 засуджений до 5 років позбавлення волі у виправних трудових таборах. Покарання відбував на будівництві Беломор-Каналу в Карелії. В березні 1938 р. звільнений не був, а в травні цього року Особливою нарадою НКВС СРСР вдруге засуджений на 5 років ув'язнення та засланий на Колиму в розпорядження "Головного управління будівництва Далекого Сходу" [4, арк.38].

На щастя, вченому вдалось пережити сталінське лихоліття. В період "відлиги" він звернувся із заявою до Генерального прокурора СРСР Р.А. Руденка з проханням переглянути його судовий вирок. Його прохання задовольнили. Четвертого квітня 1958 р. Верховним Судом УРСР С.А.

Плюйко постійно був реабілітований. До речі, завдяки його заявам реабілітували і багатьох його колег, які проходили по цій справі, хоча остаточна реабілітація всіх засуджених по цій інкримінованій ГПУ справі приходить вже на часи "перебудови".

Список використаних джерел та літератури:

1. Баєр М. Науково-дослідча кафедра природи, сільського господарства й культури Поділля при Кам'янець-Подільському СГІ// Записки сільськогосподарського інституту у Кам'янці на Поділлі, 1927. — Кн 4.
2. Баєр М.М. Підсумки будівництва Кам'янецького Сільсько-Господарського Інституту та перспективи його розвитку: відбитки з кн. 4-ї «Записок С.-Г. Інституту в Кам'янці на Поділлі». Кам'янець на Поділлі: друкарня імені Леніна, 1927. 21 с.
3. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХМО). Ф. 6, оп.1, спр. 122.
4. ДАХМО. Ф. 6193, оп.12, спр. 5966.
5. Нестеренко В.А. Викладачі Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту - жертви політичних репресій у 1930-ті роки/ Подільська старовина. Вісник державного архіву Хмельницької області, 2017, Том 2. С.150-157.

ПОЛОНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ²⁰

Одним із фундаторів сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському Державному Українському університеті був Олексій Миколайович Полонський. У роки радянської влади він кілька місяців очолював Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інституті, а потім викладав хімічні дисципліни у різних закладах освіти міста.

О.М. Полонський народився 15 липня 1884 р. у місті Полтава у вчительській родині. У 1903 р. закінчив Полтавську класичну гімназію із срібною медаллю. Вступає на природничий відділ фізико-математичного факультету Київського університету Св. Володимира, але наприкінці 1905 р. був звільнений з університету через те, що не зміг внести гроші за навчання [5].

Наступного року Олексій поступає до Петровсько-Розумовської Академії у Москві, що заснована у 1865 р. До 1917 р. вона була найбільш авторитетним закладом аграрної вищої освіти в Російській імперії. Петровська землеробська і лісова академія мала на меті – поширення відомостей по сільському господарству і лісівництва. За Статутом академія — *всесловная* і була відкритим вищим навчальним закладом з можливостями вільного надходження в студенти (без освітнього цензу), вибору предметів вивчення, без вступних і перевідних іспитів. У ній викладали визначні вчені-аграрники, включаючи видатного науковця Климента Тімірязєва [1, арк.99].

У Москві О. Полонський залучився до політичної діяльності. В анкеті, складеній ним у 1922 р., він відмічав, що вже в студентські роки був переконаним марксистом, а з 1901 р. до 1912 р. перебував членом Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) [1, арк.133].

²⁰ Каденюк О.С., Нестеренко В.А. Полонський О.М. – ректор Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту: життя та діяльність/О.С. Каденюк, В.А. Нестеренко//Історія Закладу вищої освіти "Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць регіональної науково-теоретичної інтернет- конференції (4 березня 2022 року, Кам'янець-Подільський). - Кам'янець-Подільський, 2022. - С. 19.-25.

У 1911 р. Олексій закінчує навчання в Академії, отримавши вищу агрономічну та природничу освіту [2, арк.27]. За завданням Міністерства земельних справ Російської імперії з 1913 р. до 1917 р. працює в Бессарабській губернії. Спочатку молодшим спеціалістом на Бессарабській дослідній станції виноробства [2, арк.28]. З липня 1916 р. працював старшим спеціалістом цієї станції, а одночасно завідувачем дріжджової лабораторії Бессарабської станції. В березні 1916 р. перебував у тримісячному науковому стажуванні в різних наукових центрах Росії [2, арк.27]. Ретельно вивчав методи дослідження дріжджових грибків та бактерій, працював в Новочеркаську в лабораторії Донського політехнічного інституту. Після проходження стажування з лютого 1917 р. завідував продовольчими складами відділу російської армії у Бессарабській губернії, а пізніше – директором оцтового заводу Бессарабської продовольчої управи. 25 серпня 1917 р. О.Полонський був делегатом всеросійського з'їзду з виноробства і виновиробництва у Москві [2, арк.29].

В грудні 1918 р. після закінчення першої світової війни Бессарабія була окупована румунськими військами. Олексій Миколайович відмовився присягнути румунській владі і залишає посаду директора оцтового заводу.

На початку 1919 р. чимало українців з Бессарабії переїхали на Поділля. Серед них був і Олексій Полонський, який відгукнувся на пропозицію ректора Кам'янець-Подільського Державного Українського університету І.Огієнка працювати на щойно створеному с.г. факультеті. Першого липня 1919 р. О.Полонський посів посаду приват-доцента на кафедрі сільськогосподарського аналізу і органічної хімії. Викладав неорганічну хімію для студентів університету. У квітні 1920 р., О.Полонський, був призначений секретарем ради с.г. факультету і здійснював ці обов'язки упродовж кількох місяців.

Після утвердження радянської влади 26 лютого 1921 р. за ухвалою Головної профосвіти Кам'янець-Подільський Державний Український університет був реорганізований в Інститут народної освіти (ІНО) та

сільськогосподарський інститут (СГІ). Оскільки Олексій Миколайович мав революційне минуле, не був помічений у зв'язках з керівниками УНР, він у березні місцевим ревкомом був призначений першим головою Ради Кам'янець-Подільського СГІ. А 1 червня 1921 р. О.Полонського керівництвом НКО УСРР було призначено виконуючим обов'язки ректора СГІ. 10 червня розпочалось навчання в інституті. На першому курсі навчалось 13 студентів, на другому – 23 [2, арк. 30]. Передовсім це були діти незаможних селян. Керівництвом інститут робились певні кроки щодо забезпечення інституту необхідними будівлями для навчання та покращення його матеріальної бази. Викладачі та студенти працювати на дослідному полі.

Однак через важку хворобу О.Полонський не зміг довго очолювати інститут. 20 жовтня 1921 залишає свою посаду і новим ректором інституту було призначено професора Миколу Баєра [3, с.175].

На початку 1920-х р. О.Полонський посідав різні посади в системі місцевої влади. Зокрема, був членом правління повітового господарства членом міської ради перших скликань і делегатом з'їзду рад Кам'янецьчини. Тісно співпрацював із кооперативним об'єднанням «Господарчий союз».

У першій половині 1920-х років О.Полонський - приват-доцент, керівник кафедри неорганічної хімії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Водночас - лектор хімії на підготовчих курсах Кам'янець-Подільського інституту народної освіти та робітфаку Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, міських медичних курсів. Крім того, був керівником природничого студентського гуртка сільськогосподарського інституту та науковим редактором праць Кам'янець-Подільського СГІ [2, арк. 30].

У вересні 1925 р. за наукові роботи з хімії, що були надруковані роботи в «Журнале физико-химического общества» та підручник «Підручник кількісного аналізу» отримав премію 15 тис. карбованців від Всеукраїнського комітету сприяння вченим [2, арк. 30].

Влітку 1925 р. для координації діяльності наукової громадськості Кам'янця-Подільського на базі міського історико-археологічного музею було створено наукове при ВУАН товариство. 26 липня на засіданні товариства було обрано постійну його президію в такому складі: голови товариства, професора О.М. Полонського, заступника голови, визначного дослідника історії Поділля Ю.Й. Сіцинського й ученого секретаря В.С.Зборовця [4 , с.95]. У складі товариства діяли краєзнавча, історико-філологічна, природничо-математична, педагогічна, соціально-економічна секції. Олексій Миколайович очолював та координував діяльність товариства, а 15 листопада 1925 р. виголосив на його засіданні доповідь «Діалектичний матеріалізм у природознавстві та наступ проти його буржуазної науки»[4 , с.98]. Це свідчить про те, що О.Полонський знаходився на про радянських позиціях і повністю підтримував тогочасну комуністичну політику.

Влітку 1926 р. О.М.Полонський, очевидно через погіршення стану свого здоров'я та за його словами «неможливістю вести науково-дослідну роботу по спеціальності» залишає місто над Смотричем і переїжджає на роботу до Криму. В червні 1926 р. вченого зарахували завідувачем відділу виноградарства і виновиробництва в Нікітському ботанічному саду (м. Ялта) [4 , с.98]. Замість нього головою міського наукового при ВУАН товариства 24 жовтня 1926 р. було обрано Дмитра Богацького – рідного брата відомого діяча української революції 1917-1921 рр. Павла Богацького.

У серпні-вересні 1927 р. Олексій Миколайович займався дослідженнями різних аспектів боротьби з хворобами винограду. У зв'язку з цим був у науковому відрядженні на Кавказі і Чорноморському побережжі.

Проте, довго в Криму Олексій Миколайович не залишився. На початку 1928 р. повернувся до Кам'янця-Подільського. У лютому того ж року був обраний професором першої групи загальної та аналітичної хімії сільськогосподарського інституту, а з жовтня одночасно працював у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти (ІНО), де очолював

хімічну секцію науково-дослідної кафедри. Стає членом міського осередку «Спілки наукових робітників» [2 , арк. 32].

На початку 1930-х рр. О.Полонський працював одночасно в Інституті соціальної виховання (ІСВ), де викладав й надалі хімію, та в Науково-дослідному інституті птахівництва, де займався передовсім науковими дослідженнями. Але наприкінці 1930 р. був заарештований відділом ГПУ. Точні причини арешту вченого невідомі. Скоріше всього приводом стала характеристика, яку дало йому ще керівництво ІНО. У ній відмічалось, що Олексій Миколайович - гарний педагог, але за переконаннями "петлюрівець", не активний у громадській роботі, хоча й демонструє прорадянські позиції.

Через кілька місяців О.Полонський був звільнений. Йому пропонували й надалі у 1931-1932 р. працювати керівником кафедри хімії ІСВ, але від цієї праці відмовився, хоча продовжував ще працювати деякий час Науково-дослідному інституті птахівництва. До викладацької роботи у Кам'янці-Подільському Олексій Миколайович уже не повернувся. Після того як керівництво ІСВ наклало штраф та арешт на майно О.Полонського він назавжди залишає місто над Смотричем [2 , с. 35].

Після цього вчений працював в різних містах та установах СРСР. У вересні 1939 р. його разом з родиною перевели в місто Ставрополь (який у 1935-1943 рр. називався Ворошилівськ), де він очолив кафедру загальної та фізичної хімії місцевого медичного інституту. Активно займався з молодими хіміками-асистентами. Переписувався з видатним вченим академіком Володимиром Вернадським[5]. Мав намір особисто познайомитись з методами роботи лабораторії визначного вченого.

Цим планам завадила німецько-радянська війна 1941-1945 рр. Як і більшість співробітників місцевого медінституту професор О. Полонський не встиг виїхати з міста. З початком окупації німецьке командування призначило професора виконуючим обов'язки директора місцевого медичного інституту. У цих важких умовах він намагався

порятувати від неминучої смерті своїх колег єврейської національності. Зокрема, він оформив фіктивний шлюб з асистенткою своєї кафедри Іриною Ерліх. Нацисти на території Ставропольщини не дуже переслідували єврейок, якщо вони були в шлюбі з слов`янами. Тайну про фіктивність цього шлюбу вдалось зберегти майже до кінця нацистської окупації. Проте в грудні 1942 р. за доносом гестапівці схопили О.Полонського та І. Ерліх. Згодом вони були страчені[5]. Точна дата смерті Олексія Миколайовича Полонського до цього часу невідома.

Джерела і література:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф. 6, оп.1., спр.122.
2. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф. 302, оп.2., спр.372.
3. Баєр М. Підсумки будівництва Кам`янецького Сільськогосподарського Інституту та перспективи його розвитку)/Записки С.-Г. інституту в Кам`янці на Поділлі», 1927, кн..4, с.165-183.
4. Філь Ю. До історії Кам`янець-Подільського Наукового при УАН тов[арист]ва // Записки Кам`янець-Подільського наукового при ВУАН товариства. Кам`янець на Поділлі, 1928, т. 1., с. 91-100.
5. Погребна Ніна. Історія великої трагедії маленького міста/ Вечірній Ставрополь, 2019, № 74-75 (18.04), с.9.

СЕРДЮК ЄВГЕН НАУМОВИЧ

Народився на Полтавщині у 1876 р. Відомий як український архітектор, один із засновників українського архітектурного модерну. Учень і послідовник Василя Кричевського, він поєднував народні традиції з новаторськими формами, що визначило обличчя української архітектури початку ХХ століття.

Став відомим після зведення школи імені Івана Котляревського в Полтаві (1903–1905) — однієї з перших будівель у стилі українського модерну. Архітектор викладав у Харківському технологічному інституті та працював над державними спорудами наукового призначення, зокрема комплексом Харківської сільськогосподарської селекційної станції (1909–1911). У 1911–1913 роках створив комплекс будівель Носівської селекційної станції на Чернігівщині, де втілював національні мотиви в монументальній формі. Також спроектував будівлю пошти на Петинській вулиці в Харкові та будинок Кредитово-кооперативного товариства в Мерєфі.

Є.Н. Сердюк активно виступав за розвиток українського стилю в освітніх і суспільних будівлях, вважаючи архітектуру засобом виховання національної свідомості. Був секретарем Товариства техніків у Харкові (1912–1917) та публікував статті з архітектурної теорії в часописах «Сніп» і «Рада».

Під час революційних подій революційних подій 1917-1921 рр. переїжджає до Кам'янця-Подільського. З 1919 р. викладав дисципліну «Сільськогосподарське будівництво» для студентів сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету. З приходом радянської влади продовжив працювати приват-доцентом в СГІ. Був архітектором інституту. Проте, незабаром важко захворів і 12 листопада 1921 р. помер. Його твори нині вважають класичними зразками українського модерну, які заклали естетичні та національні основи архітектури України.

СТЕПОВСЬКИЙ МИКОЛА АВТОНОМОВИЧ

Народився 6 грудня 1873 р. в с. Тропова Могилівського повіту Подільської губернії в родині священика. Закінчив Подільську семінарію. У 1895-1898 рр. навчався в Варшавському ветеринарному інституті, а з 1903 по 1909 рр. - в Московському сільськогосподарському інституті. З 1913 по 1917 рік працював помічником Губерніального агронома Катеринославської губернії., а у 1917-1919 рр. - губерніальним агрономом на Катеринославщині. З 1920 р. по 1921 р. знаходився в губернському земвідділі та завідувачем сільськогосподарського педагогічного відділу Катеринославщини. Працював також на лікарсько-дослідному полі.

З 1 квітня 1922р. – старший асистент по кафедрі спеціального хліборобства Кам'янець-Подільського СГІ. Упродовж 1920-х років викладав в СГІ спеціальне хліборобство. Пізніше працював в різних закладах вищої освіти УСРР. Отримав вчене звання професора-ветеринара. Помер 15 січня 1935 р. Похований на Лук'янівському кладовищі в Києві.

ФІЛЬ ЮХИМ ПАВЛОВИЧ²¹

У період політики «українізації» велика увага у навчальному плані Кам'янець-Подільському СГІ приділялась вивченню української мови та літератури. Упродовж кількох років ці дисципліни викладав Юхим Філь – відомий літературознавець та етнолог, учений секретар Кам'янець-Подільського наукового товариства при ВУАН (1926-1929 рр.).

Він народився 15 березня 1885 р. в селі Гути Конотопського повіту Чернігівської губернії (нині Сумська область) у селянській родині. Навчався в «сільській школі» грамоти. У 1903 р. закінчив Конотопське училище і здавши іспит на звання учителя, одержав посаду вчителя в земській школі с.

²¹ Нестеренко В. А. Юхим Павлович Філь - викладач української мови та літератури у Кам'янець-Подільському СГІ: життя та наукова діяльність/В.А. Нестеренко// Історія Закладу вищої освіти «Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць. Матеріали III Регіональної науково-теоретичної інтернет-конференції (24 квітня 2024 року м. Кам'янець-Подільський), 2024, Кам'янець-Подільський - С.15-18.

Червоне Конотопського повіту. Після закінчення навчання у Глухівському учительському інституті призначений на посаду вчителя вищого початкового училища в м. Полонне Волинської губернії. Невдовзі був відряджений до Житомира, де до літа 1919 р. викладав спочатку російську мову й письменство, а з 1917 р. і українську мову та літературу на дворічних педагогічних курсах для підготовки вчителів початкових шкіл. Потім Юхим Павлович був інспектором вищого початкового училища в с. Кисилі Шепетівського повіту. У 1920 р. переїжджає до Кам'янця-Подільського, де працює інспектором Кадиївецького вищого початкового училища. У цей же час стає студентом історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету [5].

З утвердженням радянської влади, будучи студентом, одночасно викладав українську мову і письменство на вищих міських вищих педагогічних курсах ім. Михайла Драгоманова. У 1922-1929 рр. працював позаштатним викладачем української мови та літератури агрономічного факультету СГІ. Крім того, проводив заняття з української мови та літератури для студентів Робітничого факультету (Робфаку). Був заступником декана Робфаку і проводив велику організаційну роботу щодо забезпечення навчального процесу [2].

У першому томі «Записок Кам'янецького сільськогосподарського інституту» (1924 р.) було вміщено допис Ю. Філя «Рідна мова на Робфакові при Кам'янецькому СГІ», де були поради студентам як краще «оволодіти» українською усною та письмовою мовою. Студентам пропонувалось читати твори як українських класиків ХІХ ст., так і праці Миколи Хвильового, Володимира Винниченка та інших українських революційних письменників та поетів. Юхим Філь також брав участь у редагуванні часопису «Жнива», який випускав СГІ [2]. Поряд із працею в СГІ Ю. Філь через матеріальні труднощі був змушений викладати українську і російську мову та літературу в 5-й трудшколі, сільськогосподарчо-лісовій профшколі, хімічному технікумі у Кам'янець-Подільському Інституті народної освіти.

Юхим Павлович не стояв осторонь історико-краєзнавчих досліджень і у 1922 р. розпочав науково-літературознавчі дослідження, брав активну участь у роботі науково-дослідної кафедри «Історії та економіки Поділля». У червні 1925 р. він став дійсним членом, фундатором і одночасно головою історико-філологічної секції Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства, а у 1926 – його ученим секретарем [1]. Ю. Філь також брав активну участь і в літературному житті Подільського регіону. Так, у 1926 р. він став членом новоствореного Кам'янець-Подільського відділення літературної організації «Молодняк», осередки якої згодом почали діяти в ІНО, сільськогосподарському інституті, хемічному технікумі та в деяких школах міста, а вже 14 листопада того ж року його призначили керівником секції критичної літератури [2].

Займаючись педагогічною та науково-дослідницькою діяльністю Ю. Філь встановив і підтримував досить широкі зв'язки з відомими вченими України: академіками М. Грушевським і С. Єфремовим; професорами М. Драй-Хмарою, М. Зеровим, П. Клименком, К. Копержинським, Й. Гермайзе, О. Дорошкевичем, Г. Іваницею, П. Филиповичем, П. Холодним та іншими [4, с.438].

Ю. Філь досліджував життя та творчість відомого українського письменника Анатолія Свидницького, який свого часу навчався у Подільській духовній семінарії. Кілька його праць («Матеріали до біографії А. Свидницького», «Свидницький та його літературні сусіди») були опубліковані в «Записках історико-філологічного відділу АН УСРР» (1924-1928 рр.). Всього у творчому доробку вченого 37 наукових праць, значна частина яких присвячена історії української літератури, етнології Поділля [3].

31 серпня 1929 р. Ю. Філя було заарештовано у так званій справі Кам'янецької філії «Спілки визволення України». Його було звинувачено у тому, «викладаючи українську літературу вип'ячував національні моменти в історії боротьби українського народу, одночасно випускав соціологічне обґрунтування. Слухачам свого курсу рекомендував в більшості

користуватись неокласичною літературою, аж до забороненої «Чорної ради» Пантелеймона Куліша». 24 лютого 1930 року судова трійка при колегії ДПУ в Кам'янці-Подільському присудила Ю. Філеві 7 років концтаборів. Відбував «покарання в «Белбалтлаге» НКВС Карелії, достроково звільнений 26 квітня 1934 р. із застосуванням пільг і заліку робочих днів.

Є такі свідчення, що він на деякий час повернувся до Кам'янця-Подільського, але у зв'язку із припиненням діяльності Робфаку при зоотехнічному інституті наприкінці 1934 р. виїхав до Воронеж. Туди ж переїжджають його дружина Ганна Яківна із сином Леонідом. Однак, згодом влада переселила родину до Курська, де вона проживала до початку німецько-радянської війни. Там Ю. Філь працював викладачем російської мови й географії в «Курській зуболікарській школі», а також головою правління видавництва «Знання» [4].

Під час німецької окупації м. Курська Ю. Філь влаштувався на роботу в редакцію газети «Новий шлях», і, як літературний співробітник, писав у цю газету свої кореспонденції; був головою правління приватного товариства, що видавало листівки й брошури релігійного змісту. Після того як до Курська увійшли радянські війська 17 лютого 1943 р. УНКВС по Курській області вдруге заарештувало Ю. Філя, звинувативши його в тому, що він співробітничав з нацистами. Особливою Народою при НКВС СРСР від 7 серпня 1943 р., Юхим Філь засуджений на десять років виправно-трудової колонії. Про подальшу долю вченого невідомо. За словами його сина «батька знову арештували і цим разом так допитували, що замучили на смерть» [4].

Юхим Павлович Філь був двічі засуджений на території України й Росії, і двічі реабілітований, вперше прокуратурою Хмельницької області в 1989 р., а вдруге – прокуратурою Курської області РФ 21 січня 2000 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 385.
2. Нестеренко В. Життя, діяльність та доля Юхима Філя // Кам'янець-Подільський вісник. – 1995. – 17 червня. – С. 4.
3. Подільський державний аграрно-технічний університет: хронологія подій. Документи. Кам'янець-Подільський, 2009.
4. Трембіцький А. А. Юхим Павлович Філь – відомий літературознавець та етнолог // Матеріали ХІІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський.

ХРАНЕВИЧ ВАСИЛЬ ПОЛІКАРПОВИЧ²²

Василь Полікарпович Храневич, один із засновників зоологічної науки на Поділлі, автора багатьох робіт з фауни краю, народився 28 лютого 1887 р. у сім'ї священика с. Пирогівці Летичівського повіту Подільської губернії. Його батько користувався повагою з боку парафіян, побудував у селі нову дерев'яну церкву.

Після здобуття початкової освіти Василь навчався у Подільській православної духовній семінарії, яку успішно закінчив. Але мабуть його церковна кар'єра не дуже приваблювала, тому після закінчення навчання у семінарії у 1907 р. він поступає на природничий відділ Харківського університету, а у 1911-1912 рр. – проходить практику на державних курсах з лукувництва та меліорації боліт при Ризькому політехнічному інституті. Потім молодий дослідник стажується у Німеччині та Швеції.

²² Алещенко М.І., Нестеренко В.А. В.П. Храневич–відомий вчений-зоолог Поділля/М.І. Алещенко, В.А. Нестеренко// Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць, 2003. – Кам'янець-Подільський: Оіюм. – Том 3. – С.190-196.

З 1913 р. Василь Храневич працював завідувачем болотно-дослідного пункту Чернігівського губерніального земства та інспектором сільського господарства, а у червні 1917 переїжджає до Києва, де бере безпосередню участь в організації відділу луківництва при Київському земстві.

Однак, з приходом у Київ більшовиків залишає місто та повертається на Поділля, де згодом посідає посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського державного українського університету. Викладав спочатку луківництво та культуру рослин на сільськогосподарському факультеті. Розпочав займатись науковою роботою, був членом природничо-математичної секції місцевого наукового товариства.

З утвердженням радянської влади молодий вчений залишився у місті над Смотричем і почав працювати у місцевому сільськогосподарському інституті. Був обраний колективом інституту головою господарської ради та керівником насінневого підвідділу. Однак, у подальшому він зосередився на дослідженні фауни Поділля.

Наслідком його наполегливих досліджень тваринного світу Поділля стали кілька ґрунтовних монографій, що були у 1920-ті роки випущені в серії «Енциклопедія Поділлязнавства» вінницькою філією Всенародної бібліотеки України спільно з Кабінетом виучування Поділля. Серед 25 випусків цієї серії були монографії В. Храневича «Ссавці Поділля», «Птахи Поділля», «Минуле фавни Поділля», «Нарис фавни Поділля». Кабінет планував випустити роботу Василя Полікарповича про комах Поділля, але вона так і не була надрукована.

Праці Василя Храневича викликали великий інтерес серед наукової громадськості Радянської України. Невипадково, 11 вересня 1926 р. Комісія преміювання наукових праць при Українській Науці Наркомату освіти УСРР відзначила його праці і вручила досліднику грошову премію.

В.П. Храневич брав активну участь в роботі Кам'янецького при ВУАН товариства, де часто виступав з доповідями. Одночасно очолював підсекцію прикладної зоології при науково-дослідній кафедрі «Природи, сільського

господарства та природи Поділля». Підсекція займалась дослідженням фауни Поділля, риб Дністра, Південного Бугу, інших річок краю. Особливо велика увага вченими приділялась організації боротьби проти озимої совки та інших шкідників городів та садів. Наслідком праці В.Храневича в науково-дослідній кафедрі стала його стаття «Матеріали до орнітофауни західних округ України».

Співробітничав Василь Полікарпович з іншими науково-краєзнавчими організаціями України. Зокрема, у 1928 р. разом із іншими відомими науковцями Кам'янець-Подільського професорами Олесем Красівським та Володимиром Гериновичем надав необхідну підтримку Тульчинському краєзнавчому товариству у створенні метеорологічної станції.

Певний внесок зробив В.Храневич у музейну справу. У 1925 р. він очолив природничий відділ Кам'янець-Подільського музею, займався збиранням для нього нових експонатів, читав популярні лекції для населення, проводив тематичні екскурсії. Пізніше Василь Полікарпович очолив зоологічний музей сільськогосподарського інституту. Разом з аспірантами підбирав необхідний матеріал з фауни Поділля. Музей був публічним і його відвідували не лише студенти, а й мешканці міста та навколишніх сіл.

Велике значення науковці СГІ приділяли популяризації аграрних знань серед селянства, тому на сторінках місцевої преси часто публікувались їх статті про різні засоби боротьби проти шкідників сільського господарства. Василь Храневич теж написав кілька статей на цю тематику під загальною назвою «Матеріали до характеристики шкідливої етнофауни польових культур Кам'яниччини».

На початку 30-х років Василь Полікарпович став визнаним вченим-зоологом Радянської України. Він викладав зоологічні дисципліни в Інституті соціального виховання (колишньому Інституті народної освіти) та працював у Всеукраїнському науково-дослідному інституті птахівництва, що був створений після реорганізації Кам'янець-Подільського СГІ,

Визнанням великого авторитету у наукових колах В.П. Храневича стало те, що у 1930 р. його підручник «Курс загальної зоології» надрукувало Державне видавництво України. Це був один із перших підручників із зоології, виданий українською мовою. Згодом вийшов друком ще один посібник вченого «Курс систематики тварин для вишів».

В.Храневича обрали до керівництва товариства біологів України. У нього було багато планів та нових творчих задумів. Але у грудні 1932 р. центральна влада СРСР розпочала справжній етноцид проти українського народу. Каральні органи провели масові арешти серед викладачів, науковців навчальних та науково-дослідних закладів і установ Кам'янця-Подільського, які і раніше вважалися не дуже благонадійними.

У березні 1933 р. Василя Храневича заарештували бійці Кам'янець-Подільського прикордонного відділу ДПУ разом із групою інших представників української наукової інтелігенції міста. Слідство тривало більше півроку. Не витримавши тортур підсудні зізнавались у найстрашніших злочинах. У листопаді оголосили вирок. В.П.Храневича та інших звинуватили в участі так званої «Української Військової організації» і засудили до 5 років концтаборів. Його праці були оголошені «шкідницькими» і «націоналістичними» тому що, у них зустрічалась українська наукова термінологія. Їх вилучали із бібліотек.

Про подальшу долю вченого відомо небагато. Є свідчення про те, що він на початку 1937 р. подав із місця засудження апеляцію на дострокове звільнення із ув'язнення, але 13 квітня надійшло по цій справі розпорядження з відділу НКВС СРСР про те, що дострокове визволення В.П. Храневича небажане. Далі сліди науковця губляться у сталінських таборах. Ймовірніше всього, що він загинув під час масових репресій 1937-1938 рр.

Більшість безпідставно звинувачених у справі Кам'янецької філії «УВО» вчених та наукових працівників було реабілітовано в часи «хрущовської відлиги». Саме тоді було відновлено чесне ім'я визначного українського зоолога Василя Полікарповича Храневича. .

ЧУГАЙ ВІКТОР ПЕТРОВИЧ²³

Упродовж майже двох років (з 1929 р. до 1930 р.) Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут очолював активний учасник української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. Віктор Петрович Чугай (Вахир).

Він народився в у 1899 р. в селі Сосниця Чернігівської губернії у родині службовців. Під час революції активним став членом Української партії соціалістів-революціонерів. Під час розколу цієї партії примкнув до його лівого крила – так званих «боротьбистів», які за своєю соціальною політикою були схожими із більшовиками, але виступали за створення незалежної комуністичної Української держави. У 1918-1919 рр. Віктор Петрович був секретарем Полтавського губкому партії «боротьбистів». Після самоліквідації цієї партії к квітні 1920 р. він стає членом КП (б)У.

У 1920-ті рр.. працював у різних закладах освіти УСРР. Наприкінці 1928 р. наказом Народного Комісаріату освіти був призначений ректором Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту (СГІ), хоч мав лише незакінчену вищу освіту і у нього не було наукових досягнень, навіть опублікованих праць. Проте, він зумів проявити як непоганий організатор та адміністратор. До того ж, на відміну від інших викладачів СГІ, В.П. Чугай був членом КП(б)У, не зв'язаний підтримкою УНР, повністю розділяв культурно-освітню політику тодішнього радянського керівництва.

Після реорганізації СГІ влітку 1930 р. В.П. Чугай став директором Всеукраїнського науково-дослідного інституту птахівництва, що розміщувався у Кам'янці-Подільському. Потім був директором місцевої дослідної станції птахівництва, але наприкінці 1931 р. був звідти відкликаний до Києва. Працював деякий час в системі Всеукраїнської Сільськогосподарської Академії.

²³ Каденюк О.С., Нестеренко В.А. Чугай Віктор Петрович/О.С. Каденюк, В.А. Нестеренко//Історія Закладу вищої освіти "Подільський державний університет" в персоналіях. Збірник наукових праць регіональної науково-теоретичної інтернет- конференції (4 березня 2022 року, Кам'янець-Подільський). - Кам'янець-Подільський, 2022. - С26.-28.

У 1933 р. під час масових репресій проти української наукової інтелігенції був виключений з лав КП(б)У як колишній «боротьбист», заарештований і проходив по справі «Української військової освіти». Згодом, щоправда, був звільнений, але змушений був виїхати за межі України. Працював упродовж кількох років заступником директора у Всесоюзному науково-дослідному інституту вологих субтропіків в Сухумі.

Проте, 6 квітня 1938 р. В. Чугай був заарештований відділом НКВС Абхазької АРСР. Під час слідства його звинуватили у тому, що «був членом контрреволюційної буржуазно-націоналістичної шкідницької організації, яку очолював віце-президент Всеукраїнської С.Г. Академії А.Сліпанський, що, працюючи у Всеукраїнському науково-дослідному інституті птахівництва, він «займався» шкідництвом в області планування птахівництва в Україні». Його також звинуватили у тому, що він підтримував погляди засуджених у справі «УВО» у 1933 р. Сліпанського і Бондаря щодо російської «колонізації» України та необхідності створення самостійної української економіки тощо. Під тортурами Віктор Петрович визнав ці та інші звинувачення.

10 жовтня 1938 р. трійкою при НКВС Грузинської радянської союзної республіки, яку очолював один із найближчих сподвижників сталінського ката Л.П. Берії С.А. Гоглідзе, В.П. Чугай був засуджений до вищою мірою покарання з конфіскацією особистого майна. Вирок сталінськими катами було виконано 1 листопада 1938 р. Був реабілітований під час хрущовської відлиги.

ШЕРЕМЕТИНСКИЙ ІРОДІОН СЕМЕНОВИЧ²⁴

І. С. Шереметинський народився 9 листопада 1873 р. у с. Плехові Бердичівського повіту на Київщині. Закінчив Подільську духовну семінарію у 1896 р., Харківський ветеринарний інститут (нині – Харківська державна зооветеринарна академія) у 1907 р. та сільськогосподарське відділення Київського політехнічного інституту (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України) в 1914 р.

Свою професійну діяльність розпочав у 1907 р. як ветеринарний лікар у м. Миколаєвську (Зелений Клин, Сибір), а потім в Ізмайлівському повіті на Харківщині. У 1913–1915 рр. працював громадським агрономом в Одеському земстві, з 1915 р. – помічником завідувача відділу скотарства Катеринославської краєвої сільськогосподарської дослідної станції (ККСГДС), який разом з дослідним скотарським двором, фізіологічною та молочною лабораторіями був відкритий при станції цього ж року. Разом із Носівською та Полтавською сільськогосподарськими дослідними станціями, ККСГДС була однією із перших зоотехнічних інституцій, утворених до революційного перевороту 1917 р. Саме ці станції взяли на себе організацію дослідної справи у тваринництві. І. С. Шереметинський працював на дослідній станції лише один рік, а з 1916 і до кінця 1918 рр. займав різні посади відповідно до його фаху. З грудня 1918 р. обіймав посаду директора Департаменту скотарства Міністерства земельних справ УНР.

У лютому 1920 р. був обраний приват-доцентом у відділ скотарства сільськогосподарського факультету Українського державного університету у Кам'янець-Подільському. Відділ скотарства складався із двох секцій: зоотехнічної та дрібних галузей скотарства.

У 1920 р. було організовано кафедри і кабінети загального та спеціального скотарства, які обладнали І. С. Шереметинський та Б. Й.

²⁴ Бородай І., Нестеренко Ю. Наукова та педагогічна діяльність професора І.С. Шереметинського (1873–1937) у контексті становлення та розвитку вітчизняної зоотехнії//І.Бородай, .Нестеренко// Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Conference «Science and practice: implementation to modern society», Manchester, United Kingdom, April 26-28, 2023. - С. 339–347.

Крижанівський. Вони також лекції з екстер'єру сільськогосподарських тварин, якому надавалося вирішальне значення при формуванні продуктивності тварин. Також було відкрито зразково-показові молочну ферму, вівчарню та пасіку. Таким чином, на початку своєї педагогічної діяльності учений зосереджував основну увагу на таких важливих питаннях розведення сільськогосподарських тварин, як формування продуктивних характеристик та їх стійка передача потомству, екстер'єрно конституціональні особливості тварин та їх вплив на прояв господарськи корисних ознак.

З приходом радянської влади І. Шереметинський емігрував до Чехословаччини. З 1922 р. – професор Української господарської академії (УГА) у місті Подєбради поблизу Праги.

В академії І. С. Шереметинський читав курс зоотехнії при кафедрах загального та спеціального скотарства, водночас кілька разів був продеканом та деканом агрономічно-лісового факультету, в 1927–1928 рр. – проректором Академії. Окрім цього був постійним членом комісій для проведення дипломних іспитів на агрономічному відділі. Виступав із рефератами на українських з'їздах, а в останні роки працював над зібранням матеріалів про стан скотарства в УРСР.

Вчений також був членом спілки українських техніків сільського господарства та кілька разів її головою. Був активним членом агрономічного товариства при УГА. Відіграв важливу роль у створенні та діяльності Союзу організацій інженерів українців в еміграції.

Поряд із виконанням основних освітянських функцій, провідні вчені, серед яких і І. С. Шереметинський, широко репрезентували національну ідею через численні публікації, передусім у «Записках УГА» для потреб як України, так і Чехії. Тільки на 1 січня 1931 р. (за дев'ять років існування закладу) було видано близько 29 тис. публікацій.

Як найбільшу заслугу професора І. С. Шереметинського ми розглядаємо підготовку ним перших підручників з зоотехнії українською

мовою – «Соціальна зоотехнія», «Загальне скотарство» (част. I, II, III) та «Спеціальне скотарство» (част. I і II), низку фахових статей із зоотехнії. Підручники було видано товариством при УГА накладом 150 примірників. Його перша частина «Розведення сільськогосподарських тварин» включала розділи: «Час приручення тварин», «Класифікація домашніх тварин», «Розведення сільськогосподарських тварин – заводське мистецтво», «Способи розведення сільськогосподарських тварин». Важливого значення надавав передачі спадкових якостей тварин, ролі екстер'єру та конституції у формуванні продуктивності особин. Не меншу роль відводив вивченню зовнішніх факторів, таких як годівля, ґрунт, температура, освітлення, їхньому впливу на продуктивні якості тварин. Дав визначення скотарству як галузі сільського господарства, що має своєю метою вироблення потрібних для людини скотарських продуктів, а також постачання потрібної йому живої сили.

Незважаючи на успішну наукову й освітню роботу української вищої школи у зв'язку з економічною кризою, зменшенням фінансування, організаційними невирішеними питаннями діяльність Академії поступово припинилася. Офіційно її ліквідували відповідно до постанови Ради міністрів ЧСР від 31 грудня 1935 р. і наказу Міністерства хліборобства від 1 січня 1936 р., а її спадкоємцем став Український технічно-господарський інститут (УТГІ) у Подєбрадах, що продовжував діяльність як заочна вища політехнічна школа. Професор І. С. Шереметинський продовжував працювати на кафедрах загального та спеціального скотарства, брав участь у редакційних комісіях УТГІ. Помер І. С. Шереметинський 5 березня 1937 р. у м. Севлюш (Підкарпатська Русь, Чехословаччина).

ПІСЛЯМОВА

«Заклади вищої сільськогосподарської освіти в Кам'янці-Подільському (1919 - 1935 рр.): персоналії» є першою у вітчизняній історіографії узагальнюючою працею із цієї наукової проблематики. Її укладачі працювали над цією темою упродовж багатьох років, опрацювали чимало маловідомих матеріалів з вітчизняних архівів та спогади викладачів і студентів закладів вищої сільськогосподарської освіти 1920-х початку 30-х років. Результатом цієї праці стали публікації у наукових збірниках та в матеріалах всеукраїнських і регіональних історико-краєзнавчих конференцій. Враховано було також творчий доробок вітчизняних істориків та краєзнавців.

Проте, ми усвідомлюємо, що праця у цьому напрямку далеко не завершена. Не про всіх викладачів закладів вищої сільськогосподарської освіти досліджуваного періоду вдалось знайти повну і вичерпну інформацію. Залишається невідомою доля тих вчених та наукових співробітників інститутів, які були репресовані за часів сталінізму. Цілком можливо, що у пропонованому виданні може бути не достатньо висвітлений матеріал щодо учасників в діяльності вищих навчальних закладів сільськогосподарської освіти. Це заохочує нас продовжувати наукові пошуки в архівах України, шукати нові факти та свідчення свідків тих буремних часів.

Ми будемо вдячні за конкретні зауваження, додаткову інформацію про тих викладачів, про яких у цій науково-популярній праці немає нарису. Дослідницька робота у цьому напрямі триватиме і надалі.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

	Стор.
1. АРХИПЕНКО ЄВГЕН ПОРФИРОВИЧ	18
2. БАЄР МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ	21
3. БАЧИНСЬКИЙ ЛЕОНІД ВАСИЛЬОВИЧ	40
4. БАЧИНСЬКИЙ СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ	41
5. БЕРЕНШТЕЙН ФЕЛІКС ЯКОВИЧ	44
6. БЕРНАЦЬКИЙ МИКОЛА ЛЕОНІДОВИЧ	45
7. БОГАЦЬКИЙ ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ	46
8. ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ МИКОЛА ІВАНОВИЧ	49
9. ГАМОРАК НЕСТОР ТЕОДОРОВИЧ	54
10. ГЕРАЦЕНКО МИКОЛА ТИМОФІЙОВИЧ	57
11. ГОРОДЕЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ	64
12. ГОРОДЕЦЬКИЙ СЕРГІЙ ІЛЛІЧ	65
13. ДОНСЬКИЙ ФЕДІР ІВАНОВИЧ	67
14. ДУДОЛЬКЕВИЧ БОРИС КОСТЯНТИНОВИЧ	68
15. ЖИВАН ВАСИЛЬ ПЕТРОВИЧ	72
16. ІВАНИЦЬКИЙ БОРИС ЮРІЙОВИЧ	74
17. КІНДРАТ ІЛЬКО ІВАНОВИЧ	77
18. КОЖУХІВ ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ	78
19. КРАСІВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИПОВИЧ	81
20. МЕЛЬНИК ОЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ	85
21. МИХАЙЛОВСЬКИЙ АРСЕН ГРИГОРОВИЧ	89
22. МОРГЕНШТЕРН СЕМЕН ГРИГОРОВИЧ	90
23. ОЛІЙНИК ІВАН АНДРІЙОВИЧ	92
24. ОЛІЙНИК ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ	98
25. ПАЛЬЧЕВСЬКИЙ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ	99
26. ПІДКУЙМУХА ЮХИМ ПАВЛОВИЧ	101
27. ПЛЮЙКО СЕРГІЙ АНТОНОВИЧ	102
28. ПОЛОНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ	107
29. СЕРДЮК ЄВГЕН НАУМОВИЧ	113
30. СТЕПОВСЬКИЙ МИКОЛА АВТОНОМОВИЧ	114
31. ФІЛЬ ЮХИМ ПАВЛОВИЧ	115
32. ХРАНЕВИЧ ВАСИЛЬ ПОЛІКАРПОВИЧ	118
33. ЧУГАЙ ВІКТОР ПЕТРОВИЧ	122
34. ШЕРЕМЕТИНСКИЙ ІРОДІОН СЕМЕНОВИЧ	124

